

EDİTÖRLER: DOÇ. DR. HASAN YERKAZAN
DOÇ. DR. ÖNDER ERYILMAZ

SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI

14

AMASYA
ÜNİVERSİTESİ
YAYINLARI

SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI -14-

Editörler

Doç. Dr. Hasan YERKAZAN

Doç. Dr. Önder ERYILMAZ

AMASYA
ÜNİVERSİTESİ
YAYINLARI

**AMASYA
ÜNİVERSİTESİ
YAYINLARI**

Kitabın Adı

SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI -14 -

Editörler

Doç. Dr. Hasan YERKAZAN

Doç. Dr. Önder ERYILMAZ

Kapak Tasarımı

Dr. Öğr. Üyesi Aysel GÜNEY TÜRKEÇ

Yayın Yönetmeni

Timur YILMAZ

ISBN: 978-625-95280-2-1

Yayın No: 22

Baskı Sayısı ve Tarihi

1. Baskı / Ekim 2024

Baskı

Amasya Üniversitesi Yayınları

© Doç. Dr. Hasan YERKAZAN

Doç. Dr. Önder ERYILMAZ

Bu eserde yayımlanan yazıların içerikleriyle ilgili her türlü yasal sorumluluk, yazar veya yazarlarına aittir. Yazarın izni alınmadan kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, çoğaltılması yapılamaz. Yalnızca kaynak gösterilerek kullanılabilir.

ÖN SÖZ

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitümüz kurulduğu günden itibaren öğrencilerine en iyi ve kaliteli lisansüstü eğitim, öğretim ve araştırma imkânı sunma gayreti içerisinde. Her geçen gün yeni programları bünyesine dâhil eden kurumumuz hedefleri doğrultusunda çalışmalarını sürdürmekte; ulusal ve uluslararası düzeyde saygın, çağın gerektirdiği bilgi birikimine sahip üstün nitelikli bilim insanı, uzman ve araştırmacılar yetiştirme yolunda ilerlemektedir.

“Sosyal Bilimler Araştırmaları -14-” kitabı 16-18 Mayıs 2024 tarihleri arasında Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nün Amasya Valiliği ve Amasya Belediyesi iş birliğiyle düzenlemiş olduğu *Abdizâde Hüseyin Hüsameddîn Yasar* temalı “Uluslararası Amasya Sosyal Bilimler Araştırmaları -I Sempozyumu”nda sunulan bildirilerden bir kısmının genişletilerek kitap bölümü olarak değerlendirilmesinden oluşmaktadır.

Enstitümüz bünyesinde yapılan akademik çalışmaların kitaplaşması ve akademik camianın istifadesine sunulması sürecinde başta rektörümüz olmak üzere düzenleme kurulundaki değerli bilim insanlarının vermiş oldukları destekten dolayı çok teşekkür ederiz. Ayrıca bu çalışmada yer alan kitap bölümlerine hakemlik yaparak katkıda bulunan kıymetli hocalarımıza şükranlarımızı arz ederiz.

“Sosyal Bilimler Araştırmaları -14-” isimli kitabımız tamamı Tarih bilim alanı ile ilgili olmak üzere toplam sekiz bölümden oluşmaktadır. Bu eserde *19. Yüzyılın İlk Yarısında Amasya Sancağı’nda Bazı Vakıf Eserlere Yapılan Atama Kayıtları; Amasya’da Valilik Yapan Hanedan Mensupları; Osmanlı Saray Baniyelerinden Bülbül Hatun ve Mektepleri (1905-1908-1913 Yıl Sonu İmtihan Cetvelleri); 1965 Nüfus Sayımında Amasya; Son Dönem Osmanlı Karadenizi’nde Yabancı Sermaye Yatırımı: Amasya Reji Müdürlüğü (1883-1923); Azerbaycan’dan Amasya’ya Göç ve Nedenleri; Anadolu’da İlk Türkçe Eser, Daniment Diyarı Amasya ve Hekim Bereket* adlı bölümlere yer verilmiştir. Kitap bölümleri

makale formatında birçok veri tabanında taranıp okuyucuların istifadesine sunulduğundan dolayı bölüm başlarına Türkçe ve İngilizce özetler de eklenmiştir.

Bundan sonraki süreçte Enstitümüz bünyesinde tamamlanan tezlerden, sunulan bildirimlerden ve diğer akademik çalışmalardan üretilen kitap bölümlerini sürekli olarak yayınlamayı, bu vesileyle Enstitümüzde yapılan akademik çalışmalardan daha fazla istifade edilmesini hedeflemekteyiz. Son olarak bu eserin ortaya çıkmasında büyük rol oynayan değerli yazarlarımıza teşekkür ederiz.

Doç. Dr. Hasan YERKAZAN

Doç. Dr. Önder ERYILMAZ

Amasya-2024

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	1
19. YÜZYILIN İLK YARISINDA AMASYA SANCAĞI'NDA BAZI VAKIF ESERLERE YAPILAN ATAMA KAYITLARI	5
<i>Arzu ŞAHİN</i>	
AMASYA'DA VALİLİK YAPAN HANEDAN MENSUPLARI.....	31
<i>Filiz YILDIRIM - Recep Tayyip TANYILDIZI</i>	
OSMANLI SARAY BANİYELERİNDEN BÜLBÜL HATUN VE MEKTEPLERİ (1905-1908-1913 YIL SONU İMTİHAN CETVELLERİ).....	67
<i>Sevda FİŞNE & Feray BIÇAKÇI</i>	
1965 NÜFUS SAYIMINDA AMASYA	99
<i>İbrahim Halil TANIK</i>	
SON DÖNEM OSMANLI KARADENİZİ'NDE YABANCI SERMAYE YATIRIMI: AMASYA REJİ MÜDÜRLÜĞÜ (1883-1923).....	117
<i>Mustafa DAĞ</i>	
AZERBAYCAN'DAN AMASYA'YA GÖÇ VE NEDENLERİ	155
<i>Feride MİRİŞOVA</i>	
19. YÜZYILDA AMASYA'DA AÇILAN İPTİDÂİ MEKTEPLERİ ...	173
<i>Öznur ATALAN</i>	
ANADOLUDA İLK TÜRKÇE ESER, DANIŞMENT DİYARI AMASYA ve HEKİM BEREKET	213
<i>Mehmet EMİR GÜLTEKİN</i>	

19. YÜZYILIN İLK YARISINDA AMASYA SANCAĞI'NDA BAZI VAKIF ESERLERE YAPILAN ATAMA KAYITLARI*

Arzu ŞAHİN**

Öz

Tarih boyunca birçok medeniyete beşiklik eden Amasya şehri, sahip olduğu kültür varlıklarıyla örnek bir Osmanlı şehri olma özelliği göstermektedir. Özellikle şehzade sancaklarından biri olması münasebetiyle ayrı bir öneme haizdir. Amasya, Osmanlı döneminde sancak statüsüyle idari teşkilattaki yerini almıştır. Bu dönemde merkez Amasya olmak üzere kaza, nahiye ve köyleri de dâhil olmak üzere çok sayıda dini ve sosyal yapıyı bünyesinde barındırmakta idi. Vakıflar tarafından idare edilen bu vakıf eseri yapılara 19. Yüzyılın ilk yarısında birçok atama kaydının yapıldığı tespit edilmektedir. Bu çalışmada Amasya Sancağı ve kazaları dâhilinde yer alan cami, mescit, medrese, tekke, zaviye vs. gibi dini ve sosyal nitelikli yapıların 19. yüzyıl içindeki durumlarının tespit edilmesi ve bu vakıf eserlere yapılan atama kayıtlarının incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan çeşitli tasniflerdeki vesikalar ile Hurufat Defterlerinden istifade edilecektir. Bu defterlerin tetkik edilmesiyle adı geçen vakıf eserlerinin durumları hakkında bilgi sahibi olunabildiği gibi, buralarda görev alan müteveli, müezzin, hatip, cüzhan, dersiam, zaviyedar, fetihhan vs. gibi hizmet erbabının atama tevcih kayıtlarını da tespit etmek mümkün olmaktadır. Aynı zamanda konuyla ilgili olarak literatür taraması yapmak suretiyle şehrin fiziki, sosyal ve ekonomik durumu da değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Amasya, Osmanlı, Sancak, Vakıf, 19. Yüzyıl.

* Bu çalışma 16-18 Mayıs 2024 tarihinde düzenlenen Abdizade Hüseyin Hüsameddin Yasar temalı "Uluslararası Amasya Sosyal Bilimler Araştırmaları Sempozyumu-1" adlı sempozyumda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Öğretim Üyesi, arzusahin@firat.edu.tr. <https://orcid.org/0000-0003-4854-0076>.

Appointment Records Made to Some Foundation Works in Amasya Sanjak in the First Half of the 19th Century

Abstract

The city of Amasya, which has been the cradle of many civilizations throughout history, is an exemplary Ottoman city with its cultural assets. It has a special importance especially because it is one of the princes sanjaks. Amasya took its place in the administrative organization with the status of sanjak during the Ottoman period. During this period, it included many religious and social structures, including the center Amasya and its districts, towns and villages. It is seen that many appointments were made to these foundation-built structures managed by foundations in the 19th century. In this study, mosques, masjids, madrasahs, lodges, etc. within the Amasya Sanjak and its districts. It is aimed to determine the situation of religious and social buildings such as these in the first half of the 19th century and to examine the appointment records made to these foundation Works. For this purpose, documents in various classifications and Typeface Books in the Prime Ministry Ottoman Archives will be used. By examining these books, it is possible to obtain information about the status of the mentioned foundation works, as well as the trustees, muezzins, hatips, cüzhan, dersiams, zaviyedar, fetihhan, etc. who worked in these places. It is also possible to determine the appointment and preference records of service personnel such as. At the same time, physical, social and economic situation of the city will be evaluated by conducting a literature review on the subject.

Keywords: Amasya, Ottoman, Sanjak, Foundation, 19th Century.

GİRİŞ

Yeşilirmak Nehri'nin açtığı iki tarafı yüksek kayalıklarla çevrili dar bir vadide kurulan Amasya şehrinin tarihi Hitit devrine kadar uzanmaktadır. Tarih öncesi dönemlerden

itibaren birçok medeniyeti bünyesinde barındıran şehrin ne zaman kurulduğu kesin olarak bilinmemektedir.¹

Amasya kale şehir olma özelliği göstererek, yerleşmeler sur içinde yapılmıştır. Daha sonraki dönemde ise kale dışına çıkıldığı ve yerleşmelerin kale eteklerinde yoğunlaştığı bilinmektedir. Bölgenin Türk hâkimiyeti altına alınması Danişment Gazi'nin şehri fethetmesiyle başlamıştır. Osmanlılar tarafından 1398 yılında fethedilmesiyle birlikte Amasya Sancağı Rum Beylerbeyliğine bağlı olarak idari teşkilattaki yerini almıştır.

Amasya Kazası Hurufat Defterleri

Amasya Kazasına ait olan hurufat defterleri,² Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde muhafaza edilmektedir. Bu

¹ İlhan Şahin- Feridun Emecen, "Amasya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/1.

² Hurufat Defterleri ile ilgili olarak pek çok çalışma yapılmıştır. Bu konuda yapılan çalışmalar için bkz. Mustafa Alkan, "Türk Vakıf Tarihi Araştırmaları Açısından Hurufat Defterleri: Adana Örneği", *XV. Türk Tarih Kongresi (Ankara 11-15 Eylül 2006), Kongreye Sunulan Bildiriler*, IV/1, (2010), 825-829; Şerife Eroğlu Memiş, "Hurûfât Ya Da Askeri Ruznamçe Defterleri'nde Esnaf Teşkilatı Atama Kayıtları ve Önemi: Kazâ-i Kudüs-i Şerif Örneği", *Osmanlı'dan Günümüze Filistin Sempozyumu, (28-29 Kasım 2013 Ankara), Bildiriler*, I, (2014), 47; Ertan Gökmen, "Hurufat Defterlerine Göre Demirci Kazası ve Köylerinde Cami ve Mescitler (1690-1830)", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, III/2, (2005), 21-56; Enver Çakar, "Hurufat Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Palu", *Vakıflar Dergisi*, 49 (2018), 21-41; Enver Çakar-Celalettin Uzun, *Hurufat Defterlerinde Harput (1690-1812)*, (Elazığ: 2017 Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları); Hasan Demirtaş, "Vakıf Araştırmalarında Kaynak Olarak Hurûfât Defterleri: Kangırı Örneği", *Vakıflar Dergisi*, 37, (2012), 47-92; Arzu Şahin, "Hurufat Defterlerinde Esnaf Teşekküllerinin Atama Kayıtları: Mardin Örneği" *Prof. Dr. Mustafa Öztürk Onuruna Tarih Yazıları I*, (2021) 375-386; Arzu Şahin, "Hurufat Defterlerine Göre 19. Yüzyılın İlk Yarısında Mardin'de Vakıf Kurumları ve Görevliler", *Ergün Öz Akçora Armağanı*, II, (2019), 31-51; Halit Çal, "1192 Numaralı 1697-1716 Tarihli Hurufat Defterine Göre Bulgaristan'daki Türk Mimarisi", *Balkanlarda Kültürel Etkileşim Ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, (17-19 Mayıs 2000 Şumnu-Bulgaristan)*, I, (2001), 221-286; Halit Çal, "Hurufat Defterlerine Göre 19. Yüzyılda Küre Kazası", *Prof. Dr. Zafer Bayburtluoğlu Armağanı Sanat Yazıları*, (2001), 125-166; Özcan Oğur, "Konya Hurufat Defterleri ve Muhteva Analizi (1692-1835 Yılları Arası)", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, IV/7 (Temmuz 2018), 131-151; Sedat Bayrakal, *Hurufat Defterlerinde Isparta Kazası-Tarihi Eserler, Köyler, Mahalleler, Meslekler*, (Almanya: 2015); Yasemin Beyazıt, "Hurufat Defterlerinin Şehir Tarihi Araştırmalarındaki Yeri", *History Studies*, 5 (Haziran 2013), 39-69; Hatice Oruç, "Saraybosna Vakıfları (16. Yüzyıl Sonları-19. Yüzyıl İlk Yarısı)", *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Uluslararası Sempozyumu*, (2012), 67-88; Metin Akis-Mehmet Tektuna, "Hurufat Defterlerine Göre 17-19. Yüzyıllarda Kilis'te Yönetim Ve Dini Yapılar", *Sosyal Bilimler Dergisi*, VII / 14 (Aralık 2017), 88-103.

defterlerde “Elif” harfi başlığı altında *Kaza-i Amasya*’ya ait atama kayıtları mevcuttur. İncelenen toplam 13 adet hurufat defterinde 1661 kayıt tespit edilmiştir. Bu defterler 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 1056, 1058, 1059, 1060, 1071, 1072 envanter numaralı olup, Anadolu hurufatları arasında yer alır. H. 1186-1250 yıllarını ihtiva etmektedir.

Defterlerde kayıtlar tutulurken atama yeri, tarihi, kim tarafından atamanın teklif edildiği, eski ve yeni görevlinin isimleri, görev değişikliğinin nedeni, *cihet*³ adı verilen vazifenin adı ve ücreti vs. gibi bilgiler özet olarak yazılmakta idi. Atama yeri, Amasya merkez başta olmak üzere nahiye ve köyleri de ihtiva etmektedir. Söz konusu defterlerde tespit edilen nahiye ve köy (karye) isimleri aşağıda düzenlenen tabloda verilmiştir. (Bkz. Tablo 1)

Tablo 1. 19. Yüzyılda Amasya Sancağında Tespit Edilen Nahiye ve Köyler⁴

Sıra No	Nahiye / Kaza Adı	Sıra No	Köy (Karye) Adı
1	Akdağ	1	Alala
2	Argın	2	Akviran/Ağvıran
	Arguvan	3	Arucak
3	Bevaş	4	Avşar
4	Halife	5	Baamur
5	Zünnunabâd	6	Bayat
6	Geldüklan	7	Beylice
7	Erguvan	8	Buldan
8	Ezine Pazarı	9	Cena
9	Merzifon	10	Çakırköy
10	Orta pare	11	Çorlu
11	Sakla	12	Dede
12	Taş Eber	13	Deva Hasan
13	Taş Emir	14	Dürzü
14	Taş İl	15	Ebeci
15	Yerasin	16	Emirgan
16	Viran	17	Emlak
17		18	Eslemez
		19	Evbiye
		20	Günolaki
		21	Hakla

³ Çeşitli vakıf kurumlarında görev alan vazifelilere cihet adı verilmektedir. Bkz. İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, (Ankara: 4. Baskı, 2012), 265.

⁴ Hurufat defterlerinde geçen nahiye ve köy adları alfabetik olarak düzenlenmiştir.

22	Hakeli
23	Halife
24	Helenke
25	İkta
26	İlyas
27	Kalın Pınarı
28	Kara İbrahim
29	Karaca Viran
30	Karataş
31	Kargasaray
32	Kışla
33	Katırkışla
34	Kızılca
35	Kızıl Kışlacık ⁵
36	Kolay
37	Koşucu
38	Kuşcu
39	Kurşuncu
40	Molla Mud
41	Musa
42	Orta
43	Sakla
44	Saraycık
45	Sofular (Ağca Şehir)
46	Timursaray
47	Tuna
48	Ture
49	Türkmancık
50	Uzun Oya
51	Yarımca
52	Yavruca
53	Yenice
54	Zanne
55	Zara
56	Zeyire

Tabloda görüldüğü üzere Amasya'ya bağlı 17 nahiye ve 56 köy tespit edilmiştir. Bununla birlikte incelenen dönemde Amasya'nın mahallelerini de tespit etmek mümkün olmaktadır. Buna göre 19. Yüzyılda Amasya'da 35 ayrı mahalle bulunmakta idi. Her mahallede en az 1 mescit ve mektebin inşa

---

⁵ Bazı belgelerde Kızıl Kışlası şeklinde de geçmektedir.

edildiği tespit edilmektedir. Bu mahalleler aşağıdaki tabloda görüldüğü gibidir. (Bkz. Tablo 2)

Tablo 2. 19. Yüzyılda Amasya Sancağında Tespit Edilen Mahalleler⁶

Sıra No	Mahalle Adı
1	Ahi Sadeddin
2	Bayezid Paşa/Bayezid
3	Cerrahcı
4	Çırakcı
5	Dere/ Derehan
6	Değirman
7	Devehane/ Deve
8	Eslem
9	Eski Kethüda/ Atik Kethüda
10	Fahreddin
11	Fethiyye
12	Gümüşlüoğlu/ Gümüşlüzade
13	Hacı İlyas
14	Hacı Hamza bin Hacı İsa
15	Havahane
16	Helkes
17	Hoca Süleyman
18	Karatay
19	Kılıcı
20	Kocacık
21	Köprübaşı
22	Mehmed Paşa
23	Necmeddin
24	Pervane Bey
25	Receb (Nakib)
26	Sahna
27	Samsa
28	Serrachane
29	Sofular
30	Şamice
31	Şeyh Arık
32	Tahta
33	Üçler
34	Yakutiye
35	Yukarı Süvadiye

⁶ Hurufat defterlerinde geçen mahalle isimleri alfabetik olarak düzenlenmiştir.

VAKIFLAR VE VAKIF ESERLERİ

Osmanlı toplumunda Müslüman halkın maddi imkânları dâhilinde Allah rızasını gözeterek mallarından bir kısmını veya tamamını vakfetmek suretiyle vakıf eserleri vücuda getirmeleri ve toplumun hizmetine sunmaları İslam inancının bir tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu amaçla kurulan ve bir hayır kurumu olan bu vakıf eserlerini toplum içinde çok yaygın olarak görmek mümkündür. Bu bağlamda vakıf, İslam coğrafyasının toplum ve kültür hayatında ayrı bir yere haizdir.⁷

Vakıflar⁸, vakfı tesis eden hayır sahiplerinin hür iradeleri ile kurularak, onların belirledikleri şartlar dâhilinde varlıklarını devam ettirirlerdi. *Cami, mescit, tekke, zaviye* gibi dini; *medrese, darülhadis, sıbyan mektebi, muallimhane* gibi eğitim öğretim amaçlı; *çeşme, sebil, suyolları köprüler* gibi halkın su ihtiyaçlarının karşılanması ve *imaret, darüşşifa, bimarhane* gibi fakirlerin iâşe temini ve tedavi amaçlı olmak üzere çok çeşitli amaçlara hizmet eden vakıflar kurulmuştur.

Amasya'da⁹ hayır sahipleri tarafından kamu yararına kurulan dini ve sosyal nitelikli yapıların her türlü ihtiyacının tedariki ve vakıflarda görev alan cihet ehlinin yani vakıf personelinin günlük nakdi veya senelik ayni olarak ödenmesi gereken maaşları vakıflar tarafından karşılanmaktaydı. Bu vakıfların faaliyetlerini yürütebilmesi için bir kısım gelirler vakıflara aktarılmıştır. Bu gelirler arasında ilk sırayı devletin

⁷ Kuran-ı Kerim'de Allah yolunda harcama yapmayı; fakir, muhtaç ve kimsesizlerle yardımlaşmayı, hayırlı ve yararlı işlere yönelmeyi öğütleyen birçok ayet bulunmaktadır. Özellikle "Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcadıkça gerçek iyiliğe ulaşamazsınız" ayeti (Ali İmran 3/92) ile Hz. Peygamberin sözleri vakıf kurmaya teşvik etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bahaeddin Yediylidiz, "Vakıf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/479-486.

⁸ Vakıf, bir kimsenin Allah rızası için menkul veya gayrimenkul mal veya mülkünü dini veya sosyal bir amaca tahsis etmesi anlamına gelmektedir. Bkz. Mübahat Küttükoğlu, *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadi Yapısı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018), 60. Vakıfla ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Alpaz Bizbirlik, 16. *Yüzyıl Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliğinde Vakıflar*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018).

⁹ Amasya'ya ait olan vakıflar Haremeyn-i Şerifeyn evkafına bağlı idi. Bkz. BOA, EV. HMH. d. / 7231. Bu evkaf defterinde Haremeyn-i şerifeyn evkafına bağlı olan çeşitli vakıfların vazife ve masrafları kayıtlıdır. 17 ve 19. Sayfasında Sultan Bayezid Han Vakfına ait masraflar yer alır.

temel gelirlerinden olan köy, mezra ve çiftliklerin vergi gelirlerinden ayrılan pay almakta idi.¹⁰ Bununla birlikte dükkân, han, hamam, bağ, bahçe, değirmen, ev gibi gayrimenkuller de başlıca vakıf gelirleri arasında yer alıyordu. Amasya'da özellikle çeşitli karye ve mezralardaki bağ, bahçe ve tarla mahsulünün yıllık gelirleri ve çarşı ve pazarlarda dükkân kira bedelleri ile işletilen vakıflara sıklıkla rastlamak mümkündür. *Akarat* olarak nitelendirilen bu gelirlerin bir kısmı hisseli olarak vakıf personeline tahsil ediliyordu. Mesela Amasya'daki vakıflardan Ehil Hatun Vakfının gelirleri arasında Taşemir Kazasına bağlı Evbiye karyesinin yıllık mahsullerinin geliri de bulunuyordu.¹¹ Yine Eslemşah Hatun vakfı tarafından Tahta Mahallesi'nde yaptırılan mektep vakfının gelirleri arasında Zünnunabâd Kazasına bağlı Büyük adlı köyün mahsulü de bulunuyordu. Hatta bu mahsulün 5/1'i vakfın mütevellisine ayrılmıştır.¹²

Vakıf Personeli

12

Amasya Hurufat Defterleri incelendiğinde 19. Yüzyılın ilk yarısında Amasya Sancağındaki vakıflar bünyesinde görevli personeller arasında ilk sırayı vakfın idari işlerini icra eden *mütevelli*, *nazır*, *cabi*, *kâtip* vs. gibi görevlilerin aldığı görülmektedir. Daha sonraki sırada din ve eğitim işleri ile vazifeli olan *imam*, *hatip*, *vaiz*, *müderris*, *cüzhan*, *duağu*, *muallim-i sıbyan* vs. gelmektedir. Son olarak ise binaların bakım onarım ve tamiri ile temizlik işlerinden sorumlu olan *mimar*, *loğkeş*, *çırağdar*, *bevval* ve *ferraş* yer almaktadır.

Bu görevliler genellikle babadan oğula geçen bir usulle göreve tevcih edilmekteydiler. Öyle ki vakıflar genellikle *evladiyet* ve *meşrutiyet* üzere vakıf şartlarına bağlı olarak işletildiğinden, yani vakfın evlatlık olması münasebetiyle tevcih edilen görevler vakıf sahibinin soyundan gelenler vasıtasıyla yürütülmekteydi. Özellikle tevlîyet görevine baninin soyundan gelenlerin atandığı görülmektedir. Mesela Hacı Hamza bin Hacı İsa çeşmesi vakfından almak üzere 1 akçe yevmiye ile mütevelli olan Seyyid Osman'ın vefatı üzerine bu

¹⁰ Enver Çakar, Celalettin Uzun; *Hurufat Defterlerinde Harput (1690-1812)*, 20.

¹¹ VGMA, HD, nr. 534, 93.

¹² VGMA, HD, nr. 535, 74. (17 Nisan 1829 tarihli atama kaydı).

görev, oğlu Seyyid Hafız Ali'ye tevcih edilmiştir.¹³ Aynı şekilde Yörgüç Paşa'nın kız kardeşi Hutdî Hatun'un evkafından alınmak üzere 5/1 mahsul ile müteveli olan Seyyid Mehmed'in vefatıyla oğulları Seyyid Mehmed Ragıb ve Seyyid Mehmed'e berat gönderilmiştir.¹⁴ Atanması için teklif edilen kişinin liyakatli olması da önem arz etmekteydi. Mesela Gümüşlüzade Ahmed Paşa Cami vakfında dersiâm olarak görev yapan Mehmed Nazif'in vefatı sebebiyle yerine geçecek olan 3 oğlundan ikisinin ehil olmaması gerekçesiyle 29 Temmuz 1821 tarihinde bu görev sadece Seyyid Hafız Musa bin Mehmed Nazif'e tevcih edilmiştir.¹⁵

Mütevelliler, vakıf sahibinin vefatından sonra da vakfın mal varlığını korumak, verimliliğini sağlamak ve gelirlerini arttırmakla görevliydi.¹⁶ Bununla birlikte çeşitli vakıflarda çalışan cihet ehlinin göreve tevcih edilmelerinde kadı ve naiblerin yanı sıra mütevellilerin arzı da yer alıyordu.

Vakıf idaresinden sorumlu olan mütevellilerin hisseli olarak görevlerini yerine getirmeleri de mümkündü. Pervane Bey Cami vakfında 4/1 hisse ile *evlad-ı vakıftan* Seyyid Mehmed Derviş, Seyyid Abdurrahman, Seyyid Feyzullah ve Seyyid Abdulkadir müteveli iken Seyyid Mehmed'in haricindeki diğer kardeşlerin müteakiben vefat etmeleri üzerine bu görev Seyyid Mehmed Derviş'e tevcih edilmişken, bir süre sonra onun da vefatı üzerine Seyyid Abdurrahman'ın oğlu Seyyid Hafız Mahmud ile Seyyid Mehmed'in oğlu Seyyid Mustafa'ya berat gönderilmiştir.¹⁷

Tevliyet görevi vakfın sadece erkek evladına değil aynı zamanda kız evlatlarına da tevcih edilmekteydi. 8 Mart 1818 tarihinde Hacı İlyas Mahallesi'nde El-hac Mustafa tarafından vakfedilen dutluk bağının 5/1 mahsulünü almak üzere müteveli olan Ayşe ve Fatma kardeşlerden Fatma'nın vefatı üzerine hissesi kardeşi Ayşe'ye verilmiştir.¹⁸ Aynı şekilde

¹³ VGMA, HD, nr. 534, 95.

¹⁴ VGMA, HD, nr. 534, 106.

¹⁵ VGMA, HD, nr. 534, 108.

¹⁶ Alpay Bizbirlik, "XVI. Yüzyıl'da Diyarbakır Şehri Vakıflarında Mütevelliler ve Ücretleri Üzerine", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 21, (2013), 144.

¹⁷ BOA, C. EV. nr. 562 / 28367. (Haziran 1779 tarihli atama kaydı).

¹⁸ VGMA, HD, nr. 534, 106.

Eslemşah Hatun vakfından olan Tahta Mahallesi'ndeki mektep evkafı tevliyetini evlad-ı vakıftan Feyzullah, Ayşe ve Seyyid Ahmed adlı kardeşler müşterek olarak yürütmekteydiler. Mayıs 1819'da bu görev Feyzullah'ın oğulları Hasan ve Hüseyin ile Ayşe'nin evlatları Mehmed, Halil ve Ümmü Gülsüm binti Hüseyin'e tevcih edilmiştir¹⁹.

Bununla birlikte vakıflarda çeşitli suiistimaller de söz konusudur. Vakıf evladından olduğunu iddia ederek haksız yere vazifeyi elde etmeye çalışan kişilerin olduğu tespit edilmektedir. Mesela Amasya'nın Viran kazasında Muzaffer Ali evkafından *evlad-ı vakıf* olmadığı halde müteveli olan Amasyalı Fazılzade Seyyid Said ve Seyyid Mustafa adlı kişilerin bu vazifeyi haksız yere elde ettikleri gerekçesiyle tevliyet vazifesi önceki sahipleri Seyyid Ahmed ve Seyyid Mustafa'ya müşterek olarak tevcih edilmiştir.²⁰

Amasya'da daha çok cami ve mescitlere yapılan tevcihler arasında ilk sırayı imam, hatip, vaiz, müezzin, cüzhan vs. gibi dini görevliler almaktaydı. Cüzhan vazifesine atananlar için genellikle ayrı bir kaide söz konusudur. Vakıf şartlarında belirtildiği üzere hayır sahibi adına belirli sayıda cüz okutulmak suretiyle vakfın işleyişi mümkündü. Öyle ki vakıf sahibi adına 1 adet *Yasin-i şerif* veya *cüz-i şerif* okutulması adet halinde idi. Mesela 14 Eylül 1789 tarihinde Hızır Paşa vakfından alınmak üzere muayyen bir ücretle pazartesi ve perşembe günlerinde 1 adet *cüz-i şerif* okutulması şartıyla

¹⁹ VGMA, HD, nr. 534, 110.

²⁰ VGMA, HD, nr. 534, 93. "Muzaffer Ali evkafının evladiyet ve meşrutiyet üzere tevliyet cihetine bundan akdem ba berat-ı alışan mutasarrıflar olan vakıfdan Seyyid Ahmed ve Seyyid Mustafa ber vech-i iştirak mutasarrıflar iken ashab arasında an asıl Zeyle kazasından olub İstanbul'da mutavattın Seyyid Ali nam kimesne mücerred ... fevt oldukça mahlûlünden evlad-ı vakıfdanım deyü Amasyavi Fazıl-zade dimekle maruf Seyyid Said ve Seyyid Mustafa nam kimesneler hilaf-ı ... takrib üzerlerine berat indirüb gadr olduğuna kemakan ibka ve yedlerine berat-ı şerif-i alışan virilmek babında kendileri inayet itmeleriyle sadır olan fermân-ı alilerine imtisâlen işbu arzuhal der kenara nazır oldukça Amasya muzafatından Viran kazasında Muzaffer Ali evkafının tevliyete ber vech-i evladiyet ve meşrutiyet sahiban-ı arzuhal Seyyid Mustafa ve Seyyid Ahmed mutasarrıflar iken an asl Zeyr kazasından olub asitane-i aliyyede mutavattın Seyyid Ali fevt oldular deyü bir defa mahlullerinden fevtleri gayr-i vaki ve hayatda idikleri (anlaşıldığından) ikinci defa dahi ref ve ibka olunarak ahz ve üzerinde Seyyid Mustafa ve Seyyid Ahmed'e kemâkan tevcih buyruldu" (Ocak 1813 tarihli atama kaydı).

cüzhan tayin edilmiştir.²¹ Aynı şekilde Eylül 1795 tarihinde aynı vakıfta 1 akçe yevmiye ile cüzhan olan Hafız Mehmed'in vefatı üzerine oğulları Hafız Ömer ve Hafız Ahmed aynı günlerde 1 adet cüz okumak şartıyla cüzhan görevini icra etmekteydiler.²²

Hurufat defterlerinde hayır sahipleri tarafından yapılan köy mescitlerinin yenilenerek camiye tahvil edilmesi ile ilgili olarak birçok kayıt bulunmaktadır. Bu gibi durumlarda eğer söz konusu vazife *mahlûl* (boş) ise köy cemaati tarafından durum ilgili yerlere bildirilerek aynı vazifeye yeniden atamanın yapılması sağlanıyordu. Ayrıca görev değişikliği kişinin vefatı veya görevden feragat etmesi durumunda vazifenin boş kalmaması adına gerçekleştirilmekteydi. Mesela Amasya Sancağı'nın Zünunabâd Kazası'nda Şeyh Elvan Çelebi Zaviyesi vakfında 1 akçe yevmiye ile mütevellî olan Mustafa bin Süleyman'ın vefatı üzerine boş kalan vazife Seyyid Mehmed'e tevcih edilmiştir.²³

Vakıf görevlilerinin ücretleri ise günlük nakdi olarak ödendiği gibi senelik belirli miktarda arpa, buğday gibi hububatın aynı olarak ödenmesi şeklinde de yapılmaktaydı.²⁴

Çeşitli mahallelerde ihtiyacı olan ahalinin istifade etmesi için avarız vakıfları kurulmuştur. Vakıf sahibi tarafından belirli miktardaki nakdin vakfedilmesi söz konusudur. Karatay Mahallesi'nde Müslüman fukara için vakfedilen belirli miktardaki nakdin idare edilmesi için mütevellî olan Seyyid Hafız İbrahim'in yerine 16 Şubat 1802 tarihinde oğlu Seyyid Hafız Hüseyin görevlendirilmiştir.²⁵

²¹ VGMA, HD, nr, 530, 61.

²² VGMA, HD, nr, 531, 34.

²³ BOA, C. EV. 403 / 20411. (6 Ekim 1789 tarihli arzuhal).

²⁴ İbrahim Yılmazçelik, 19. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840), (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995).

²⁵ VGMA, HD, nr, 531, 42. (13 Şevval 1216 / 16 Şubat 1802)

Tablo 3. Amasya'da Bazı Vakıf Kurumlarına Yapılan Atama Kayıtları²⁶

Vakıf Adı / Vakıf Yeri	Atanan Kişi		Atama Tarihi	Vazife Adı	Ücreti Yevmi/Senevi	Atanma Sebebi
	Eski	Yeni				
Ezine Pazarı Nahiyesi Sakla Karyesi Mescidi		Mehmed bin Mustafa	22 Haziran 1812	Hatip	-	Mahlûl (boş)
İskender Mehmed Çelebi Evkafı	Seyyid Mehmed bin El-hac İbrahim	Seyyid El- hac Ahmed bin El-hac Hüseyni	26 Haziran 1812	Türbehan Türbedar	-	Vefat
Ezine Pazarı Nahiyesi bir köy cami	Seyyid Hasan b. Hüseyni	Seyyid Ahmed bin Seyyid Hasan	26 Haziran 1812	Hatip		Vefat
Ezine Pazarı Nahiyesi Heniske Karyesi Yusuf Ağa binası cami		Osman bin Hüseyni		İmam		Mahlûl (boş)
Ezine Pazarı Nahiyesi Kargasaray Karyesi İbrahim bin İbrahim binası cami		Halil		Hatip	-	Mahlûl (boş)
Kılıcı Mahallesi Mescidi	Seyyid El- hac Hüseyni	Seyyid Hafız Abidin bin Seyyid İbrahim	12 Ağustos 1812	Müezzini	1 akçe	Vefat
Geldüklan Nahiyesi Yavruca Karyesi Fatime Hatun Evkafı	Mehmed bin Mehmed	Hafız Mehmed bin Hüseyni	27 Ağustos 1812	Cüzhan	Nısf hisse	Feragat
Değirman Mahallesi Serrac-zade Hacı Mehmed binası cami	Seyyid İsmail bin Seyyid Mustafa	Mehmed bin Halil	27 Ağustos 1812	Müezzini		Vefat
Geldüklan Nahiyesi Cena Karyesi	İsmail	Osman		Hatip		Vefat

²⁶ VGMA, HD, nr. 534, 92-93. Bu tablo 534 numaralı Hurufat Defterinde bulunan kayıtlardan örnekleme yapılarak düzenlenmiştir.

Hacı Mahmud Zaviyesi Vakfı İmareti	Osman bin Ömer	Seyyid Lütfullah ve Seyyid Ali bin Osman Seyyid		Tabbah	4 akçe + 1 müd hınta	Vefat
Hacı Mahmud Zaviyesi Vakfı	Osman bin Ömer	Lütfullah ve Seyyid Ali bin Osman		Murahham-ı Divan	4 müd hınta	Vefat
Üçler Mahallesi İskender Çelebi Evkafı	Halil	Mehmed Emin	7 Eylül 1812	Türbedar	2 müd hınta	Vefat
Hacı Ali Efendi Evkafı	Ahmed Raşid-Ali Kâmil-Hafız Osman Fazıl	Hafız Ahmed Raşid-Hafız Osman Fazıl	7 Eylül 1812	Müderriş		Vefat
Çırakçı Mahallesi Hüsnüözü Mescidi	Ahmed Raşid-Ali Kâmil-Hafız Osman Fazıl	Hafız Ahmed Raşid-Hafız Osman Fazıl	7 Eylül 1812	İman	2 akçe	Vefat
Çakırköy Karyesi Mustafa Bey bin El-hac Mirza Bey binası cami	Hafız Osman ve Hafız Seyyid Mehmed	Abdulkadir bin Mehmed	Aralık 1812	Cüzhan	1 + 0,5 kile hınta	Vefat
Ali Çelebi bin Ebu Kasım Vakfı Samsa Mahallesi Hüsameddin binası çeşme	Abdurrahim bin Mehmed	Mustafa bin İbrahim	Ocak 1813	Mütevelli-Cüzhan		Feragat
Ehil Hatun Evkafı	Abdurrahim bin Mehmed	Mustafa b. İbrahim		Yarı cüzhan	12/1 hisse	Feragat
Ali Çelebi bin Ebu Kasım Vakfı	Abdurrahim bin Mehmed	Mustafa bin İbrahim	15 Ocak 1813	Yarı mütevelli-Yarı cüzhan	0,5 hisse + 1,5 hisse	Feragat
Ali Çelebi bin Ebu Kasım Vakfı Çubukca Zaviyesi	Abdurrahim	Mustafa bin İbrahim		Yarı İhlashan	1 müd hınta	Feragat

Yukarıdaki tablodan anlaşıldığına göre, hizmet ehli aynı anda birden çok vakıfta görev aldığı gibi çeşitli görevleri icra

etmekteydi. Ocak 1813 tarihinde Ali Çelebi vakfında mütevellî ve cüzhan olan Abdurrahim bin Mehmed'in bu görevlerle birlikte nezaret görevini de yürüttüğü anlaşılmaktadır.

Amasya'da içeri şehirde ve köylerdeki hemen hemen her mahallede genellikle bir mescit ve bir mektep bulunmaktaydı. Atama kayıtlarında bunun örneklerini bulmak mümkündür. Köprübaşı Mahallesi'ndeki mescitte imam olan Seyyid Mehmed bin Mehmed Aralık 1813 tarihinde görevinden feragat ederek Seyyid Ali bin Mehmed'e berat verilmiştir.

İmam, hatip, müezzin vs. gibi vazifeler hisseli olarak kardeşlere pay edilmek suretiyle de tevcih edilmekteydi. Mesela Kapan Hanı Mescidi'nde 1 akçe yevmiye ile imam ve 0,5 akçe ile müezzin olan Seyyid Mehmed, Seyyid Ali, Seyyid Ahmed ve Seyyid Sait adlı kardeşler bu görevleri birlikte yürütmekteydiler. İçlerinden birinin vefatı veya görevden el çekmesi gibi durumlarda hissesi kardeşlerine intikal ediyordu.²⁷ Çıracı Mahallesi'nde bulunan Hüsnüözü Mescidi'nde 2 akçe yevmiye ile imam olan Hafız Ahmed Raşid, Ali Kâmil ve Hafız Osman Fazıl bin Hafız Ali adlı kardeşler müşterek olarak görevi paylaşırlarken, Ali'nin vefat etmesi üzerine 3/1 hissesi kardeşlerine verilmiştir.²⁸

Vakıf Eserleri

Amasya'da banileri tarafından kurulan vakıfların birçoğunu cami, mescit, medrese, tekke, zaviye gibi dini ve sosyal nitelikli vakıflar oluştururken, diğer yandan başta çeşme ve suyolları olmak üzere köprü ve şehir kapılarının bakım ve onarımını yapmak üzere kurulan vakıflar da bulunmaktaydı. Aşağıda düzenlenen tablo Amasya'daki vakıf eserlerini göstermektedir. (Bkz. Tablo 4)

Tablo 4. Amasya Hurufat Defterlerinde Kurum Türlerine Göre Kayıt Sayıları ve Oranları

Kurumlar	Kayıt Sayısı	Kayıt Oranı
Cami	244	14,68
Mescit	193	11,61
Medrese	27	1,625

²⁷ VGMA, HD, nr, 534, 97. 5 (Ağustos 1814 tarihli atama kaydı).

²⁸ VGMA, HD, nr, 534, 92.

Mektep/ Mekteb-i Sibyan	44	2,649
Darülhadis	14	0,842
Tekke	96	5,779
Zaviye	57	3,431
Köy Cami	169	10,17
Köy Mescidi	27	1,625
İmaret	13	0,782
Darüşşifa	5	0,301
Çeşme/ Su Yolları	86	5,177
Kütüphane	5	0,301
Diğer Vakıf ²⁹	664	39,97
Kapı	5	0,301
Köy Tekkesi	4	0,240
Köy Zaviyesi	2	0,120
Han	4	0,240
Hamam	2	0,120
Toplam	1.661	100

İncelenen dönemde Amasya şehrindeki vakıf eserlerinin başında cami ve mescitler gelmektedir. Bu vakıf eserleri, Sultan Bayezid ve Bayezid Paşa gibi külliyeler içinde yer alabilir veya müstakil olarak da yapılabilir. Atama kayıtları içerisinde cami ve mescitlerin toplam kayıt içindeki oranı en az %38'dir. Diğer vakıf olarak nitelendirdiğimiz ve çoğunluğunu Tormutay, Yörgüç Paşa, Ehli Hatun, Eslem Hatun, Şehzadeler vs. gibi vakıfların büyük bir kısmını yine cami ve mescit vakıfları oluşturmaktadır.

Cami ve Mescitler

Amasya'daki cami ve mescitler genellikle vakıf kuran kişinin adıyla anıldığı gibi, bulunduğu mahalleye ve yapısının mimari özelliklerine göre adlandırılan camiler de vardı. Mesela Kurşunlu Cami, yapısında kurşun malzemesi kullanıldığı için bu adla anılmıştır. Cami ve mescitlerin buldukları mahalleri tespit etmek mümkündür. Cami-i Kebir adıyla anılan Ulu Cami Enderun Mahallesi'nde, Alaca Cami kale içinde, Fethiyye Cami aynı adla anılan mahallede, Hasan Ağa Cami Köprübaşı Mahallesi'nde, Hasan Efendi Cami Çıracı Mahallesi'nde, Mahkeme Cami Pervane Bey

²⁹ Diğer vakıf olarak adlandırdığımız kayıtlar yine çoğunluğu cami ve mescit olduğunu tahmin ettiğimiz kayıtlardır. Sadece vakıf sahibinin adıyla anılmıştır.

Mahallesi'nde bulunurken; Bayram Bey Mescidi Sofular Mahallesi'nde, Eslem Mescidi Eslem Mahallesi'nde, Fahreddin Hatun Mescidi Fahreddin Mahallesi'nde, Hayreddin Efendi Mescidi Mehmed Paşa Mahallesi'nde, Pir Mehmed Çelebi Mescidi Hoca Süleyman Mahallesi'nde yer almaktaydı. (Bkz. Tablo 5)

Tablo 5. 19. Yüzyılın İlk Yarısında Amasya Sancağında Tespit Edilen Cami ve Mescitler³⁰

Sıra No	Cami Adı	Bulunduğu Yer	Mescit Adı	Bulunduğu Yer
1	Abdullah Paşa		Arasta	
2	Alaca	Kale içi	Bayram Bey Mescidi	Sofular Mahallesi
3	Ali Ağa		Bağ-ı Helkes	Helkes Mahallesi
4	Bayezid Paşa		Bazar-ı Süfla	
5	Bayram Paşa		Eslem	Eslem Mahallesi
6	Cami-i Kebir (Ulu Cami)	Enderun Mahallesi	Fahreddin Hatun	Fahreddin Mahallesi
7	El-hac Ali		Hayreddin Efendi	Mehmed Paşa Mahallesi
8	Enderun		Helvahane	
9	Fethiyye	Fethiyye Mahallesi	Hüsnüözü	
10	Gümüşlüzade Ahmed Paşa		Kapan Hanı	
11	Hacı Ali	Zeyire Karyesi		
12	Hasan Ağa	Köprübaşı Mahallesi		
13	Hasan Efendi	Çırakçı Mahallesi		
14	Kurşunlu			
15	Mahkeme	Pervane Bey Mahallesi	Kubbe	Dere Mahallesi
16	Mehmed Paşa			
17	Molla İsmail		Necmeddin	Necmeddin Mahallesi
18	Pervane Bey		Rıdvan Ağa	Seyfeddin Mahallesi

³⁰ VGMA, HD, nr. 532 / 37; 534, 98, 111, 530 / 40, 61, 64; 531 / 39; 1071 / 41; 531 / 35.

17	Serrachane	Pir Mehmed Çelebi	Hoca Süleyman Mahallesi
18	Sultan Bayezid Han	Seyfeddin Cevheri	Seyfeddin Mahallesi
19	Şeyh Efendi / Şeyh		
20	Tormutay		
21	Yakub Paşa		
22	Yörgüç Paşa	Ziya Paşa	Dere Mahallesi

Abdullah Paşa Cami: Sofular Cami adıyla da anılan bu cami, Sofular Mahallesi'nde yer almaktaydı. Caminin banisi Sultan Bayezid'in vezirlerinden Abdullah Paşa'dır. 1485 yılında inşa edilen cami³¹ yakınında Süleyman Ağa tarafından inşa edilen bir mektep de bulunuyordu.

Tablo 6. Abdullah Paşa Cami Personeli ve Ücretleri

Görev	Görevli		Ücreti	Tarih
	Eski	Yeni		
Nazır ³²	Seyyid Said	Seyyid Mehmed Seyyid Ali	1 müd mahsul	16.08.1814
Kâtip ³³	Seyyid Mahmud Seyyid Ali	Seyyid Ali bin Ömer	1 müd hınta	15.04.1822
Nazır Nazır ³⁴	Ahmed Seyyid Ahmed ve Mehmed	Hacı Bekir Ömer bin Ali	1 müd mahsul	Mayıs 1798

Bayezid Paşa Cami: Amasya'da Bayezid Paşa Mahallesi'nde bulunan cami, Çelebi Mehmed döneminde Amasya Emiri olan Bayezid Paşa tarafından 1414 yılında inşa

³¹ Cami *Darülhadis Cami* adıyla da bilinmektedir. Bkz. M. Baha Tanman, "Darülhadis Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/534.

³² VGMA, HD, nr. 534, 97.

³³ VGMA, HD, nr. 1071, 42.

³⁴ VGMA, HD, nr. 531, 37.

edilmiştir.³⁵ Aynı mahallede Koca Mehmed Ağa Mescidi, Ayşe Hatun Çeşmesi ve bir mektep de bulunuyordu. Ayrıca Soğuk Pınar adıyla meşhur olan çeşme evkafı da Bayezid Paşa evkafına dâhildi. Bu dönemde vakfın mütevellisi Hacı Ebubekir adlı bir kişi idi.

Tablo 7. Bayezid Paşa Cami Personeli ve Ücretleri

Görev	Görevli		Ücreti	Tarih
	Eski	Yeni		
Çerağdar ³⁶		Seyyid Hafız Abdurrahim	2 akçe	26.09.1776
Muallim-i Kuran ³⁷	Hafız Abdullah	Hafız Mehmed		06.09.1792
Ferraş	Seyyid Hafız Abdurrahman	Seyyid İbrahim- Seyyid Mustafa	5 akçe	Mart 1793
Çerağdar	Seyyid İbrahim- Seyyid Mustafa	Hacı Hafız Ali		Haziran 1807

Cami-i Kebir: Ulu Cami Amasya'da Enderun Mahallesi'nde bulunmaktaydı. Bu mahalle, içeri şehirde Hatuniye Mahallesi civarında olup, batısında Karatay Mahallesi, güneyinde Yeşilirmak ile sınırlıdır³⁸. Camide imam, hatip, müezzin vs. gibi görevlilerle birlikte kayyım, ferraş, nazır vs. bulunmaktaydı. İmam günlük 1 akçe yevmiye ile çalışırken, müezzin ve ferraş görevlerini birlikte yürüten kişiler senelik belirli miktarda hububat karşılığında görevlerini icra etmekteydiler.

³⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Semavi Eyice, "Bayezid Paşa Cami", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV yayınları, 1992), 243.

³⁶ *VGMA, HD, nr. 1071, 42.*

³⁷ *VGMA, HD, nr. 530, 63.*

³⁸ Abdîzâde Hüseyin Hüsameddin Yasar, *Amasya Tarihi*, Ed. Doç. Dr. Songül Keçeci Kurt, Doç. Dr. Recep Orhan Özel, Doç. Dr. Metin Hakverdioğlu, (Samsun: 2022), 1-4/ 113.

Tablo 8. Cami-i Kebir Personeli ve Ücretleri

Görev	Görevli		Ücreti	Tarih
	Eski	Yeni		
Müezzin - Ferraş	Osman bin Ömer ³⁹	Hafız Ömer ve Hafız Ahmed		Mayıs 1813
Kayyım- Ferraş	Hafız Ömer	Seyyid Ali		Ekim 1814
Müezzin- Ferraş	Hafız Ali ⁴⁰	Seyyid Ahmed	1 müd hınta	20.10.1813
İmam	Osman ⁴¹	Halil bin Hafız Ali	Vazife-i muayyene	14.05.1822
İmam	Ömer	Halil Halife bin Osman	1 akçe	Mart 1778
İmam	Ahmed ⁴²	Ömer ve Ali bin Osman		
Müezzin ve Ferraş		Hafız Mehmed		
Ferraş		Seyyid Mehmed ve Seyyid Ahmed		
Nazır				

Sultan Bayezid Han Cami: Yeşilirmak kenarında inşa edilen cami, Sultan Bayezid'in emriyle Amasya Valisi Ahmed Bey tarafından yaptırılmıştır. Mermer taştan yapılan caminin içinde 2 hücre ve derslane, avlusunda bir havuz ve minare bulunur. Kapısı mermer üzerine kabartmalı çiçeklerle bezenmiştir⁴³. Caminin yanında Seyyid Hafız Abdullatif Kütüphanesi bulunmakta olup, 2 Temmuz 1816 tarihinde vakıfta *hafız-ı kütübi* olarak Seyyid Hafız Abdullah, Seyyid Hafız Mustafa, Seyyid Hafız Mehmed Said ve Seyyid Hafız Sadullah adındaki kardeşler görevliydi.⁴⁴

³⁹ VGMA, HD, nr. 534, 93.

⁴⁰ VGMA, HD, nr. 1071, 42.

⁴¹ VGMA, HD, nr. 1071, 43.

⁴² VGMA, HD, nr. 1072, 81.

⁴³ Abdizâde Hüseyin Hüsameddin Yasar, *Amasya Tarihi*, 109.

⁴⁴ VGMA, HD, nr. 534, 102. (2 Temmuz 1816 tarihli atama kaydı)

Enderun Cami: Amasya’da içeri şehir olarak adlandırılan yerde Enderun Mahallesi’nin ortasında yer almaktadır. Yörgüç Paşa⁴⁵ tarafından yaptırılan cami⁴⁶, kırmızı tuğladan yapılmış olup, duvarı yüksek içi geniş ve üstü ahşaptır. Kalın bir minaresi vardır. Büyük Loğ taşına benzetildiği için “Loğ Minare” adıyla meşhurdur. Taştan yapılmış kubbe ve sütunları bulunmaktadır.⁴⁷ Amasya’da Şehzadeler vakfının 5/1 geliri bu camide görevli olan hatiplere ayrılmıştır.⁴⁸

Tablo 9. Enderun Cami Personeli ve Ücretleri

Görev	Görevli		Ücreti	Tarih
	Eski	Yeni		
Mütevelli ⁴⁹	Hafız Ömer,	Seyyid Ahmed,		Mayıs 1813
	Hafız Mehmed	Ahmed		
Mütevelli ⁵⁰	Seyyid Ahmed	Hafız Ömer,	Yarı hisse	Ekim 1814
		Mehmed,		
Devirhan-Cüzhan ⁵¹	Hasan	Mustafa ve Ali	1 akçe	18.12.1798
Cüzhan ⁵²	Ahmed bin Mehmed	Seyyid Hüseyin Halife	1 hisse mahsul	
Vaiz ⁵³	Hafız Abdullah	Şeyh Mehmed		Nisan 1811

⁴⁵ Yörgüç Paşa, Sultan II. Murad’ın lalasıdır. II. Murad tahta geçtiğinde Yörgüç Paşa’yı Rumiye-i Suğra Valisi olarak 1422’de Amasya’ya göndermiştir. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011), 1/396; Ahmet Şimşirgil, “Osmanlı Taşra Teşkilatında Rum Beylerbeyliği”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, (1990), Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, 290.

⁴⁶ VGMA, HD, nr. 533, 29. “Yörgüç Paşa binası Cami-i Enderunda vaiz olan lede’l-istihkâk istihkâkı zâhir ve nümâyan olan Hafız Abdullah ferağından oğlu Şeyh Mehmed ...”.

⁴⁷ Abdîzâde Hüseyin Hüsameddin Yasar, *Amasya Tarihi*, 113.

⁴⁸ VGMA, HD, nr. 534, 94.

⁴⁹ VGMA, HD, nr. 534, 95.

⁵⁰ VGMA, HD, nr. 534, 98.

⁵¹ VGMA, HD, nr. 531, 38.

⁵² VGMA, HD, nr. 533, 27.

⁵³ VGMA, HD, nr. 533, 29.

Cüzhan ⁵⁴	Ali bin Hasan	Seyyid Mehmed Emin	0,5 akçe	12.06.1812
Cüzhan ⁵⁵	Seyyid Ömer bin Abdullah	Seyyid Hüseyin bin Ahmed		Temmuz 1827

Tekke ve Zaviyeler

Amasya şehri tekke, türbe ve zaviyelerin yoğun olarak bulunduğu bir Osmanlı şehridir. İçeri şehirde *Pir İlyas Efendi Tekkesi*, *Mahmud Efendi Tekkesi*, *Şehzade Tekkesi*, Ezine Pazarı Nahiyesi'nde *Hacı Sadi Tekkesi* vs. gibi çok sayıda tekke ve zaviyeler faaliyet göstermekteydi. (Bkz. Tablo 10)

Amasya'da Gökmedrese Mahallesi'nde Şerife Hatun tarafından vakfedilen bahçenin geliri Kal'a-i Gök karyesindeki tekkede tekyenişin olanlara ayrılmıştır.⁵⁶

Tablo 10. 19. Yüzyılda Amasya Sancağında Tespit Edilen Zaviye ve Türbeler

Sıra No	Zaviye Adı	Bulunduğu Yer	Türbe/Tekke Adı
1	Ahi Ahmed		Ali Çelebi
2	Çırakçı		Ayşe Hatun
3	Mehmed Çelebi ve Cezzar Çelebi		Ehli Hatun
4	Hacı Mahmud		Hacı Hamza bin Hacı İsa
5	Hoca Sultan		Hacı Sadi
6	Şeyh Seydi		İbrail İshak
7	Şeyh Hacı Mustafa	Dere Karyesi	Mahmud Efendi
8			Pir İlyas Efendi
9			Safiye hatun
10			Seyyid Yahya
11			Sultan
12			Şehzade

⁵⁴ VGMA, HD, nr. 533, 29.

⁵⁵ VGMA, HD, nr. 535, 65.

⁵⁶ VGMA, HD, nr. 532, 36.

Hacı Mahmud Zaviye ve Tekkesi: Hacı Mahmud Ağa tarafından vakfedilen tekke⁵⁷ Enderun Mahallesi'nde bulunmaktaydı. Tekyenişin vazifesi başta olmak üzere tabbah, murahham-ı divan, bevab, cüzhan vs. gibi çeşitli personellerin vazifeli olduğu tekkede kadın görevlilerin de bulunduğunu söylemek mümkündür. 11 Ağustos 1794 tarihinde evlatlık olan bu vakıfta senede 4 müd mahsul ile tekyenişin olan Seyyide Zahide'nin vefat etmesi üzerine oğlu Seyyid Lütfullah bin Osman'a berat gönderilmiştir. (Bkz. Tablo 11)

Tablo 11. Hacı Mahmud Zaviye ve Tekke Personeli ve Ücretleri⁵⁸

Görev	Görevli		Ücreti	Tarih
	Eski	Yeni		
Tabbah	Osman bin Ömer	Seyyid Lütfullah ve Seyyid Ali	4 akçe/ 1 müd hinta	Ağustos 1812
Merammah-ı Divan	Osman bin Ömer	Seyyid Lütfullah ve Seyyid Ali	4 müd hinta	
Murahham ve Bevab	Seyyid Mustafa	Seyyid Abdullah	4 müd hinta	Eylül 1790
Merammah-ı Divan	Seyyid Abdullah	Osman bin Ömer	4 müd hinta	31.10.1791
Cüzhan	Ali	Hafız Ahmed	1 akçe	19.07.1795
Tekyenişin	Seyyid Mustafa	Seyyid Abdullah	4 müd hinta	04.10.1790
Tekyenişin	Seyyide Zahide	Seyyid Lütfullah bin Osman	4 müd hinta	11.08.1794

Pir İlyas Türbesi: 1486 yılında Mehmed Paşa Mahallesi'nde Gümürlüzade Ahmed Bey tarafından yaptırılmıştır. Tabloda görüldüğü üzere cüzhan başta olmak üzere çeşitli vazifelere hisseli olarak tevcihler yapılmıştır. Mahmud Ağa evkafının bir kısım gelirleri 19 Nisan 1796 tarihinde türbe evkafına aktarılmıştır.⁵⁹

⁵⁷ VGMA, HD, nr. 531, 34.

⁵⁸ VGMA, HD, nr. 534, 92-93, 530, 61-62, 531, 34.

⁵⁹ VGMA, HD, nr. 531, 35.

Tablo 12. Pir İlyas Türbesi Personeli ve Ücretleri

Görev	Görevli		Ücreti	Tarih
	Eski	Yeni		
Cüzhan ⁶⁰	Seyyid Hafız Abdurrahman	Hafız Mehmed bin İsmail	5/1 hisse	25.06.1815
Bevvab ⁶¹	Seyyid Mehmed bin İsmail	Seyyid Ömer	0,5 akçe	17.03.1816
Türbedar ⁶²	Seyyid Ali	Seyyid Mehmed		Şubat 1828
Cüzhan	Seyyid Ali	Seyyid Mehmed		Şubat 1828
Cüzhan ⁶³	Seyyid Mehmed	Seyyid Ömer		Ağustos 1829
Türbedar	Seyyid Mehmed	Seyyid Ömer	7/1 hisse	

SONUÇ

19. Yüzyılın ilk yarısında Amasya'da birer vakıf eseri olan dini ve sosyal nitelikli yapılar değerlendirildiğinde, başta cami ve mescit olmak üzere *medrese, mektep, darülhadis, tekke, zaviye, han, hamam, imaret, darüşşifa* vs. gibi dini, eğitim ve sosyal amaçlı birçok vakıf kurumunun aktif olarak faaliyet gösterdiğini söylemek mümkündür.

Bu vakıf kurumlarına birçok atama yapıldığı görülmektedir. Atamalar kadı veya naibin arzı ile olabildiği gibi vakfın mütevellisinin teklifi ile de gerçekleşmekteydi. Mütevelliler bir vakfın idaresinden sorumlu oldukları gibi vakfın iyileştirilmesi daha faydalı hale getirilmesi için de çalışmaktaydılar. Çeşme, köprü, suyollarının tamiri ve yenilenmesi de yine mütevellilerin vazifeleri arasında yer alıyordu. Cami ve mescit vakıflarına yapılan atamalar arasında ilk sırayı *imam, hatip ve cüzhan* almaktaydı. Bununla birlikte *vaiz, duagu, ihlashan* vs. gibi görevliler de bulunuyordu. Amasya şehrinde her mahallede en az bir mescit ve mektep faaliyette

⁶⁰ VGMA, HD, nr. 534, 99.

⁶¹ VGMA, HD, nr. 534, 101.

⁶² VGMA, HD, nr. 535, 61.

⁶³ VGMA, HD, nr. 536, 48.

idi. Medrese ve mekteplere atanan müderris, muallim-i sıbyan gibi ehl-i ilim mensupları da vakfın belirlediği bir ücretle görevlerini ifa ediyorlardı. Tekke ve zaviyelerde ise türbedar, tekyenişin, zaviyedar vs. gibi hizmet ehli görevliydi. Amasya'da hayır sahipleri içinde birçok vakıfta kadın banilere sıklıkla rastlamak mümkündür. Belirlenen şartlar dâhilinde işleyen ve akarları belli olan bu vakıflar daha çok *evladiyet* ve *meşrutiyet* üzere idare edilmekteydi.

Amasya şehri bağ, bahçe, tarla ve bostan açısından zengin bir bölge olması hasebiyle vakıf kayıtlarında vakfedilen akarların başında bağ ve bostanlar gelmektedir. Ayrıca dükkân, arsa ve hamam kirası ile mevkuf köyler bu akarlar arasında yer alır.

Tarihi dokusu, dini ve sosyal yapılarıyla göz dolduran Amasya Sancağı, *şehzadeler şehri* olmaya her zaman layık olarak tarihteki yerini almıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) Cevdet Tasnifi (C.) Evkaf (Ev.) Dosya No / Gömlek No

C. EV. 562 / 28367.

C. EV. 403 / 20411

Evkaf Defterleri EV. HMM. d. / 7231.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, (VGMA) (Hurufat Defterleri) (HD)

No: 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 1056, 1058, 1059, 1060, 1071, 1072.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Abdîzâde Hüseyin Hüsameddin Yasar. *Amasya Tarihi*, 1-4, Ed. Doç. Dr. Songül Keçeci Kurt, Doç. Dr. Recep Orhan Özel, Doç. Dr. Metin Hakverdioğlu, Samsun, 2022.

Akis, Metin – Tektuna Mehmet. “Hurufat Defterlerine Göre 17-19. Yüzyıllarda Kilis'te Yönetim Ve Dini Yapılar”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, VII / 14 (Aralık 2017), 88-103.

- Alkan, Mustafa. "Türk Vakıf Tarihi Araştırmaları Açısından Hurufat Defterleri: Adana Örneği", *XV. Türk Tarih Kongresi (Ankara 11-15 Eylül 2006), Kongreye Sunulan Bildiriler*, IV/1, (2010), 825-829.
- Bayrakal, Sedat. *Hurufat Defterlerinde Isparta Kazası-Tarihi Eserler, Köyler, Mahalleler, Meslekler*, Almanya: 2015.
- Beyazıt, Yasemin. "Hurufat Defterlerinin Şehir Tarihi Araştırmalarındaki Yeri", *History Studies*, 5 (Haziran 2013), 39-69.
- Bizbirlik, Alpay. "XVI. Yüzyıl'da Diyarbakır Şehri Vakıflarında Mütevelliler ve Ücretleri Üzerine", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, S. 21, Diyarbakır, 2013, s. 143-147.
- Bizbirlik, Alpay. 16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbakır Beylerbeyliğinde Vakıflar. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2002.
- Çakar, Enver – Uzun, Celalettin. *Hurufat Defterlerinde Harput (1690-1812)*, Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Elazığ, 2017.
- Çakar, Enver. "Hurufat Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Palu", *Vakıflar Dergisi*, 49 (2018), 21-41.
- Çal, Halit. "1192 Numaralı 1697-1716 Tarihli Hurufat Defterine Göre Bulgaristan'daki Türk Mimarisi", *Balkanlarda Kültürel Etkileşim Ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, (17-19 Mayıs 2000 Şumnu-Bulgaristan)*, I, (2001), 221-286.
- Çal, Halit. "Hurufat Defterlerine Göre 19. Yüzyılda Küre Kazası", *Prof. Dr. Zafer Bayburtluoğlu Armağanı Sanat Yazıları*, (2001), 125-166.
- Demirtaş, Hasan. "Vakıf Araştırmalarında Kaynak Olarak Hurûfât Defterleri: Kangırı Örneği", *Vakıflar Dergisi*, 37 (2012), 47-92.
- Eyice, Semavi. "Bayezid Paşa Cami". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/243-244. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Gökmen, Ertan. "Hurufat Defterlerine Göre Demirci Kazası ve Köylerinde Cami ve Mescitler (1690-1830)", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, III/2, (2005), 21-56.
- Kütükoğlu, Mübahat. *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadi Yapısı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018.

- Memiş, Şerife Eroğlu. “Hurûfât Ya Da Askeri Ruznamçe Defterleri’nde Esnaf Teşkilatı Atama Kayıtları ve Önemi: Kazâ-i Kudüs-i Şerif Örneği”, *Osmanlı’dan Günümüze Filistin Sempozyumu*, (28-29 Kasım 2013 Ankara), *Bildiriler*, I, (2014), 47.
- Oğur, Özcan. “Konya Hurufat Defterleri ve Muhteva Analizi (1692-1835 Yılları Arası)”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, IV/7 (Temmuz 2018), 131-151.
- Ortaylı, İlber. *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Ankara: 4. Baskı, 2012.
- Oruç, Hatice. “Saraybosna Vakıfları (16. Yüzyıl Sonları-19. Yüzyıl İlk Yarı)”, *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Uluslararası Sempozyumu*, (2012), 67-88.
- Özcan, Selim. “Amasya’da Sancak Beyliği Yapan Şehzadeler Döneminde Amasya Şehri”, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5, (2015), 69-95.
- Şahin, Arzu. “Hurufat Defterlerinde Esnaf Teşekküllerinin Atama Kayıtları: Mardin Örneği” *Prof. Dr. Mustafa Öztürk Onuruna Tarih Yazıları I*, (2021), 375-386.
- Şahin, Arzu. “Hurufat Defterlerine Göre 19. Yüzyılın İlk Yarısında Mardin’de Vakıf Kurumları ve Görevliler”, *Ergün Öz Akçora Armağanı*, II, (2019), 31-51.
- Şahin, İlhan – Emecen, Feridun. “Amasya”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/1-4. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Şimşirgil, Ahmet. “Osmanlı Taşra Teşkilatında Rum Beylerbeyliği”. *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, (1990), 289-299.
- Tanman, M. Baha. “Darülhadis Camii”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/534. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*. I. Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011.
- Yediyıldız, Bahaeddin. “Vakıf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/479-486. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Yılmazçelik, İbrahim. *19. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995.

AMASYA'DA VALİLİK YAPAN HANEDAN MENSUPLARI*

Filiz YILDIRIM**

Recep Tayyip TANYILDIZI***

Öz

Tarihi ve kültürel bakımdan büyük bir mirasa sahip olan Amasya, eski çağlardan itibaren önemli bir yerleşim yeridir. Bölgedeki Türk varlığının da 11. yüzyıldan itibaren görüldüğü bilinmektedir. Bu doğrultuda ilk olarak bir Türkmen hanedanı olan Danişmendlilerin idaresinde kaldı. Akabinde Anadolu Selçukluları bölgeye hâkim oldu ve nihayet 14. yüzyılın sonuna doğru Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yer aldı. Osmanlı Devleti'nin doğu sınırlarında stratejik bir yer olan Amasya, hanedana mensup şehzadelerin idari tecrübe kazanmaları için görevlendirildikleri önemli merkezlerdendi. Öyle ki burada görev yapan şehzadeler, kendilerini taht için en kuvvetli aday olarak görmekteydiler. Nitekim Osmanlı tahtına oturan I. Mehmed, II. Murad ve II. Bayezid Amasya sancakbeyi olarak görev yapmışlardı. Bu isimlerin yanında II. Murad'ın şehzadelerinden Ahmed Çelebi ve Alaeddin, II. Bayezid'in büyük oğlu Ahmed, I. Süleyman'ın oğullarından Mustafa ve Bayezid de Amasya'da idarecilik yaptılar. Ancak Mustafa'nın katli ve Bayezid'in de İran'a iltica hadiselerinden sonra bu şehir şehzade sancağı olma özelliğini yitirmiştir. Amasya bundan sonra merkezden tayin edilen idareciler tarafından yönetilmeye başlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Amasya, Şehzade, Vali.

* Bu çalışma 16-18 Mayıs 2024 tarihinde düzenlenen Abdizade Hüseyin Hüsameddin Yasar temalı "Uluslararası Amasya Sosyal Bilimler Araştırmaları Sempozyumu-1" adlı sempozyumda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Doç. Dr., Fırat Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, filizyildirim@yahoo.com. <https://orcid.org/0000-0002-6626-8531>.

*** Yüksek lisans öğrencisi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, receptayyiptan@icloud.com. <https://orcid.org/0009-0004-4055-0362>.

Members of The Dynasty Who Was Governors in Amasya

Abstract

Amasya, which has a great historical and cultural heritage, has been an important settlement since ancient times. It is known that the Turkish presence in the region has been seen since the 11th century. In this regard, it first remained under the rule of the Danishmends, a Turkmen dynasty. Later, the Anatolian Seljuks dominated the region and finally, towards the end of the 14th century, it was within the borders of the Ottoman Empire.

Amasya, a strategic place on the eastern borders of the Ottoman Empire, was one of the important centers where the princes of the dynasty were assigned to gain administrative experience. So much so that the princes who served here saw themselves as the strongest candidates for the throne. As a matter of fact, those who sat on the Ottoman throne were Mehmed I, Murad II and Bayezid II served as the governor of Amasya. In addition to these names, Ahmed and Alaeddin, sons of Murad II, Ahmed, the elder son of Bayezid II, Mustafa and Bayezid, sons of Suleiman I, also served as administrators in Amasya. However, after the murder of Mustafa and the asylum of Bayezid in Iran, this city lost its feature of being a prince's sanjak. From now on, Amasya began to be governed by administrators appointed from the center.

Keywords: The Ottoman, Amasya, Prince, Governor.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde sancağa çıkma usulü terkedilene kadar padişah oğulları, babalarının Anadolu'da kendilerine tahsis ettiği bir sancakta en üst yönetici vasfıyla görev yapmışlardır. Şehzadeler görev sürelerince mali ve askeri kaynakları kullanmışlardır. Bunun yanında istihbarat açısından istifade ederek devlette özel ve kamusal bir role sahip olmuşlardır. Onların sahip olduğu siyasi ağırlık azımsanacak gibi değildi. Zira şehzadeleri tahtın meşru adayları haline

getiren nitelikler ve karizmaları onların toplumda farklı bir şekilde konumlanmalarını sağlıyordu.¹

Şehzadeler, atandıkları sancaklarda saraylarda yaşamaktaydılar. Sarayda onlara hizmet edecek cariyeler ve hadımlar vardı. Sancağa çıkan şehzadeye validesi de eşlik ederdi. Gittikleri yerlerde, sarayın haremi valide sultanlar tarafından yönetilirdi. Haremde valideye yardımcı olacak ve sarayın çeşitli hizmetlerini yapacak başka görevliler de bulunmaktaydı.² Valide sultanların önemli görevlerinden biri de lalaların denetimini yapmaktı. Şehzade valilerin talim ve terbiyelerinden sorumlu lalalar, aynı zamanda idarecilik konusunda şehzadelere yardımcı olmak üzere atanırlardı. Onların şehzadelere yanlış bir salıkta bulunmaları durumunda merkez, valide sultanlar aracılığıyla haberdar edilirdi.

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden itibaren uygulanan ancak Fatih Kanunnamesi'nde bir madde olarak yer alan *kardeş katli* tarihsel, siyasi ve meşru bir düşüncenin ürünüdür.³ Fatih'e gelene kadar ve Fatih'ten sonra da devletin bekası düşünülerek girişilen bu uygulamada, tahta geçen hanedan üyesinin haricindeki tüm erkek üyeler ölüme mahkûm edilirdi. Çünkü tahta rekabete yer yoktu. Bu durumda tahta geçmediği sürece bir sultanın oğlu olmanın talihsiz bir durum olduğu söylenebilir.⁴ Hayatta kalmayı ve zirvede olmayı arzulayan şehzadelerin, bu rekabetçi ortamda mücadeleye erken başladıkları da olmuştur. II. Bayezid'in ve I. Süleyman'ın oğullarının henüz babaları hayatta iken giriştikleri mücadele, bu duruma verilecek örneklerin başında gelmektedir.

Aşağıda isimleri zikredilen sekiz Osmanlı şehzadesi bulunmaktadır. Bu şehzadelerden üçü Osmanlı tahtına geçmiştir. Diğer şehzadelerden ikisi eceliyle vefat ederken

¹ Nicolas Vatin- Gilles Veinstein, *Sarsılan Saray Osmanlı Padişahlarının Ölümleri, Tahttan İndirilmeleri ve Cüsluları*, çev. Ayşen Sarı (İstanbul: Kronik Kitap, 2023), 85.

² Çağatay Uluçay, "Kanunî Sultan Süleyman ve Ailesi ile İlgili Bazı Notlar ve Vesikalar", *Kanunî Armağanı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2 Baskı, 2001), 227-228.

³ Ekrem Buğra Ekinci, "Osmanlı Hukukunda Şehzâde Katli", *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2015), 71.

⁴ Ogier Ghiselin De Busbecq, *Türk Mektupları*, çev. Hatice Özkan (İstanbul: Ark Kitapları, 2. Baskı, 2018), 37.

kalan üçünün de idam edilerek hayatlarına son verilmiştir. Çalışmamıza konu olan hanedan üyelerinin biyografileri dünyaya gelişlerinden şehzadelik yıllarının sonuna kadar ele alınmıştır. Saltanatın kendilerine nasip olduğu şehzadelerin sultanlık dönemleri konu edilmemiştir.

Amasya'nın tarihini yazan Abdi-zâde Hüseyin Hüsameddin'e göre Yıldırım Bayezid, Fatih Sultan Mehmed, II. Bayezid'in şehzadesi Ahmed'den olma torunu şehzade Murad ve III. Murad da Amasya'ya vali olarak atanan isimlerdendir.⁵ Bölgenin ilk valisi olarak nitelendirilen Yıldırım Bayezid'in Amasya valisi olduğu kanaati Kadı Burhaneddin'e karşı Osmanlı hâkimiyetini kabul eden Amasya Emiri Ahmed ve Süleyman Bey ile olan münasebetleri sırasında (1384-1388) bazı bölgelerin Osmanlı hakimiyetine girmesi hadisesinden çıkmıştır.⁶ Diğer yandan 1432 doğumlu olan Fatih'in, 6 yaşında iken Amasya'ya atandığı iddiasına şüpheyle yaklaşılmaktadır.⁷ Bayezid'in torunu Murad'a gelince; adı geçen şehzade Karahisar Sancakbeyi olarak görev yapmaktaydı. Babası Amasya Valisi şehzade Ahmed ile amcaları Korkud ve Selim arasında vuku bulan taht mücadelesinde, Selim galip gelince Murad da İran'a iltica etmiştir. Murad, Şahkulu İsyanı'nı takiben 1512 yılının başlarında Anadolu'da başlatılan ikinci bir isyanda da Şahı desteklemiştir.⁸ Abdi-zâde, II. Selim'in cülusundan hemen sonra 21 yaşında olan şehzade Murad'ın (III. Murad) Amasya'ya gönderildiğini ancak buradaki asayiş sorunlarından dolayı en fazla bir buçuk yıl bölgede kaldığını ve 1568 yılında Manisa'ya atandığını ifade etmektedir.⁹ Ancak

⁵ Abdî-zâde Hüseyin Hüsameddin Yasar, *Amasya Tarihi*, yay. haz. Mesut Aydın vd. (Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 2004), 3/83, 121, 152, 187.

⁶ Halil İnalçık, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları* (Ankara: İSAM Yayınları, 2020), 129.

⁷ İnalçık, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları*, 183.

⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 7. Baskı, 1998), II/237, 249-252; Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Server Tanilli (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 5. Basım, 2020), 144. Amasya Tarihi'nde Şehzade Murad'ın, H. 924'te (1518/19) İran'dan dönerek Karahisar-ı Şarki'de saltanatını ilan ettiği ve halkın da kendisine biat ettiği buna karşın sultan I. Selim'in şehzadenin öldürülmesini istediğine dair bilgiler araştırılmaya muhtaçtır. Abdî-zâde Hüseyin Hüsameddin Yasar, *Amasya Tarihi*, yay. haz. Mesut Aydın (Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 2004), 1/164-166.

⁹ Yasar, *Amasya Tarihi*, 3/187.

kaynakların çoğu II. Selim'in büyük ve rakipsiz şehzadesi olan Murad'ın Aydın, Akşehir ve nihayet Saruhan sancakbeyliği yaptığı ve padişah olana kadar da Saruhan'da bulunduğu konusunda hemfikirdirler.¹⁰ Selim'in sancağa çıkan tek şehzadesi olan Murad'ın Manisa gibi merkeze yakın bir sancak dururken coğrafi olarak İstanbul'a daha uzak ve gözden düşmüş Amasya'da görevlendirilmiş olması da pek akla yatkın değildir. Tüm bunların yanında Abdi-zâdenin büyük değer taşıyan eserinde başvurduğu kaynakları çoğunlukla göstermemiş olması mevcut bilgilere tereddütle yaklaşılmasına da sebep olmaktadır.¹¹

AMASYA SANCAKBEYLERİ (1386-1559)

Osmanlı şehzadeleri, bir buçuk asırdan fazla idare ettikleri Amasya'da Begler Sarayı'nda ikamet etmişlerdir.¹²

Şehzade Çelebi Mehmed (I. Mehmed)

I. Bayezid'in oğlu Şehzade Mehmed, H. 788 (M. 1386-1387) yılında doğmuştur. Annesi Germiyanlı Süleyman Şah'ın kızı Devlet Hatun'dur. Çelebi ya da Kirişçi lakabıyla tanınan şehzade, ailenin dördüncü erkek çocuğudur.¹³

Şehzade Mehmed, 12 yaşında lalası Bayezid ile 1399 yılının haziranında Amasya, Tokat, Sivas ve Ankara'yı içine alan, daha önce Eretna hanedanının toprakları olan Rum vilayetine Danişmendiye vali olarak gönderildi.¹⁴

1402 yılında Yıldırım Bayezid ile Timur arasında meydana gelen savaşta Osmanlı ağır bir yenilgiye uğradı ve fetret dönemine girdi. Devleti parçalamak isteyen Timur, Anadolu beylerine ait toprakları, Osmanlılardan alarak eski sahiplerine iade etti. Geri kalan yerleri de I. Bayezid'in oğulları

¹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 5. Baskı, 1995), III-1/42; Feridun M. Emecen, *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları- II*, (İstanbul: İSAM Yayınları, 4. Basım, 2021), 44; Bekir Kütükoğlu, "Murad III", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/172; Feridun M. Emecen, XVI. Asırda Manisa Kazâsı (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989), 34.

¹¹ Turgut Akpınar, "Hüseyin Hüsameddin Yasar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/552.

¹² Yasar, *Amasya Tarihi*, 1/25-26.

¹³ Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2. Baskı, 2021), 1/258-261.

¹⁴ İnalçık, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları*, 140.

arasında paylaştı. Yıldırım'ın ölümüyle geride Emir Süleyman, İsa, Musa, Mehmed, Mustafa ve Kasım adındaki oğulları kalmıştı. Timur'a tabi olmak şartıyla her biri farklı topraklarda hâkimiyetini ilan eden kardeşlerden Mehmed, Amasya ve Sivas yöresine hâkim olmuştu.¹⁵ Timur, şehzadelerin buldukları yerleri kendi adına idare edeceklerini belirtmek için onlara *yarlığ* denilen atama belgeleri vermişti.¹⁶

Şehzade bulunduğu bölgede sürekli bir mücadelenin içinde olmuştur. Özellikle Timur'un Osmanlı Devleti'ni parçalamak üzere uyguladığı siyaset sonucunda, Anadolu'nun eski beyleri önceki topraklarında hâkim konuma gelmişlerdi. Bundan cesaret alan Canik ve Tokat bölgesinin beyleri de diledikleri gibi hareket etmeye başladılar ve Mehmed'i de dinlemediler. Bunun üzerine Mehmed, Bayezid Paşa'nın yardımıyla serbest hareket eden beylerle sıcak çatışmaya girdi ve başarı elde etti.¹⁷

Timur'un etkisi henüz devam ederken, Mehmed çok dikkatli davranmak gerektiğinin bilincindeydi. Onun güçlü otoritesi Anadolu'da bulunduğu sürece, kardeşler saltanat kavgasına girişmemişlerdi. Ancak Timur'un Anadolu'yu terk etmesiyle kardeşler arasındaki mücadele başlamış oldu.¹⁸ Şehzade Mehmed, ilk olarak kardeşi İsa'ya karşı bir harekâta bulundu ve Bursa'yı hakimiyet bölgesine kazandırdı. İsa Çelebi, Bursa'yı geri almak için birkaç hamlede bulunmuşsa da her defasında Mehmed'e yenildi. En sonunda Eskişehir'de yakalanarak boğduruldu (1406). Böylece saltanat kavgasındaki kardeşlerden biri eksilmiş oldu.¹⁹

¹⁵ Süleyman Çelebi Edirne'de, İsa Çelebi Balıkesir ve Bursa'da, Musa Çelebi İsa'yı mağlup ettikten sonra kısa bir süre Bursa'da hükümdar oldular. Fahameddin Başar, "Fetret Devri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/481.

¹⁶ Timur'un ölümünden sonra tarih sahnesinde beliren oğlu Şahruh, bir zamanlar Bayezid'a ait olan bölge üzerinde kendi ailesinin hakları olduğu savını sürdürmüş ve Mehmed Çelebi'yi kardeşlerini ortadan kaldırmak suretiyle kurulan düzeni bozduğu için eleştirmiştir. Dimitris J. Kastritsis, *Bayezid'in Oğulları 1402-1413 Osmanlı İç Savaşında İmparatorluk İnşası ve Temsil*, çev. Ayda Arel (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010), 57-58.

¹⁷ Cüneyd Harputlu, *Sultan Yıldırım Bayezid Han ve Fetret Devri* (İstanbul: Babıalî Kültür Yayıncılığı, 2008), 151.

¹⁸ Harputlu, *Fetret Devri*, 153.

¹⁹ Başar, "Fetret Devri", 12/481; Harputlu, *Fetret Devri*, 154-157.

Emir Süleyman, kardeşi Mehmed'in Anadolu'nun büyük kısmına hâkim olmasından rahatsızlık duydu. Hazırladığı kuvvetli bir orduyla Bursa'yı aldı. Bütün kardeşlerin temel hedefi Osmanlı'nın ilk payitahtı olan Bursa idi. Mehmed, Bursa'yı geri almak için iki hamle yaptıysa da başarı sağlayamadı. Bu sırada Mehmed'in telkinleriyle Rumeli beyleri ile görüşerek onların ve tımarlı sipahilerin desteğini alan Musa Çelebi, Rumeli'de bir güç olarak belirmişti. Eflak ve Sırp kuvvetlerince de desteklenen Musa'nın gücü Süleyman'da tedirginlik uyandırdı ve Edirne'ye geçmesine sebep oldu. Onun Edirne'ye gidişini fırsat olarak gören Mehmed, Bursa ve çevresi ile Ankara bölgesini hâkimiyeti altına aldı.²⁰

Bu arada aylarca süren Emir Süleyman ve Musa Çelebi mücadelesinin sonunda Emir Süleyman boğdurularak öldürüldü. Musa Çelebi ise adına para bastırarak Edirne'de hükümdarlığını ilan etti (17 Şubat 1411). Kardeş mücadelesinde artık sahnede Mehmed ve Musa kalmıştı. Mehmed, Anadolu'da güçlü bir konumda olduğundan Musa, onunla hemen bir savaşa girişmedi. Hükümdarlık ilanından yaklaşık dokuz ay sonra iki kez karşı karşıya geldiler ve her iki savaşı da Mehmed kaybetti. Musa güçlü olmasına rağmen yanındaki beylere sert davrandığı için yavaş yavaş yalnız kaldı. Zira beyler kendilerini emniyette görmüyorlardı. Bunu fırsat olarak değerlendiren Mehmed, beyleri yanına çekmeyi başardı. Edindiği bu güçle ağabeyi Musa'nın karşısına son kez çıktı. Samakov yakınlarındaki mücadele Mehmed'in başarısı ve kaçan Musa'nın yakalanıp boğdurulmasıyla sonuçlandı. Musa'nın da ortadan kalkmasıyla Mehmed Edirne'de hükümdarlığını ilan etti²¹ ve böylece Osmanlı mülkü I. Mehmed'in padişahlığıyla birliğe kavuşmuş oldu.²²

Çelebi Mehmed'in sancakbeyliği sürecinde yeniden inşa edilen ya da tamiratları yapılan binalarla gerek Amasya merkez gerekse kazaları farklı bir görüntüye sahip olmuştur. Örneğin Köşk Kayası denilen yerde büyük bir köşkün inşası

²⁰ Başar, "Fetret Devri", 12/481.

²¹ Başar, "Fetret Devri", 12/482. Kardeşler arasındaki mücadele hakkında geniş bilgi için bkz. Harputlu, *Fetret Devri*, 149-180.

²² Kastritsis, *Bayezid'in Oğulları*, 194; Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, 74.

gerçekleştirilmiştir. Yine Şehinşah Bahçesi olarak bilinen mahalde bir saraçhane inşa edilmiştir. Debbâğların ve serraçların ikamet ettiği bu mevki, Serrachane Mahallesi olarak ünlenmiştir. Bunun yanında farklı mahallelerde de medrese, cami, mescit, zaviye, imarethane gibi yapıların vücut bulduğu anlaşılmaktadır.²³

Şehzade Murad (II. Murad)

1404 yılının haziran ayında Amasya'da doğmuştur.²⁴ Şehzade Murad'ın annesinin kim olduğu konusunda farklı görüşler mevcuttur. Tarihlerin bir kısmı Dulkadirli Beyi Süleyman'ın kızı Emine Hatun'u gösterirken²⁵, Şükrullah'a göre Murad'ın annesi adı bilinmeyen bir cariyedir. Diğer yandan Hüseyin Hüsameddin Amasya ayanından Divitdar Ahmed Paşa'nın kızı Şehzade Hatun'u işaret etmektedir.²⁶

Çelebi Mehmed'in en büyük oğlu olan Şehzade Murad, Fetret Devri'nde Amasya'da kaldı. Bu zorlu mücadelede, babasının Bursa'yı tasarrufuna almasıyla 1410 yılında Bursa'ya, fetreti sonlandıracak hamleyi yaptıktan sonra da payitaht Edirne'ye gitti (1413) ve orada dönemin meşhur alimi İbn Arapşah'tan dersler almaya başladı.²⁷ Şehzade 1416'da henüz 12 yaşında iken Amasya'ya vali olarak atandı. Şehzade Murad'ın tasarrufundaki yerler Amasya, Tokat, Sivas, Çorum ve Osmancık bölgeleri idi.²⁸

Adı geçen bölgeler, dönem itibariyle doğu sınırında stratejik yerlerdi. Zira Timur nüfuzu devam etmekteydi ve doğudaki bu devlete karşı gelişmeleri her an takip etmek gerekmekteydi. Bölgede ayrıca İlhanlı devrinden kalma çok sayıda Türkmen ve Moğol göçebeler de bulunmaktaydı ve bunları merkezi idare altında tutmak zordu.²⁹ Ayrıca Amasya ve çevresinde 20 Nisan 1415 tarihinde yıkıcı bir deprem

²³ Yasar, *Amasya Tarihi*, 1/16, 78, 95, 196.

²⁴ Yasar, *Amasya Tarihi*, 1/27; Halil İnalçık, "Murad II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/164.

²⁵ Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, 1/347.

²⁶ Kenan Ziya Taş, "II. Murad'ın Lalaları", *Sultan II. Murad ve Dönemi*, ed. İsmail Yaşayanlar (Bursa: Gaye Kitabevi, 2015), 289. Yasar, *Amasya Tarihi*, 3/180.

²⁷ Taş, "II. Murad'ın Lalaları", 289.

²⁸ İnalçık, "Murad II", 31/164.

²⁹ Taş, "II. Murad'ın Lalaları", 289-295.

yaşanmıştı. Çok sayıda kaybın yaşandığı bu büyük deprem sonrası, yaşanan artçıların da etkisiyle depremzedeler aylarca çadırlarda yaşamışlardır. Hatta şehirde kıtlık dahi meydana gelmiştir.³⁰ Ancak Şehzade Murad, şehrin yeniden imarı için çalışmalarda bulunarak bulunduğu bölgeyi canlandırmıştır.³¹

Dönem itibarıyla Amasya endişe verici bir süreçten geçmekteydi. Bu kritik bölgede devletin güvenliğini temin etmek için görevlendirilen şehzadenin büyük bir tecrübe edindiği muhakkaktır. Amasya'da bulunması hasebiyle tahtın varisi olarak da görülen Murad'a yardımcı olmaları için aynı anda birden fazla lala tayin edilmiştir. Şehzade Murad'a lalalık yapan isimler Biçeroğlu Hamza Bey, Yörgüç Paşa, Hızır Bey ve Balaban Paşa'dır.³²

Bu sırada Sultan I. Mehmed, Bizans'ın elinde olan kardeşi Mustafa Çelebi'nin (Düzme) Selanik'te çıkardığı kargaşadan dolayı şehri muhasara altına aldı. Kendisi Selanik'te iken şehzadesi Murad'ı da Börklüce Mustafa İsyanı'nı bastırması için görevlendirmişti. Amasya kuvvetleriyle Saruhan ve İzmir taraflarına hareket eden şehzadeye Bayezid Paşa da Sivas kuvvetleriyle yardımcı olmuş ve şehzade-vezir ortak hareketi ile bu isyan bastırılmıştır. Ancak şehzadenin Amasya'dan ayrılması Kara Tatarların kargaşalık çıkarmasına sebep olunca, Bayezid Paşa ile Amasya'ya geri döndü. Lalası Yörgüç Paşa'nın tedbirli davranması sonucu, buradaki huzur kısa sürede sağlandı.³³

1417-1421 yılları arasında Amasya sınırında Osmanlılara karşı önemli gelişmelerden söz etmek mümkündür. Şehzade Murad ve atabeyi Rum Beylerbeyi Hamza Bey, Samsun'u İsfendiyaroğulları'nın elinden aldı. Bu başarıdan kısa süre sonra, Çelebi Mehmed ölmüş ve 17 yaşında olan Murad, 25 Haziran 1421 yılında Osmanlı tahtına geçmiştir.³⁴

³⁰ Yasar, *Amasya Tarihi*, 3/112-113.

³¹ Yasar, *Amasya Tarihi*, 1/42, 196, 218-219.

³² Taş, "II. Murad'ın Lalaları", 289-295.

³³ İnalçık, "Murad II", 31/164; Taş, "II. Murad'ın Lalaları", 290; Fahameddin Başar, "Yörgüç Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/566.

³⁴ İnalçık, "Murad II", 31/164; Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, 80.

Doğuştan büyük bir ruha sahip olan şehzade Murad, yiğitliğiyle göz önünde olmayı başarmıştır. Gerek şehzadelğinde gerek padişahlığında adaleti, sabrı, çalışkanlığı, başarısı, beceri yeteneği ve dindarlığı ile kendisinden söz ettirmiştir.³⁵

Şehzade Ahmed Çelebi

II. Murad'ın büyük şehzadesi olan Ahmed, 1420 yılının başlarında Amasya'da doğmuştur. 1434 yılında Amasya'ya vali olarak atanmıştır. Şehzadelerin gerekli bilgi ve tecrübeyi edinmeleri için sancak atamaları yapıldığında, yanlarında onlara şehir yönetiminde ve şehir muhafazasında yardımcı olmaları amacıyla bir ya da birkaç lalanın atandığı da malumdur. Nitekim Şehzade Ahmed'in lalası da vüzeradan Şeyhi Mahmud Paşa bin Şehabeddin Kırşehirli'dir. Şeyhi Mahmud Paşa'nın 1435 yılındaki ölümünün ardından yerine Yörgüç Paşa atanmıştır.³⁶

Yörgüç Paşa 1436 yılında Amasya'da bir hayrat (bir cami, medrese, imaret ve iki hamam) yaptırarak tüm mal varlığını buraya vakfetmiştir. Amasya'nın kültür tarihi açısından önem taşıyan Yörgüç Paşa Camii günümüzde varlığını korumaktadır.³⁷

Ahmed Çelebi'nin Amasya valiliğinde, şehrin mali kayıtlarıyla ilgilenen görevli Defterdar Dursun Çelebi'dir.³⁸

Şehzade Ahmed'in Amasya valiliği üç yıl kadar kısa sürmüştür. Zira 1438 yılında henüz babasının sağlığında vefat etmiştir. Şehzadenin kabri Bursa'dadır.³⁹

³⁵ Başlangıçtan 1566'ya Kadar Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, haz. Histoire Üniversitesi Tarih Kurumu, çev. Şiar Yalçın, (İstanbul: Nokta Yayınları, 2003), 188.

³⁶ Yasar, *Amasya Tarihi*, 3/114.

³⁷ Yasar, *Amasya Tarihi*, 3/120; Başar, "Yörgüç Paşa", 43/567; Emine Naza Dönmez, "Yörgüç Paşa Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/567-568.

³⁸ Yasar, *Amasya Tarihi*, 3/120.

³⁹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996). 1/4. Şehzadenin ölüm tarihi için farklı tarihler ileri sürülmüştür. Uzunçarşılı Bursa'daki sandukasının levhasında 1441 tarihinin yazılı olduğunu bildirmektedir. Diğer yandan Amasyalı Şükrullah Çelebi, Behçetü't-Tevârih adlı eserinde Ahmed Çelebi'nin Amasya'da 1437 yılında vefat ettiğini ve Şehzade Türbesi'nde defnedildiğini ifade etmektedir. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Sultan II. Murad'ın Vasiyetnâmesi", *Osmanlı Hanedanı Üstüne İncelemeler* 2,

Şehzade Alaeddin

Şehzade Alaeddin Ali Edirne’de doğmuştur. Net olmamakla beraber doğum yılının 1424 olduğu söylenmektedir.⁴⁰ Uzunçarşılı ve Mehmed Süreyya Alaeddin’i Sultan II. Murad’ın ikinci şehzadesi olarak tanıtırken,⁴¹ Amasyalı Hüsameddin onun üçüncü şehzade olduğunu zikretmektedir.⁴²

Ağabeyi Ahmed Çelebi’nin ölümünden sonra henüz 15 yaşında iken Amasya’ya vali olarak atanmıştır. Vezir Yörgüç Paşa da şehzadenin lalası olarak idari işlerde yardımcı olması amacıyla görevlendirilmiştir. Yörgüç Paşa’dan sonra bu görevi Lala Şahin Paşazade Mehmed Paşa sürdürmüştür. Amasya ulemasından Hatibzade Taceddin İbrahim Efendi’nin şehzadeye hocalık yaptığı görülmektedir.⁴³

1443 yılında Karamanoğulları’na karşı sefere çıkan Sultan II. Murad, Alaeddin’in de bu harekâta katılmasını istemişti. Nitekim şehzade, Amasya kuvvetleriyle sultan babasına destek olmuştu.⁴⁴ Çok iyi yetiştirilen Alaeddin, birliklerini sevk ve idare konusunda oldukça mahirdi. Sultan II. Murad’ın çok sevip güvendiği bu şehzadesinin sahip olduğu vasıflar, onu iktidara taşıyabilirdi. Ancak Alaeddin Ali Çelebi, 1443 yılının son aylarında henüz çok gençken Amasya’da vefat etti. Bu ölüm, Sultan II. Murad’ı çok sarsmış ve saltanat makamını Manisa valisi olan oğlu Mehmed’e bırakarak, bir kenara çekilmişti.⁴⁵

Şehzade’nin ölümünün nasıl gerçekleştiği hususunda elimizde henüz aydınlatıcı bilgiler bulunmamaktadır. Cezar,

---

(İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012), 102; Yasar, *Amasya Tarihi*, 3/120-121; Yasar, *Amasya Tarihi*, 1/110.

⁴⁰ Yasar, *Amasya Tarihi*, 3/122.

⁴¹ Uzunçarşılı, “Sultan II. Murad’ın Vasiyetnâmesi”, 102; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 1/5.

⁴² Yasar, *Amasya Tarihi*, 3/122.

⁴³ Yasar, *Amasya Tarihi*, 3/122-123.

⁴⁴ İnalçık, “Murad II”, 31/168.

⁴⁵ İnalçık, “Murad II”, 31/168, 172; Ahmet Köç, “Sultan II. Murad Vakfı’nın Edremit Mukataaları (1530-1641)”, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 30 (2011), 45.

Karaman cenginde şehit olduğunu söylerken,⁴⁶ Neşri Tarihi, Alaeddin'in babasına karşı isyan hazırlığında olduğu için öldürüldüğü bilgisini vermektedir.⁴⁷ Diğer yandan Hüseyin Hüsameddin eserinde konuyla ilgili iki savı zikretmektedir. İlk olarak Karamanoğlu seferinden sonra Alaeddin ve iki şehzadesi bilinmeyen bir sebepten dolayı Kara Hızır Paşa tarafından boğdurulmuştur. Eğer bu tez doğru ise bir isyanın gerçekleşme ihtimali üzerinde durulabilir. Bir diğer sav ise öldürüleceğini anlayan şehzadenin Hindistan'a kaçmayı başardığı ve orada parlak bir hayat yaşadktan sonra öldüğü yönündedir.⁴⁸ Bu tezin gerçeklikten uzak olduğunu söyleyebiliriz. Zira 1451 yılında vefat eden Sultan II. Murad, ölümünden beş yıl evvel yazmış olduğu vasiyetnamesinde, kendisinden önce bu dünyadan ayrılmış olan oğlu Alaeddin Ali'nin kabrinin iki buçuk üç metre kadar uzağına defnedilmeyi arzuladığını belirtmiştir.⁴⁹ Şehzadenin türbesi Bursa'da babasının türbesi yanındadır.⁵⁰

Sultan II. Murad'ın Mehmed (II. Mehmed), Ahmed, Alaeddin, Hasan ve Orhan adında beş şehzadesi vardı. Mehmed hariç diğerleri babalarının sağlığında vefat etmişlerdir.⁵¹

Şehzade Bayezid (II. Bayezid)

Fatih'in büyük şehzadesi, 1448 yılında Dimetoka'da dünyaya gelmiştir. Annesi Gülbahar Hatun'un Arnavut asıllı olduğu düşünülmektedir.⁵² 1457 yılında kardeşi Mustafa'ya ve kendisine yapılan sünnet düğününden sonra⁵³ henüz 9 yaşında⁵⁴ iken Amasya'ya sancakbeyi olarak atanmıştır. Yaklaşık yirmi beş yıl boyunca kaldığı Amasya'da devlet idaresi konusunda oldukça tecrübe edinmiştir.⁵⁵ Gülbahar Hatun,

⁴⁶ Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, 1/347.

⁴⁷ Uzunçarşılı, "Sultan II. Murad'ın Vasiyetnâmesi", 102-103.

⁴⁸ Yasar, *Amasya Tarihi*, 3/123.

⁴⁹ Uzunçarşılı, "Sultan II. Murad'ın Vasiyetnâmesi", 92.

⁵⁰ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 1/5.

⁵¹ *Başlangıçtan 1566'ya Kadar Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, 188.

⁵² Feridun M. Emecen, *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları- I* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2021), 15.

⁵³ Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, 29.

⁵⁴ Şehzadenin 7 yaşında iken Amasya sancakbeyliğine gönderildiğine dair bilgiler de mevcuttur. Bkz. Şerafettin Turan, "Bayezid II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/234.

⁵⁵ Emecen, *Osmanlı Sultanları- I*, 16.

Amasya'ya oğluyla beraber gitmiş ve onun yanından hiç ayrılmamıştır. Öyle ki Sultan II. Mehmed, Amasya'daki bir köyü mülk olarak Gülbahar Hatun'a vermiştir.⁵⁶

Geleceğin padişahı şehzade Bayezid, Amasya'da kaldığı süre zarfında Muarrifzade, Mevlna Muslihuddin⁵⁷ ve şeyh Hamdullah gibi dönemin önemli hocalarından çeşitli dersler almıştır. Hamdullah Efendi, Osmanlı hat ekolünün kurucusu kabul edilmektedir. Sahip olduğu bilgi ve becerisini, hat sanatının beşiği kabul edilen Amasya'da Bayezid'e aktarmıştır. Beste yapabilecek kadar musiki bilgisine sahip olan Bayezid aynı zamanda Türk, Arap ve Fars edebiyatlarına da vakıftı. şeyh Hamdullah'tan aldığı derslerden sonra ondan icazet de almıştır.⁵⁸ Halveti şeyhi elebi Halife ile de sık sık görüştüğü bildirililmektedir.⁵⁹ Tasavvuf, tefsir ve hadis ile ilgilenen elebi Halife aynı zamanda iyi bir şairdir. Osmanlı'da en çok eser yazan sufilerden olan bu zat ile şehzadenin dostluğu, İstanbul'da tahta oturduktan sonra da devam edecektir.⁶⁰

şehzade sancağı Amasya'ya çeşitli yerlerden lim ve şairler gelerek Bayezid'in himayesine girmişlerdi. Böylece Amasya, önemli bir kültür merkezi konumuna gelmişti.⁶¹

şehzadenin eğitiminden sorumlu lalalarından andarlızade İbrahim Paşa, Yahya Paşa ve Rakkas Sinan Bey aynı zamanda tecrübeli devlet adamlarıydılar.⁶² Cezeri Kasım Paşa da yaklaşık beş yıl boyunca Amasya'da lalalık hizmetinde bulunmuştur.⁶³ Yakın musahipleri arasında Hızırpaşazde

⁵⁶ Feridun M. Emecen, "Gülbahar Hatun", *Türkiye Diyanet Vakfı İşlm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/231.

⁵⁷ Emecen, *Osmanlı Sultanları- I*, 16.

⁵⁸ Muhittin Serin, "Hamdullah Efendi, şeyh", *Türkiye Diyanet Vakfı İşlm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/449.

⁵⁹ Emecen, *Osmanlı Sultanları- I*, 16.

⁶⁰ Mehmet Serhan Tayşi, "Ceml-i Halveti", *Türkiye Diyanet Vakfı İşlm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/302-303.

⁶¹ Emecen, *Osmanlı Sultanları- I*, 16. Babası Fatih Sultan Mehmed zamanında başlayan ilim cereyanını devam ettiren Bayezid, şair ve bilginleri koruduğu gibi kendisi de şairler yazma yetisine sahiptir. Padişahlığı süresince *fitb-ı ilm  irfan* oldukça parlak bir seviyeye ulaşmıştır. Selhattin Tansel, *Sultan II. Byezid'in Siyas Hayatı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2023), 15.

⁶² Emecen, *Osmanlı Sultanları- I*, 16.

⁶³ İsmail E. Erünsal, "Kasım Paşa, Cezeri", *Türkiye Diyanet Vakfı İşlm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/546.

Mahmud, Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi ve Hamzabeyzâde Mustafa Paşa gibi isimler zikredilebilir.⁶⁴

Şehzadenin Amasya valiliği sırasında birtakım siyasi faaliyetler yaşandı. Örneğin 1472 yılında Yusufça Mirza kumandasındaki 20-30 bin kişiden oluşan bir Akkoyunlu kuvveti şehzadenin bölgesi olan Tokat'a baskın yaparak, şehri baştan sona tahrip etti.⁶⁵ Bulunduğu bölgenin asayişini de sağlamakla mükellef olan Bayezid, Akkoyunlu ordusunun üzerine yürüyüp önemli başarılar elde edince Akkoyunlular Diyarbakır'a çekilmek zorunda kaldı.⁶⁶

1473 yılına gelindiğinde Fatih, Akkoyunlu Uzun Hasan üzerine bir sefer düzenledi. Bu sefere Kazova'da kendi birlikleri ile katılan Bayezid'e lalası Çandarlı İbrahim Paşa da eşlik etmiştir. Ordunun sağ kolunda görev yapan Bayezid, sol kolda olan kardeşi Karaman Valisi Mustafa'nın da desteğiyle Akkoyunlulara karşı başarı elde etmiştir.⁶⁷

Uzun Hasan'ın ölümünden sonra, onun nüfuz alanında sayılan Gümüşhane-Trabzon yolu üzerinde Torul mevkiindeki Rum hâkimiyetine son verilmiştir (1478).⁶⁸ Bu başarıda Bayezid'in önemli bir rolü bulunmaktadır. Ayrıca Dulkadıroğlu Alaüddevle ve amcalarının birçok boy beyiyle birlikte Memlüklerden kaçıp Amasya'da Osmanlı'ya sığındıkları da bilinmektedir.⁶⁹

Bayezid'in, babası Fatih ile arasının pek iyi olmadığı bildirilmektedir. Bunun sebeplerinden biri şehzadenin afyon kullandığı yönünde babasına giden malumatlardır. Bir diğeri de Fatih'in izlediği mali siyasettir. Devletin yeni başkenti İstanbul'un onarımı ve dönemde düzenlenen sefer sıklığı masrafları arttırmıştır. Bu masrafları en aza indirmek için vergi sayısı ve oranları arttırıldı ve yeni akçeler çıkarıldı.

⁶⁴ Emecen, *Osmanlı Sultanları- I*, 16.

⁶⁵ Turan, "Bayezid II", 5/234.

⁶⁶ Emecen, *Osmanlı Sultanları- I*, 17; Erhan Afyoncu, "Otlukbeli Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/4.

⁶⁷ M. Münir Aktepe, "Çandarlı İbrâhim Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/214; Afyoncu, "Otlukbeli Savaşı", 34/5.

⁶⁸ Halil İncalcık, "Mehmed II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/401.

⁶⁹ Emecen, *Osmanlı Sultanları- I*, 18.

Ayrıca çeşitli yollarla mülk veya vakıf olarak devletin elinden çıkmış topraklar, miriye mal edilerek bir toprak reformu gerçekleştirildi. Fatih'in öncelikli amacı tımarlı sipahi sayısını arttırıp, padişah hazinesine yeni haslar tahsis etmektir. Ancak tüm bu uygulamalar, halk nezdinde hoşnutsuzluğa sebep olmaktaydı. Bu reformun Bayezid'in bölgesi olan Amasya, Tokat ve Trabzon'da uygulanmak istenmesi ve şehzadenin bunu ağırdan alması, halkın şehzadeyi daha çok benimsemesini sağlamıştı.⁷⁰

Şehzade Bayezid eşlerinden Dulkadıroğlu Alaüddevle'nin kızı ve oğlu Selim'in annesi Ayşe Sultan ile nikâh yapmıştır. Bu eşlerinin haricinde, farklı kadınlardan dünyaya gelen beş çocuğu da vardır.⁷¹

Amasya, Bayezid'in valilik sürecinde önemli imar faaliyetlerine şahit olmuştur.⁷² Mesela 1475/76 yıllarında Şemseddin Ahmed Çelebi müstemilatıyla birlikte büyük bir zaviye inşa ettirmiştir.⁷³ Şehzadenin lalası Alaca Yahya Bey tarafından 1470/71 yıllarında Alaca Yahya Medresesi yeniden imar edilmiştir.⁷⁴

Fatih'in Cem (Kastamonu, Konya valilikleri), Mustafa (Manisa, Konya valiliği) ve Bayezid adında üç oğlu bulunmaktaydı. Mustafa, henüz babasının sağlığında vefat etmişti. Fatih'in ölümüyle İstanbul Muhafızı İshak Paşa aracılığıyla Bayezid saltanat makamına oturmuştur. Cem de uzun bir iltica hayatı yaşamıştır.⁷⁵

Şehzade Ahmed

Sultan II. Bayezid'in Bülbül Hatun'dan olan⁷⁶ büyük oğlu Ahmed, H. 870 M. 1465/66 yılında dünyaya gelmiştir.⁷⁷ Ahmed'in haricinde II. Bayezid'in Abdullah, Şehinşah, Alemşah, Korkud, Selim, Mehmed ve Mahmud adlarında yedi

⁷⁰ İncalcık, "Mehmed II", 28/405.

⁷¹ Emecen, *Osmanlı Sultanları- I*, 18.

⁷² Emecen, *Osmanlı Sultanları- I*, 18.

⁷³ Yasar, *Amasya Tarihi*, 1/126-127.

⁷⁴ Yasar, *Amasya Tarihi*, 1/150.

⁷⁵ İncalcık, "Mehmed II", 28/407; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzadeleri", *Bellekten* 39/156 (1975), 673.

⁷⁶ Çağatay Uluçay, "Bayazid II. Ailesi", *Tarih Dergisi* 10/14 (1959), 109.

⁷⁷ c. 1, s. 4.

oğlu daha vardı.⁷⁸ Bunlardan Ahmed, Korkud ve Selim hariç diğerleri babalarının sağlığında vefat etmişlerdir.⁷⁹

Şehzade Ahmed, babası gibi Amasya'yı tasarrufuna almış ve burada uzun yıllar valilik yapmıştır.⁸⁰ Kardeşlerine nazaran taht için en kuvvetli adaydı. Zira hem babası tarafından çok sevilmekte hem de Veziriazam Hadım Ali Paşa başta olmak üzere birçok devlet adamı tarafından desteklenmekteydi. Devletin üst kadrolarındaki memurlar, şehzadeler ile merkez arasındaki ilişkileri yönetmede çok etkilidirler. Özellikle padişah üzerinde nüfuz etmiş bir veziriazamın olması bu durumu daha da görünür kılmaktaydı. Örneğin Antalya'da valilik görevini sürdüren şehzade Korkud'un tasarrufundaki haslar, Hadım Ali Paşa'nın talebiyle padişah tarafından ona verilmişti. Neticede Korkud'un isteği reddedilmiş ve şehzade ile veziriazamın arası açılmıştır. Şehzadeler merkezden desteklenmediği sürece -istisnalar hariç- onların sultan olma yolunda verdikleri mücadelelerde de başarı sağlamadıkları görülmüştür. Şehzade Mustafa olayı bu duruma verilecek örneklerin başında gelmektedir. Aşağıda da ifade edileceği üzere Veziriazam İbrahim Paşa hayatta iken hemen tüm istekleri karşılanan şehzade, Rüstem Paşa'nın vezaretinde ölüme mahkûm edilmişti.⁸¹

Şehzade Ahmed'in avantajlı durumu kardeşleri Korkud ile Selim'i rahatsız etmiş ve bu durum kardeşler arasında saltanat mücadelesine sebep olmuştur.⁸² Kardeşler arasındaki bu kavga, dönemde vuku bulan Şahkulu isyanı için de uygun bir ortam oluşturdu. Bu isyanın giderek geniş bir alana yayıldığını gören padişah, Hadım Ali Paşa ve Şehzade Ahmed'i Şahkulu'yu ortadan kaldırmaları için görevlendirmiştir. Ancak bu savaşı Hadım Ali Paşa'nın ölümü ve Osmanlı kuvvetlerinin

⁷⁸ Uzunçarşılı, "Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzadeleri", 663.

⁷⁹ Emecen, *Osmanlı Sultanları- I*, 50.

⁸⁰ Emecen, *Osmanlı Sultanları- I*, 16-17.

⁸¹ Uzunçarşılı, "Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzadeleri", 675.

⁸² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Şehzâde Selim'in Babasına Muhalefet Ederek Muharebe Ettiği Esnada Amasya Valisi Şehzâde Ahmed'in Vezir-i Azama Mektubu", *Osmanlı Hanedanı Üstüne İncelemeler 2*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012), 281.

başarısızlığıyla sonuçlandı. Şahkulu'nun akıbeti hakkında net bir bilgi mevcut değildir.⁸³

Sultanın büyük şehzadeyi ön plana çıkarması, taht yarışında geri plana itildiğini düşünen Korkud'u harekete geçirdi. Korkud, merkeze daha yakın olan Manisa'ya giderken, Selim de Kırım üzerinden Rumeli'ye geçti. Selim, tahtı ele geçirmek için babasının üzerine yürüdüğü esnada, Ahmed hem babasına yardım etmek hem de tahtın yeni sahibi olmak için Bursa Yenişehir'e kadar yürümüş ve Selim'i mağlup etmiştir. Selim'in çekilmesi üzerine Sultan II. Bayezid, Ahmed'in geri dönmesini emretmiştir. Ancak bu durumdan rahatsız olan şehzade, babasıyla görüşmek istediğine dair Veziriazam Hersekzâde Ahmed Paşa'ya bir mektup göndermiştir. Mektubunda kardeşlerine bilhassa Selim'in asiliğine değinen şehzade, 31 yıl boyunca babasına hiçbir şekilde muhalif olmadığını ve İstanbul'a bu kadar yaklaşmışken geri dönmek istemediğini, muradının babasını görmek olduğunu ve bir daha böyle bir fırsatla karşılaşamayacağını ifade etmiştir.⁸⁴

Yeniçeriler Selim taraftarı olduğu için Bayezid temkinli davranmaya çalışmıştır. Ancak sultanın yaklaşımı Ahmed'i öfkelenince 1511 yılının sonlarına doğru, yeğeni Mehmed Bey'in valisi olduğu Konya'yı zapt ederek, babasına karşı gelme cüretinde bulunmuştur. Bu harekât onun görevinden uzaklaştırılmasına⁸⁵ sebep oldu ve Selim'in saltanatı ele geçirmesi için bir fırsat yarattı. Nitekim 1512 yılında Osmanlı tahtına oturan I. Selim, iktidarını sağlamlaştırmaya çalıştı ve 1513'te Yenişehir Ovası'nda Ahmed ile yaptığı savaşta kazanarak, onu öldürttü.⁸⁶

Şehzade Ahmed'in ölümünden geriye üç kızı ve dört oğlu kalmıştır. Oğullarından Süleyman ve Alaeddin Mısır'da

⁸³ Feridun M. Emecen, "Şahkulu Baba Tekeli", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/285-286. Robert Mantran, bu mücadele esnasında Şahkulu'nun da öldüğünü zikretmektedir. Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, 143.

⁸⁴ Uzunçarşılı, "Amasya Valisi Şehzâde Ahmed'in Vezir-i Azama Mektubu", 281-282.

⁸⁵ Uluçay, "Bayazid II. Ailesi", 110.

⁸⁶ Uluçay, "Bayazid II. Ailesi", 110; Feridun M. Emecen, "Selim I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/409.

yakalandıkları taundan kurtulamamışlardır. Karahisar Sancağı Beyi şehzade Murad, İran'a iltica etmiş, en küçük oğul Osman ise boğdurulmuştur. Şehzade Ahmed'in ailesindeki bekâr hanımlar, üst düzey beyler ile evlendirilmiş, diğerlerine de maaş ve tayinat bağlanmıştır.⁸⁷

İlme ve ilim insanlarına değer veren Ahmed, sarayının kapılarını şairlere de açmıştır. Onun meclisinde Amasyalı bir kadın şair olan Mihri Hatun da bulunmuştur. Mihri Hatun, şehzadeye büyük bir teveccüh duyduğundan divanındaki on yedi kasidenin onunu ona sunmuştur. Bununla birlikte on bir methiyenin yanında bazı gazellerini de ona ithafen yazmıştır.⁸⁸

Şehzade Ahmed'in valilik döneminde Amasya'nın fiziki görüntüsünde gelişme sağlanmıştır. Örneğin babasının tahta çıkmasıyla onun anısına II. Bayezid Külliyesi'ni yaptırmıştır. 1486 yılında Zaviye Mahallesi'nde kiliseden tahvil edilen camiye bir minare ilave edilmiştir. Cami-i Cedid Mahallesi'nde de bir cami inşasından söz edilmektedir.⁸⁹ Şehzadenin annesi Bülbül Hatun, Hatuniye Mahallesi'nde cami, imarethane ve mektep (Hatuniye Mektebi) inşa ettirmiş ve vakıf olarak hizmete sunmuştur.⁹⁰ Şehzadenin lalası Mehmed Paşa, kendi adıyla anılan mahallede kargir bir cami, minare, imarethane, medrese yaptırmıştır. Zamanla şenlenen mahallede aynı zamanda hamam, çeşme, mescit gibi yapılara yer verildiği de görülmektedir.⁹¹ Sosyal ve eğitime destek veren yapıların yanında sanayiye destek verecek ve ticareti geliştirecek yapıların varlığı da vakidir. Mesela 1494/95 yıllarında büyük bir bozahane inşa edilmiş ve bu işletmenin olduğu yer Bozahane Mahallesi olarak anılmıştır.⁹² Şehzadenin valilik

⁸⁷ Uluçay, "Bayazid II. Ailesi", 110-111.

⁸⁸ Gülşen Kaya, *Mihri Hatun Divânı'nın Tahlili* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 2, 59.

⁸⁹ Yasar, *Amasya Tarihi*, 1/72-73, 144, 146, 211.

⁹⁰ Yasar, *Amasya Tarihi*, 1/71, 144.

⁹¹ Yasar, *Amasya Tarihi*, 1/91. Mehmed Paşa'nın vakıf eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammet Okudan, "Amasya Mehmed Paşa Külliyesi", *İslam Medeniyet Tarihi Araştırmaları I Kültür, Müessese, Eğitim*, ed. Muhammet Okudan (Ankara: İlahiyat Yayın, 2020), 121-172.

⁹² Yasar, *Amasya Tarihi*, 1/60.

sürecinde Amasya'daki kale ve surlar tamir edilerek muhkem hale getirilmiştir.⁹³

Şehzade, bahar mevsimlerinde Köprü Köyü'ne dinlenmek maksadıyla giderdi. Kendisi için Taceddin Paşa Taci Bey tarafından bir saray yapılmıştı. Şehzadenin adı geçen köye gitmesi, köyde hızlı bir yapılaşmayı beraberinde getirmiştir. Zamanla nüfus bakımından da kalabalıklaşan bu köyde cami, mescit, tekke, imaret, hamam, çeşme, konaklar yapılmca köy statüsünden çıkıp kasaba statüsüne geçmiştir.⁹⁴

Şehzade Mustafa

Kanuni Sultan Süleyman'ın Manisa sancakbeyliği sırasında Mahidevran'dan olan oğludur. 1515 yılında doğan Mustafa, çocukluğunun ilk yıllarını Manisa'da geçirdi. Mustafa'nın fiziki yapısının dedesi Yavuz Sultan Selim'i andırıldığına dair bilgiler bulunmaktadır. Yavuz'un 1520 yılındaki ölümünün ardından, Süleyman tahtı devralınca Mahidevran ile küçük şehzadesi de İstanbul'a gittiler. Sarayda çok iyi bir eğitime tabi tutulan ve zamanla yeteneği ortaya çıkan şehzadenin bilgisi çevresinin dikkatini cezbediyordu.⁹⁵ 1534 yılına gelindiğinde Saruhan Sancakbeyi olarak Manisa'ya gönderildi. Manisa'da sekiz yıl boyunca idarecilik yapan Mustafa'nın adil yönetimi halkta iyi bir intiba bırakmıştı.⁹⁶

Sultan babasının çıktığı seferler esnasında, bulunduğu bölgeyi muhafaza etme konusunda oldukça başarılıydı. Başarılarına ve halk tarafından sevilmesine rağmen Süleyman'ın gözde hatunu Hürrem Sultan'ın telkinleriyle Mustafa'nın Manisa'dan uzaklaştırılmasına karar verildi. Manisa, Osmanlı payitahtına en yakın şehzade sancağı olması hasebiyle burada vali olan hanedan mensubu, en kuvvetli taht namzedi olarak görülürdü. Bu sebeple Hürrem, büyük oğlu Mehmed'in Manisa'ya atanmasını sağlarken, Mahidevran'ın oğlu Mustafa'nın da payitahta daha uzak olan Amasya'ya (16

⁹³ Yasar, *Amasya Tarihi*, 1/42.

⁹⁴ Yasar, *Amasya Tarihi*, 1/205-206.

⁹⁵ Gencay Zavotçu, "Bir Ölümün Yankıları ve Yahyâ Bey Mersiyesi", A.Ü. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 33 (2007), 70.

⁹⁶ Şerafettin Turan, "Mustafa Çelebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/290.

Haziran 1541) gönderilmesine sebep oldu. Hürrem'in Sultan Süleyman aracılığıyla yaptığı bu başarılı hamle, Mustafa'da derin bir üzüntü yarattı. Zira bu hamle, tahta giden yoldaki engellerden ilki sayılırdı. Şehzade Mehmed'in Manisa'daki ani ölümü (1544) Mustafa'nın umutlarını canlandırır da bu durum uzun sürmedi. Çünkü Manisa'ya diğer şehzade Selim'in ataması yapıldı. Bu atama Mustafa'nın taht için düşünülmemesinin açık bir göstergesiydi.⁹⁷

Sultan, büyük şehzadesiyle arasındaki mesafeyi açıyor, soğuk tavırlarıyla bunu bariz bir şekilde hissettiriyordu. Baba-oğul arasındaki bu soğuk havanın esas sebebini, Sultan Süleyman'ın saltanatına karşı oğlunu bir tehlike olarak görmesinde aramak yanlış olmasa gerek. Zira Mustafa, tahta geçme hakkını yitirmemek için birtakım girişimlerde bulunmuştu. Selim'in ya da Bayezid'in öne çıkarılmasını kabullenmediği açıktı. Yaratılış itibariyle yüksek meziyetlere sahip Mustafa iyi bir eğitim görmüş, cömert ve alçak gönüllü bir kişiliğe sahipti.⁹⁸ Onun sahip olduğu hasletler, yukarıda da ifade edildiği üzere halk tarafından büyük bir sevgiye mazhar olmasını sağlamıştı. Bütün bunlarla birlikte babasının saltanatında akçenin değer kaybetmesi ve bunun bir sonucu olarak hayat pahalılığının artması köylüyü ve sipahileri sıkıntıya sokmuştu. Sultan Süleyman'ın saltanatına karşı oluşan bu hoşnutsuzluk, mağdur olan kesimin taht için en büyük aday ve kurtarıcı olarak gördükleri Mustafa'nın etrafında kümelenmelerine yol açmıştı. Diğer yandan Yeniçeriler arasında Şehzade Mustafa büyük bir üne sahipti ve Süleyman'dan sonra tahtta görmek istedikleri yegâne isimdi. Uzun bir saltanat süresi olan ve artık yaşlanan Süleyman'ın nikris hastalığından ötürü seferlere çıkamaması, ordu arasında tahttan indirilip Dimetoka'ya gönderilmesi gerektiği yolunda çeşitli söylentilere de yol açmıştı. Tüm bu sebeplere

⁹⁷ Turan, "Mustafa Çelebi", 31/290.

⁹⁸ Sirâcî'nin şiirlerinde Mustafa'nın doğuştan adalet, zekâ ve cesaret hasletlerine sahip olduğu, cömert bir yapıda olduğu ve en önemlisi de diğer kardeşlerinden daha üstün özellikler taşıdığı zikredilmektedir. Bu sebeple tahta en layık şehzadedir. Bu şiirlerde Mustafa'nın fiziki özelliklerine de değinen Siraci, onu Hz. Yusuf'a benzeterek güzelliğini de ön plana çıkarmaktadır. Maruf Çakır, "Sirâcî'nin Şehzade Mustafa Mersiyeleri", *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 4/1 (2021), 14-15.

rağmen Mustafa, babasına karşı daima sadık oldu ve bir isyan girişiminde bulunmadı. Fakat Sultan Süleyman ile arasındaki mesafenin her gün biraz daha açılması, babasından sonra Osmanlı tahtına oturmak için bazı hazırlıkları yapmasına sebep oldu. Mesela, Erzurum Beylerbeyi Ayas Paşa'dan zamanı geldiğinde tahta çıkması için kendisine yardım etmesini istemiş ve o zamana kadar alınacak tedbirleri de sormuştur. Paşa'nın bağlılığını devam ettirmesi hususunda bir sözleşme dahi düzenlemek istediğini ve tahta çıkması için kendisine yardımcı olanları taltif edeceğini de ilave etmiştir. Ayrıca saltanata geçtiğinde vüzerâ, ümera ve askeri memnun edeceğini ve adaletli bir yönetim sergileyeceğini de zikretmiştir.⁹⁹

Mustafa'nın en büyük destekçileri babaannesi Hafsa Sultan ve iyi bir iletişim halinde olduğu Sadrazam İbrahim Paşa idi. İbrahim Paşa, şehzadeler arasında tercihini Mustafa'dan yana kullanmış ve onu koruma gayesi gütmüştür. Mustafa, Manisa valiliğini yürüttüğü zamanlarda, ihtiyaçları için doğrudan İbrahim Paşa ile iletişime geçirdi. Yine İrakeyn Seferi esnasında Manisa'da tımarları mukataaya tahvil edilen adamlarının yaşadığı sıkıntılarını giderilmesi hususunda İbrahim Paşa'dan ricacı olmuştu.¹⁰⁰ Devletin kudretli veziriazamı İbrahim Paşa'nın Mustafa'ya olan meyli ve ona yaptığı yardımlar, oğullarından Şehzade Bayezid'i tahta geçirmek isteyen Hürrem'i son derece rahatsız etmekteydi. Sultan Süleyman'ın Mustafa hakkında aldığı duyumlara Hürrem'in tedirginliği de eklenince İrakeyn dönüşü, Mustafa'nın babasını görme isteği reddedilmişti.¹⁰¹

Hürrem, Mustafa'nın destekçilerinin her ne suretle olursa olsun tasfiye edilmesi gerektiğinin farkındaydı. Bu düşünceden hareketle Mustafa'nın hükümdar olmasını isteyen İbrahim Paşa'nın öldürülmesinde¹⁰² Hürrem'in de payının olduğu tarihçiler tarafından kabul edilmektedir. Gerek Hafsa

⁹⁹ Turan, "Mustafa Çelebi", 31/291; Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2. Baskı, 2021), II/1106.

¹⁰⁰ M. Tayyib Gökbilgin, "Rüstem Paşa ve Hakkındaki İthamlar", *Tarih Dergisi*, 8/11-12 (1956), 21.

¹⁰¹ Uluçay, "Kanunî Sultan Süleyman ve Ailesi", 232.

¹⁰² Zavotçu, "Bir Ölümün Yankıları ve Yahyâ Bey Mersiyesi", 70.

Sultan'ın vefatı gerekse İbrahim Paşa'nın öldürülmesi, Hürrem'in ve iş birliği içinde olduğu damadı yeni Veziriazam Rüstem Paşa'nın elini güçlendirmişti. Hürrem Sultan ve Rüstem Paşa ikilisi Mustafa'yı gözden iyice düşürmek için Sultan Süleyman ile Şah Tahmasb arasındaki düşmanlığı kullanarak şehzadeyi hainlikle suçlayacak bir tertip düzenlemişlerdi. Mustafa'nın mührünü taklit ederek onun tarafından sözde yazılan bir mektubu İran Şahı I. Tahmasb'a göndertmiş ve İran'dan gelen cevabı da ele geçirerek Sultan Süleyman'a sunmuşlardı. Böylece şehzadenin İran Şahı ile hareket ettiğine dair asılsız haberlerin yayılmasına sebep olmuşlardı.¹⁰³

Bununla yetinmeyen Rüstem Paşa 1552 yılında İran seferi hazırlıkları doğrultusunda Anadolu'ya gönderilmiş ve henüz Aksaray'da iken, Yeniçerilerin Mustafa'ya çok eğilimli olduklarını ve yaşlı padişahı devirme niyeti taşıdıklarını, bunun bir sonucu olarak da şehzadenin babasının saltanatını tehlikeye düşürecek bir isyan hazırlamak istediği yolundaki asılsız haberi merkeze ulaştırmıştı. Böylece Sultan Süleyman'ı oğluna karşı kesin bir şekilde cephe almaya sevk etmiş oldu. Sultan Süleyman, uzun zamandır gündemini meşgul eden ve tahtına rakip olarak gördüğü şehzadesinden kesin bir şekilde kurtulma kararı aldı. 1553 yılında Nahçıvan üzerine sefere çıkmadan evvel¹⁰⁴ sözde asi şehzade olayını kapatmak için Ebussuud Efendi'den gerekli fetvayı da aldı. Bu arada Mustafa İran Seferi için hazırlıklarını yapmış ve kendi birlikleri ile Konya Ereğlisi yakınlarında bulunan ordugâha doğru yola koyulmuştu. Ordugâha vardığında kendisine bir tertip yapıldığı ve babasını ziyaret etmemesi konusunda uyarılmışsa da bunları dikkate almayarak otağ-ı hümayuna girdi. Otağda babasını görmeyi uman şehzadeyi yedi dilsiz cellat karşılaşmıştı. Tek başına yedi cellada karşı verdiği mücadelede yenik düştü ve kement ile boğduruldu.¹⁰⁵ Uyarılmasına rağmen otağa giren Mustafa bu kararı verirken, ya şartlar son derece

¹⁰³ Turan, "Mustafa Çelebi", 31/290-291.

¹⁰⁴ Gökbilgin, "Rüstem Paşa ve Hakkındaki İthamlar", 23.

¹⁰⁵ Turan, "Mustafa Çelebi", 31/291; Çakır, "Sirâcî'nin Şehzade Mustafa Mersiyeleri", 13.

uygun olduğu halde isyan etmeyeşine ya da kendisini çok seven askere rağmen babası tarafından olumsuz bir hamleyle maruz bırakılmayacağına güveniyordu.¹⁰⁶

Mustafa'nın ölüm haberi ordugâhta büyük yankı uyandırdı. Asker, Rüstem Paşa'ya çok tepkiliydi. Sultan Süleyman ortamı yatıştıracağı düşüncesiyle Rüstem Paşa'yı hemen sadrazamlıktan azletti. Mustafa'nın öldürüldüğü haberi dalga dalga yayılınca halkın verdiği tepki de büyük oldu. Kendisi için şairler tarafından beyitler yazıldı, mersiyeler¹⁰⁷ okundu. Bu durum onun toplumdaki yeri ile doğru orantılıdır. Aynı zamanda ona duyulan sevginin de bir tezahürüdür. Asıl büyük tepki ölümünden yaklaşık bir yıl sonra Rumeli'de onun adı etrafında toplananların isyanıyla (Düzme Mustafa) kendisini gösterdi.¹⁰⁸

İdamı gerçekleştirilen şehzadenin cenaze namazı Ereğli'de kılındı ve naaşı Bursa'da, Sultan II. Murad Türbesi yanında toprağa verildi. Mustafa'nın ölümünden sonra mallarına el konuldu. Yakın adamlarından bazıları da öldürüldü. Bunun yanında Mustafa'nın küçük yaşlardaki oğlu Mehmed'in de boğdurulmak suretiyle hayatına son verildi. Annesi Mahidevran Bursa'ya gönderildi.¹⁰⁹

Şehzade Mustafa bilim ve sanat adamlarına gösterdiği yakın alaka ile de beğeni toplamıştı. Şair yönü de olan Mustafa, bazı şiirlerinde adını kullanmasına karşılık, bazılarında Muhlisi mahlasını kullanmıştır. Manisa'da bulunduğu zaman

¹⁰⁶ Busbecq, *Türk Mektupları*, 37.

¹⁰⁷ Şehzâde Mustafa'ya yazılan on altı mersiye Yahyâ Bey, Fünûnî, Rahmî, Edirneli Nazmî, Mu'înî, Müdâmî, Sâmî, Kara Fazlî, Nisâyî (iki mersiye), Selîmî, Kâdirî, Mustafa (şehzâde ağzından da yazılmış olabilir), Hayâlî (Şeyh Ahmed Efendi) ve Hayâlî'nin şiiri ile birbirine nazîre olduğu anlaşılan ama adı saptanamayan bir şair tarafından yazılır. Fakat, bu şiirlerden hiçbiri Yahyâ Bey mersiyesi kadar geniş yankı uyandırmaz. Korkusuz ve yürekli bir tavır ile mersiye yazan Taşlıçalı Yahya, o zamana kadar bir mersiyede söylenememiş sözleri dile getirir, her şeyi göze alarak şehzâdenin, sadrazamın da etkili olduğu asılsız bir kurgu sonucu öldürüldüğünü söyler. Hatta, sitem-i Rüstem tamlamasıyla açıkça bu ölümün sadrazamın düşmanlığı sonucu gerçekleştiğini belirtir. Geniş bilgi için bkz. Zavotçu, "Bir Ölümün Yankıları ve Yahyâ Bey Mersiyesi", 72-73. Ayrıca bkz. Mehmed Çavuşoğlu, "Şehzâde Mustafa Mersiyeleri", *Tarih Enstitüsü Dergisi Prof. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı 12* (1982), 641-686.

¹⁰⁸ Turan, "Mustafa Çelebi", 31/291.

¹⁰⁹ Turan, "Mustafa Çelebi", 31/291.

Surûrî, Şikârî, Senâyî, Kara Fazlî, Zârî ve sekban kâtibi Zamânî'yi şair olarak yanında bulundurmuştu. Manisa'dan Amasya'ya gönderildiğinde şair dostlarını da yanında götürmüştür. Amasya'da bu kültür temsilcilerinin arasına Edâyi de katılmıştır.¹¹⁰

Şehzâde Mustafa'nın ölümü, dış basında da yankı bulmuş, olay üzerine yazı ve eserler hazırlanmıştır. Batıda bu konu üzerine yazılan eserlerden biri *The Tragedy Of Mustapha* iken diğeri de *The Son Of Solyman The Magnificient*'dir.¹¹¹

Amasya'da bulunduğu süre zarfında şehrin gelişimine katkıda bulunmuştur. Yakınlarından Çırakçızâde Hacı Halil Çelebi tarafından vakıf eseri olarak bir cami vücuda getirilmiştir. Adı geçen şahsın ismine ithafen caminin bulunduğu mahalleye Çırakçı Mahallesi denilmiştir. Diğer yandan Pir Sinan Mahallesi'nde de zaviye, mescit, çeşme gibi vakıflar görülmektedir.¹¹²

Şehzade Bayezid

Kanuni Sultan Süleyman'ın Hürrem Sultan'dan olma Mehmed, Selim, Bayezid ve Cihangir adlarında dört şehzadesi bulunmaktadır. Bu şehzadelerden Bayezid 1526 yılında İstanbul'da doğdu. Bayezid, 13 yaşına girdiğinde küçük kardeşi Cihangir'le birlikte sünnet edildi ve bunun için günlerce süren şenlikler düzenlendi.¹¹³

Oldukça dinamik bir şehzade olan Bayezid, iyi yetişmiş ve üstün yeteneklere sahiptir. Aynı zamanda *Şahi* mahlasıyla şiirler yazan ince ruhlu bir şairdir. 1443 beyitten oluşan divanında Farsça şiirler de vardır.¹¹⁴ Bayezid'in namına eserler tercüme ve telif edilmiştir.¹¹⁵ Amasya'da iken kendisine Ferruh

¹¹⁰ Zavotçu, "Bir Ölümün Yankıları ve Yahyâ Bey Mersiyesi", 71-72.

¹¹¹ Zavotçu, "Bir Ölümün Yankıları ve Yahyâ Bey Mersiyesi", 78.

¹¹² Yasar, *Amasya Tarihi*, 1/65, 81.

¹¹³ Şerafettin Turan, "Bayezid, Şehzade", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/230.

¹¹⁴ Turan, "Bayezid, Şehzade", 5/ 231.

¹¹⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "İran Şahına İltica Etmış Olan Şehzâde Bayezid'in Teslimi için Sultan Süleyman ve Oğlu Selim Taraflarından Şah'a Gönderilen Altınlar ve Kıymetli Hediyeler", *Osmanlı Hanedanı Üstüne İncelemeler 2*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012), 319.

Bey'in lalalık yaptığı¹¹⁶ şehzadenin bilinen hocalarından biri de Cafer Efendi'dir.¹¹⁷

Hürrem Sultan'ın, -Mehmed'den sonra- kendisinde istikbal gördüğü ve çok sevdiği oğlu Bayezid idi. Diğer şehzadesi Selim ile kıyasladığında Bayezid'in daha mahir ve zeki olduğunu görmekteydi. Bu sebeple Sultan Süleyman'ın ardından onun tahta geçmesi gerektiğini düşünüyordu. Hürrem'in bu husustaki en büyük destekçileri kızı Mihrimah Sultan ile damadı Rüstem Paşa'dır. Oğluna düzenli bir şekilde İstanbul'dan tahsisat yollayan Hürrem, mevcut düşünceleriyle Sultan üzerinde tesir bırakmış olacak ki Bayezid'in İstanbul'a yakın olan Kütahya Sancağı'nda valilik yaptığı görülmektedir.¹¹⁸ Açıkçası Bayezid de gerek destekçilerinden gerek taşıdığı vasıflardan ve gerekse asker tarafından sevilmesinden ötürü kendisini Osmanlı mülkünün varisi olarak görmekteydi. Kütahya'da ve dahi valilik yaptığı diğer sancaklarda âlim ve sanatkârlardan oluşan geniş bir çevre oluşturmuştu. Böylece ilim-irfan ehlinin kabiliyetlerinden istifade ederek bilgi ve tefekkür dünyasını genişletmiştir.¹¹⁹

Şehzadelerin idarecilik yaptıkları sancaklarda maiyetlerinde bir ordu bulunsa da ordu idaresi ve savaş yönetimi hususunda tecrübe edinmeleri için sefere çıkmaları önem taşımaktaydı. İşte bu sebeple Sultan Süleyman'ın Budin merkezli eski Macar topraklarını kendi idaresi altında birleştirmek amacıyla Macaristan üzerine düzenlediği sefere Şehzade Bayezid de katıldı. 1542'de yola çıkan Sultan, Macar taraflarından gelen olumlu haberler üzerine Bayezid ile birlikte kışı Edirne'de geçirdi. 1543 yılında gerçekleştirilen savaş, başarıyla sonuçlandı.¹²⁰

Kısa bir süre sonra, Manisa Sancakbeyi şehzade Mehmed'in vefat haberi duyuldu (7 Kasım 1543). Mehmed'den sonra Manisa'ya Selim atanırken, Bayezid de Konya'ya gönderildi. Bu atamalar, Sultan'ın kendisinden sonra tahtın

¹¹⁶ Yasar, *Amasya Tarihi*, 3/183.

¹¹⁷ Şefaettin Deniz, "İsyân, İltica ve Ölüm: Safevi Kaynaklarında Şehzade Bayezid Meselesi", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 20 (Mart 2024), 125.

¹¹⁸ Uzunçarşılı, "İran Şahına İltica Etmiş Olan Şehzâde Bayezid'in Teslimi", 319.

¹¹⁹ Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, II/1124.

¹²⁰ Emecen, *Osmanlı Sultanları-I*, 135-137.

varisi olarak Selim'i düşündüğüne işaret etmekteydi. Zaten en büyük şehzade Mustafa, gözden iyice düşmüş ve Amasya'ya gönderilmişti.¹²¹

Batı sınırında sağlanan sükûnete karşın Doğu'da bir hareketlilik söz konusuydu. Bu hareketlilikte Osmanlı'ya sığınan İran Şahı'nın kardeşi Elkas Mirza'nın büyük payı vardı. Şartlar olgunlaşınca Edirne muhafızlığı Şehzade Selim'e bırakılarak Safeviler üzerine sefere çıkıldı. Konya'ya vardığında, Sultan'ı şehzadesi Bayezid karşıladı. Bayezid babasının elini öptükten sonra ona çeşitli hediyeler takdim etti. Sultan da benzer şekilde mukabelede bulundu. Sefer dönüşü Halep'te belli bir süre ikamet eden Süleyman, yanına Bayezid'i çağırarak baba-oğul uzun süreli av şenlikleri yaptılar. İstanbul'a döndükten sonra, Bayezid yine babası tarafından verilen hediyelerle sancağa uğurlandı.¹²²

1553 yılındaki Nahçıvan seferinde bu kez Edirne muhafızlığı Bayezid'e verildi.¹²³ Şehzade Edirne'de iken annesi Hürrem Sultan çok sevdiği oğlunu ziyaret etmişti.¹²⁴

Sultan Süleyman, sefer yolundayken Konya'da ordugâh kurulmuş ve şehzade Mustafa'nın katli gerçekleştirilmişti. Bu hadiseden sonra yola devam eden Süleyman'ın yanında, küçük oğlu Cihangir de bulunmaktaydı. Mustafa'nın acısına dayanamayan Cihangir kısa bir süre sonra Halep'te iken vefat etmişti. Sultan Süleyman'ın beş şehzadesinden geriye 30 yaşında olan Selim ile 28 yaşında olan Bayezid kalmıştı.¹²⁵

Şehzade Mustafa'nın öldürülmesinden sonra, ülkenin her tarafında ciddi tepkiler meydana gelmişti ki bunlardan bazıları bu tepkilerini fiiliyata dökerek geniş alanlara yaymışlardı. Düzmece Mustafa hadisesi de bu katlin bir tepkisi olarak ortaya çıkmıştı. Nahçıvan'a giden ordu henüz dönüş yolunda iken Düzmece Mustafa olayı Selanik'te vuku bulmuştu. Bölge, Bayezid'in sorumluluk sahasında olduğundan isyan şehzade tarafından bastırılmıştır.

¹²¹ Emecen, *Osmanlı Sultanları- I*, 137.

¹²² Emecen, *Osmanlı Sultanları- I*, 139-140; Deniz, "İsyan, iltica ve ölüm", 125.

¹²³ Emecen, *Osmanlı Sultanları- I*, 143.

¹²⁴ Deniz, "İsyan, iltica ve ölüm", 125.

¹²⁵ Deniz, "İsyan, iltica ve ölüm", 125.

Yakalanan Düzmece Mustafa İstanbul'a gönderilmiş ve idam edilmek suretiyle cezalandırılmıştır. Sultan Süleyman, isyanın bastırılma sürecinde oğlunun ağır davrandığına hatta isyana katılan bazı isimlerle yakınlık kurduğuna dair duyular aldığı ve bunlara itimat ettiği için Bayezid'in bu başarısı gölgelenmişti. Öyle ki şehzadesini cezalandırmayı dahi düşünmüş ancak Hürrem Sultan buna mâni olmuştu ve Bayezid görev yaptığı sancağa Kütahya'ya dönmüştü.¹²⁶

Şehzade Mustafa'nın 1553 yılında katledilmesinden sonra Süleyman'ın hayatta kalan iki şehzadesi Bayezid ve Selim arasında siyasi bir çekişme baş gösterdi. Hürrem Sultan, her ne kadar Bayezid taraftarı idiyse de şehzadeleri arasında sıcak bir çatışmanın yaşanmamasına da gayret ediyordu. Ancak Hürrem'in 1558 yılındaki ölümü dengelerin değişmesine ve sürecin Bayezid aleyhine işlemesine sebep oldu. Zira Bayezid en büyük destekçisini kaybetmişti. Sultan Süleyman, oğulları arasındaki durumdan hoşnut değildi. Her ikisini de cezalandırmak ve birbirinden uzaklaştırmak için görev yerlerini değiştirdi. Selim Manisa'dan Konya'ya gönderilirken, Bayezid Kütahya'dan Amasya'ya atandı. Bu atama kararı, kendisini tahtın en kuvvetli adayı olarak gören Bayezid'i derinden sarstı. Nasıl ki en büyük ağabeyi Mustafa'nın babasının emriyle Amasya'ya gönderilmesi ona dair gelecek planlarının olmadığı manasını taşıyor idiyse şimdi aynı durum kendisi için geçerliydi. Bu nedenle Selim'in aksine yeni sancağına gitme konusunda çok ağır davrandı. Sultan Süleyman'ın sancak değiştirme kararı görünüşte oğullarına eşit mesafede olduğunu gösterse de aslında bu durum gizli bir tercihin habercisi idi. Durumu kabullenmekte zorlanan Bayezid'e nasihatte bulunması için dördüncü vezir Pertev Paşa gönderildi. Ancak Bayezid, çevresindeki insanların da kışkırtmalarıyla öfkesinin tesirinde kalarak vezire hakaretler yağdırdı. Buna karşın Selim'e gönderilen üçüncü vezir Sokullu Mehmed Paşa, şehzadenin yumuşak başlı tavırlarından son

¹²⁶ Turan, "Bayezid, Şehzade", 5/ 230; Deniz, "İsyân, İltica ve Ölüm", 125-126.

derece memnun kalmış ve Selim, padişahın takdirini kazanmıştı.¹²⁷

Kütahya'da daha uzun süre kalmak için çeşitli bahaneler öne süren Bayezid, padişahın kati emrini daha fazla çığneyemedi ve Amasya'ya gitmek zorunda kaldı. Amasya güzergâhında ülkedeki ekonomik krizden etkilenenler, bilhassa dirlikleri düşük olan tımarlı sipahiler onun etrafında toplandı. Ayrıca *yevmlü* adı verilen tüfekli askerlerin temini de dikkat çekicidir. Zira Bayezid, şehzadeler arasındaki tercihin Selim'den yana kullanılmasının bir sonucu olarak kendisini koruma ihtiyacı hissetmişti. Bayezid'in bu hazırlıkları bir askeri çatışmanın sinyallerini veriyordu. Bayezid'in faaliyetlerinden Selim aracılığıyla haberdar olan padişah, Selim'e gerekli hazırlıkları yapması için tam destek verdi. Sonuçta Bayezid Selim'in üzerine yürüme kararı aldı.¹²⁸

58

Bayezid Amasya'ya gönderildikten sonra oğullarından Orhan Çorum'a, Mahmud Canik'e ve Osman da Karahisar-ı Şarki'ye atanmıştı (1559).¹²⁹ Oğullarının sancakları dâhil olmak üzere Tokat ve Amasya'dan topladığı askerlerle on beş bin kişilik büyük bir ordu oluşturdu ve Konya üzerine hareket etti. Babasından takviye alan Selim'in öncülüğündeki kuvvetler, Bayezid'in ordusunun iki buçuk katı kadardı. 30 Mayıs 1559 tarihinde karşı karşıya gelen iki kardeşin iki gün boyunca süren mücadelesinde Bayezid yenilip Amasya'ya çekildi. Bu olay üzerine babasından af¹³⁰ dilese de affı kabul edilmedi. Hatta Şehzade Bayezid vakasını tamamen bitirmek için Sultan tarafından üzerine yeni bir ordu gönderildi. Olayın başka bir yöne evrildiğini anlayan Bayezid, yanına dört oğlunu alarak kaçmanın daha doğru bir hamle olduğunu düşündü.¹³¹

¹²⁷ Emecen, *Osmanlı Sultanları- I*, 149; Uluçay, "Kanunî Sultan Süleyman ve Ailesi", 230; Uzunçarşılı, "Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzadeleri", 665.

¹²⁸ Emecen, *Osmanlı Sultanları- I*, 149; Sadullah Gülten, "Kanuni'nin Maktûl Bir Şehzadesi: Bayezid", *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 3/6 (2012), 198-200.

¹²⁹ Uzunçarşılı, "İran Şahına İltica Etmiş Olan Şehzâde Bayezid'in Teslimi", 319; Yasar, *Amasya Tarihi*, 3/183.

¹³⁰ Şehzade'nin "baba" redifli manzum afnamesi, devrinde ülkenin her tarafında okunmuştur. Turan, "Bayezid, Şehzade", 5/ 231.

¹³¹ Emecen, *Osmanlı Sultanları- I*, 149; Gülten, "Kanuni'nin Maktûl Bir Şehzadesi: Bayezid", 198-200.

Bayezid'in kaçabileceği tüm güzergâhlardaki yetkililere fermanlar gönderilmiş ve yakalanması emredilmişti. Henüz Anadolu'da olan Bayezid, Erzurum'da Beylerbeyi Ayaz Paşa'nın yanında birkaç gün ikamet etse de burada İskender Paşa'nın emrindeki orduyla karşı karşıya kaldı. Bunun üzerine Bayezid yanına aldığı en güvenilir adamları ve on bin askeriyle kaçtı ve İran'a iltica etti. İran Şahı başlangıçta bu ilticayı kabul etmenin risklerini düşünerek buna sıcak bakmasa da Osmanlı'ya sığınan Elkas Mirza'nın rövanşını almak için bu fırsatı değerlendirmek istedi. Devlet yönetiminde yaklaşık kırk yıllık tecrübesiyle bu sığınmanın siyasi maliyetini ve stratejisini hesaplamış ve şimdilik üstün duruma gelmişti.¹³²

Sultan Süleyman, Elkas Mirza'yı yanına alarak İran üzerine yürüdüğünde amaçlarından biri onu Safevilerin yeni şahı olarak ilan etmektir. Tabii bu durum gerçekleştirilemedi. Aradan geçen yıllardan sonra şimdi de Tahmasb Süleyman'ın varisi olarak elinin altındaki Bayezid'i tanıyordu. Hatta onun için *Rum, Kayser-i Rum'un anahtarını getirdi* şeklinde yorumlarda bulunuyordu. Şehzade Bayezid, Şahın bulunduğu Kazvin'de gösterişli bir şekilde karşılanmıştı. Şah ile yaptığı görüşme sonrasında kendisinin ve oğullarının babasına teslim edilmeyeceğine dair güvence de aldı. Ancak şehzadenin kalabalık maiyetini bir arada tutmak istemeyen Şah Tahmasb, bunları küme küme Safevi mülkünün farklı yerlerine dağıttı. Zira kendi mülkünde dahi olsa Şah da kendini güvende hissetmek istemektedir.¹³³

Bayezid, Tahmasb ile kuvvetlerini birleştirerek Selim'in üzerine yürümeyi ve ona hesap sormayı arzulamış ve bu niyetini her fırsatta Şah'a da söylemiştir. Ancak Şah çok stratejik davranmış ve Bayezid'in haberi olmaksızın Sultan Süleyman'a oğlunun affını isteyen bir mektup yollamıştır. Selim ile girdiği sıcak çatışmanın ardından Amasya'ya döndüğünde Bayezid'in af çağrısına olumsuz yanıt veren sultanın düşüncesi yine değişmemiştir. Oğlunun ve torunlarının iadesini talep etmekteydi. Diğer yandan Selim de

¹³² Deniz, "İsyân, İltica ve Ölüm", 127-128.

¹³³ Deniz, "İsyân, İltica ve Ölüm", 130-131.

saltanatın tek varisi olmak için Bayezid'in ortadan kaldırılmasını istiyordu. Ayrıca Osmanlı topraklarındaki kardeş kavgasının bitmesi ve bu diplomatik krizin *katl* yoluyla çözülmesi için babasını telkin ediyordu. Şah, 1555 yılında her iki devlet arasında imzalanan Amasya Antlaşması'na sadık kalmayı yeğlerken bir yandan da süreci uzatarak Osmanlı'dan çeşitli tavizler koparmaya çalışıyordu. Bayezid durumun farkına varınca Osmanlı şehzadesi ile İran şahının arası bozulmaya başladı. Kısa süre sonra Bayezid ve oğulları tutuklandılar. Şah, İstanbul'a yazdığı mektupta şehzadeleri iade etmek istediğini bildirince Osmanlı elçilik heyeti Kazvin'e geldi. 23 Temmuz 1562 tarihinde Şehzade Bayezid ve dört oğlu Osmanlı elçilerine teslim edildikten sonra Sultan Süleyman'ın emriyle henüz İran topraklarında iken katledildiler.¹³⁴ Şehzadelerin cesetleri Sivas'a getirilip defnedilmiştir.¹³⁵ Bu arada Bayezid'in Bursa'da olan henüz 3 yaşındaki en küçük oğlu da öldürüldü.¹³⁶

Bayezid, Osmanlı elçilerine teslim edilip katledildikten sonra İran Şahı Tahmasb'a yapmış olduğu hizmetler karşılığında çok kıymetli hediyeler gönderilmiştir.¹³⁷

Şehzade Bayezid vakası, Osmanlı topraklarında kanlı bir iç savaşa yol açmıştır. Bunun yanında yeniçerilerin muhafız olarak Anadolu'ya gönderilmesine, şehzadelerden yalnızca en büyüğüne sancak verilmesi gibi birtakım idari değişikliklere de sebebiyet vermiştir.¹³⁸

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde 17. yüzyılın başlarına kadar *sancağa çıkma* uygulaması mevcuttu. Bu uygulamayla padişah oğullarının siyasette ve yönetimde gerekli bilgi ve beceriyi kazanmaları amaçlanmıştır. Şehzadeler sancağa gönderilene kadar sarayda teorik eğitimler alırlardı. Sünnet

¹³⁴ Deniz, "İsyân, İltica ve Ölüm", 132-136; Gülten, "Kanunî'nin Maktûl Bir Şehzadesi: Bayezid", 201.

¹³⁵ Uzunçarşılı, "Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzadeleri", 666.

¹³⁶ Turan, "Bayezid, Şehzade", 5/231.

¹³⁷ Hediye listesi için bkz. Uzunçarşılı, "İran Şahına İltica Etmış Olan Şehzâde Bayezid'in Teslimi", 322-325.

¹³⁸ Turan, "Bayezid, Şehzade", 5/231.

merasimlerinden sonra eğitimlerinin pratik safhasına geçerlerdi.

Şehzadeler için tahsis edilen sancaklar arasında Kütahya, Trabzon, Manisa, Konya, Antalya, Isparta, Kastamonu ve Osmanlı'nın doğu sınırında önemli bir yer teşkil eden Amasya da bulunmaktaydı. Amasya'ya vali olarak atanan şehzadeler, Saruhan'ın önem kazanmasına kadar tahtın en güçlü namzetiydiler. Nitekim şehzadelik süreçlerini Amasya'da tamamlayan I. Mehmed, II. Murad ve II. Bayezid buradan saltanata yürümüşlerdi.

Amasya, ilerleyen süreçlerde gözden düşen şehzadelerin adeta ölümlerini beklediği bir idari sancak haline geldi. Öyle ki I. Süleyman'ın oğullarından Mustafa ve Bayezid buradan saltanata değil ecele yürümüşlerdi. Zira bu iki şehzadeye alternatif olarak Mehmed ve Selim Manisa'ya atanmış ve geleceğin sultanı olarak zamanlarını beklemeleri salık verilmişti. Padişahın şehzadelerden birini tercih etmesi, diğer şehzadeleri kırmanın yanında harekete geçmelerine de sebep olmaktaydı. Nitekim Süleyman'ın Bayezid'e rağmen Selim'i tercih etmesi, Bayezid'in ön planda olma isteğini daha da körüklemişti. Günün sonunda kardeşler arasındaki savaşı kaybeden Bayezid İran'a sığındı ve kendisi için düşünülen sonu hızlandırmış oldu.

Osmanlı tahtına oturan hanedan üyesi, kardeşleri hayattayken kendini güvende hissetmezdi. Bu sebeple rakip kardeşlerden etkili bir şekilde kurtulmanın yolları aranırdı. Kardeşlerin bertaraf edilmesi her zaman sorun çözücü olmayabilirdi. Çünkü aynı kaderin oğullarla yaşanması mümkündü ki bunun en güzel örneklerinden biri, oğlu Selim lehine tahttan cebren feragat eden II. Bayezid idi. Sultan Bayezid, şehzadeleri arasında Ahmed'in kendisinden sonra tahta geçmesini arzulamaktaydı. Ancak Ahmed'in yeniçerinin desteğinden mahrum olması bütün planların değişmesine sebep olmaktaydı. Şehzadeler için yeniçerinin desteğini kazanmak çok önemliydi. Askerin bir şehzadeyi tutması için de onda kumandanlık kabiliyeti, cesaret ve cömertlik gibi hasletlerin olması gerekmektedir. Asker, Selim'de bu vasıfları görmüş ve Ahmed'e sıcak bakmamıştı. Bayezid de askerden

çekindiği için istemeden Selim'in lehine hareket etmiş ve hem kendisinin hem de diğer şehzadelerinin sonunu hazırlamıştır.

Aslına bakılırsa I. Süleyman'ın iki oğlu Mustafa ve Bayezid de asker tarafından sevilen ve desteklenen şehzadelerdi. Ancak yeniçerinin desteği her iki şehzadeyi ölümden kurtaramadı. Zira Süleyman donanımlı oğullarını saltanatına tehdit olarak gördüğünden, tercihini pasif olan şehzadesi Selim'den yana kullandı. Dedesi Bayezid'in, babası Selim tarafından tahttan zorla indirilmesi hadisesi, onun duygu dünyasında derin tesirler bırakmış olacak ki benzer sonu yaşama endişesi taşıdığı düşünülmektedir.

Bu durumda bir şehzadeye taht yolunun açılması tek sebeple açıklanamaz. Ümera ve askerinin desteği, şehzadenin iyi yetiştirilmiş olması ve halkın sevgisine mazhar olması ana maddeler olarak değerlendirilebilir. Bu maddelerin altında adalet, merhamet, cömertlik ve benzeri çok sayıda özellik sayılabilir.

Osmanlı'nın şehzade valileri Amasya'da buldukları süreçte, şehrin kültür hayatına büyük katkı sağlamışlardı. İlim erbabı şahısları etrafında toplayan şehzadeler, onların bilgilerinden istifade etmeyi bilmişlerdir. Diğer yandan mektep, medrese gibi vakfedilen yapılarda eğitim-öğretim gerçekleştirilmiş ve kültürel yaşam beslenmiştir.

KAYNAKÇA

- Afyoncu, Erhan. "Otlukbeli Savaşı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/4-6. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Akpınar, Turgut. "Hüseyin Hüsâmeddin Yasar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/551-552. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Aktepe, M. Münir. "Çandarlı İbrâhim Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/213-214. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Başar, Fahameddin. "Fetret Devri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/480-482. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Başar, Fahameddin. "Yörgüç Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/566-567. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

- Başlangıçtan 1566'ya Kadar Osmanlı İmparatorluğu Tarihi.* haz. Histoire Üniversitesi Tarih Kurumu. çev. Şiar Yalçın. İstanbul: Nokta Yayınları, 2003.
- Busbecq, Ogier Ghiselin De. *Türk Mektupları.* çev. Hatice Özkan. İstanbul: Ark Kitapları, 2. Baskı, 2018.
- Cezar, Mustafa. *Mufassal Osmanlı Tarihi.* I. Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2. Baskı, 2021.
- Cezar, Mustafa. *Mufassal Osmanlı Tarihi.* II. Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2. Baskı, 2021.
- Cüneyd, Harputlu. *Sultan Yıldırım Bayezid Han ve Fetret Devri.* İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 2008.
- Çakır, Maruf. “Sirâcî'nin Şehzade Mustafa Mersiyeleri”. *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 4/1 (2021), 9-22.
- Çavuşoğlu, Mehmed. “Şehzâde Mustafa Mersiyeleri”. *Tarih Enstitüsü Dergisi Prof. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı* 12 (1982), 641-686.
- Deniz, Şefaettin. “İsyân, İtîca ve Ölüm: Safevi Kaynaklarında Şehzade Bayezid Meselesi”. *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 20 (Mart 2024), 123-138.
- Dönmez, Emine Naza. “Yörgüç Paşa Camii”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 43/567-568. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Ekinci, Ekrem Buğra. “Osmanlı Hukukunda Şehzâde Katli”. *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2015), 71-83.
- Emecen, Feridun M.. “Gülbahar Hatun”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 14/230-231. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Emecen, Feridun M.. “Selim I”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 36/407-414. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Emecen, Feridun M.. “Şahkulu Baba Tekeli”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 38/284-286. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Emecen, Feridun M.. *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları- I.* İstanbul: İSAM Yayınları, 2021.
- Emecen, Feridun M.. *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları- II.* İstanbul: İSAM Yayınları, 4. Basım, 2021.

- Emecen, Feridun M.. XVI. Asırda Manisa Kazâsı. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989.
- Erünsal, İsmail E. “Kasım Paşa, Cezerî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/545-546. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Gökbilgin, M. Tayyib. “Rüstem Paşa ve Hakkındaki İthamlar”. *Tarih Dergisi* 8/11-12 (1956), 11-50.
- İnalcık, Halil. “Mehmed II”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/395-407. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- İnalcık, Halil. “Murad II”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/164-172. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- İnalcık, Halil. *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları*. Ankara: İSAM Yayınları, 9. Basım, 2020.
- Kastritsis, Dimitris J.. *Bayezid'in Oğulları 1402-1413 Osmanlı İç Savaşında İmparatorluk İnşası ve Temsil*. çev. Ayda Arel. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010.
- Kaya, Gülşen. *Mihri Hatûn Divânı'nın Tahlili*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Köç, Ahmet. “Sultan II. Murad Vakfı'nın Edremit Mukataaları (1530-1641)”, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 30 (2011), 41-72.
- Kunt, Metin. “Süleyman Dönemine Kadar Devlet ve Sultan: Uç Beyliğinden Dünya İmparatorluğuna”. çev. Sermet Yalçın. *Kanuni ve Çağı Yeniçağda Osmanlı Dünyası*. ed. Metin Kunt vd. 3-29. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002.
- Kütükoğlu, Bekir. “Murad III”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/172-176. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Mantran, Robert. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. çev. Server Tanilli. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 5. Basım, 2020.
- Mehmed Süreyya. *Sicill-i Osmanî*. 1. Cilt, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Okudan, Muhammet. “Amasya Mehmed Paşa Külliyesi”. *İslam Medeniyet Tarihi Araştırmaları I Kültür, Müessese, Eğitim*. ed. Muhammet Okudan. 121-172. Ankara: İlahiyat Yayın, 2020.

- Serin, Muhittin. “Hamdullah Efendi, Şeyh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/449-452. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Tansel, Selâhattin. *Sultan II. Bâyezit'in Siyasî Hayatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2. Baskı, 2023.
- Taş, Kenan Ziya. “II. Murad'ın Lalaları”. *Sultan II. Murad ve Dönemi*. ed. İsmail Yaşayanlar. 287-295. Bursa: Gaye Kitabevi, 2015.
- Tayşi, Mehmet Serhan. “Cemâl-i Halvetî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/302-303. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Turan, Şerafettin. “Bayezid II”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/234-238. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Turan, Şerafettin. “Bayezid, Şehzade”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/230-231. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Turan, Şerafettin. “Mustafa Çelebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/290-292. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Uluçay, Çağatay. “Bayazid II. Ailesi”, *Tarih Dergisi* 10/14 (1959), 104-124.
- Uluçay, Çağatay. “Kanunî Sultan Süleyman ve Ailesi ile İlgili Bazı Notlar ve Vesikalar”. *Kanunî Armağanı*. 227-257. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2 Baskı, 2001.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. “İran Şahına İltica Etmiş Olan Şehzâde Bayezid'in Teslimi için Sultan Süleyman ve Oğlu Selim Taraflarından Şah'a Gönderilen Altınlar ve Kıymetli Hediyeler”. *Osmanlı Hanedanı Üstüne İncelemeler* 2. 319-325. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. “Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzadeleri”. *Belleten* 39/156 (1975), 659-696.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. “Sultan II. Murad'ın Vasiyetnâmesi”, *Osmanlı Hanedanı Üstüne İncelemeler* 2. 87-108. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. “Şehzâde Selim'in Babasına Muhalefet Ederek Muharebe Ettiği Esnada Amasya Valisi Şehzâde Ahmed'in Vezir-i Azama Mektubu”. *Osmanlı Hanedanı Üstüne İncelemeler* 2, 281-282. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012.

- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi. II. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 7. Baskı, 1998.
- Vatin, Nicolas- Veinstein, Gilles. *Sarsılan Saray Osmanlı Padişahlarının Ölümleri, Tahttan İndirilmeleri ve Cüsları*. çev. Ayşen Sarı. İstanbul: Kronik Kitap, 2023.
- Woodhead, Chirstine. "Süleyman Üzerine Görüşler". çev. Sermet Yalçın. *Kanuni ve Çağı Yeniçağda Osmanlı Dünyası*, ed. Metin Kunt vd. 165-192. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002.
- Yasar, Abdî-zâde Hüseyin Hüsameddin. *Amasya Tarihi*. 1. Cilt, yay. haz. Mesut Aydın. Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 2004.
- Yasar, Abdî-zâde Hüseyin Hüsameddin. *Amasya Tarihi*. 3. Cilt, yay. haz. Mesut Aydın vd. Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 2004.
- Zavotçu, Gencay. "Bir Ölümün Yankıları ve Yahyâ Bey Mersiyesi". *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 33 (2007), 69-80.

OSMANLI SARAY BANİYELERİNDEN BÜLBÜL HATUN VE MEKTEPLERİ (1905-1908-1913 YILSONU İMTİHAN CETVELLERİ)*

Sevda FİŞNE**
Feray BIÇAKÇI***

Öz

Bülbül Hatun, II. Bayezid'in hanımı ve Şehzade Ahmed'in annesidir. Pek çok Osmanlı saray kadını gibi, Bülbül Hatun'un da hayırsever bir kadın olduğu yaptırıldığı vakıflarından anlaşılmaktadır. Eşi II. Bayezid'in, daha sonra da oğlu Şehzade Ahmed'in sancakbeylikleri döneminde Amasya'da yaşamış, bütün mal varlığını Amasya ve Lâdik'te inşa ettirdiği hayır kurumlarının devamı için vakfetmiştir. Özellikle II. Bayezid döneminde mektep türündeki yapılar hanedan kadınları tarafından öylesine yaygınlık kazanmıştır ki yine kadınların yaptırdığı en yaygın yapı birimi olan mescit ve cami sayısının bir hayli üstüne çıkmıştır. Bülbül Hatun da Amasya'da mescid/cami, imaret ve hamama ek olarak sıbyan mektebi yaptırmıştır. Osmanlı Devleti'nde okuma-yazmanın ilk basamağını teşkil eden okul Sıbyan Mektepleri idi. Bu mektepler padişahlar, valide sultanlar, büyük devlet adamları ve hayırsever vatandaşlar tarafından kurulurdu. Okuma çağına gelen 5-6 yaş çocukların eğitim gördüğü bu mahalle mekteplerinin yapısı zamanla değişikliğe uğramıştır. 1869 yılında çıkarılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile eski Sıbyan Mektebi yerine, "usûl-i cedîde" (yeni usul) çerçevesinde oluşturulan ve günümüz ilkokuluna denk gelen "ibtidâiye mektepleri" oluşturulmuştur. İbtidâiye Mekteplerinin eğitim süresi üç yıldır ve öğrenciler sene sonunda sınava tabi tutulmaktadırlar. Sınav sonucunda başarılı olanlar ise Rüşdiye

* Bu çalışma 16-18 Mayıs 2024 tarihinde düzenlenen Abdizade Hüseyin Hüsameddin Yasar temalı "Uluslararası Amasya Sosyal Bilimler Araştırmaları Sempozyumu-1" adlı sempozyumda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi 100/2000 YÖK Doktora Bursiyeri, Öğrencisi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, sevdafisne@gmail.com

*** Sosyal Bilimler Öğretmeni, bilgeferay@hotmail.com.

Mektebi'ne geçiş hakkını elde etmiş olacaktırlar. Yine aynı şekilde kız çocuklarının da Sıbyan Mektebi sonrası öğrenim görmeleri amacıyla, Maarif Nezareti Nizamnamesi gereğince Kız İlkokul Mektebi anlamına gelen İnâs Mektepleri açılmaya başlanmıştır. Bu çalışmanın amacı, hem saray bânıyesi olarak Bülbül Hatun'u hatırlamak, hem de vakıfların devamlılığının sağlanmasına bir örnek teşkil eden Bülbül Hatun İbtidâi Mektebi'nin (H.06.05.1323/9 Temmuz 1905) ve (H.23.08.1326/20 Eylül 1908) yıllarıyla İnâs Mektebi'nin (H.07.01.1332/6 Aralık 1913) yılındaki eğitim yılı sonunda yapılmış olan genel sınavda öğrencilerin kazandıkları notların cetvellerini açıklamaktır. Puanlama sistemi "10" üzerinden yapılan bu imtihan cetvellerinde mevcut öğrenci isimleri ile başarı durumlarını gösteren listeler bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Amasya, Bülbül Hatun, Mektep, Sınav, Puan.

Bülbül Hatun, One of the Ottoman Palace Women and Her Schools (1905-1908-1913)

Abstract

Bülbül Hatun was the wife of Bayezid II and the mother of Prince Ahmed. According to her foundations, we can understand that she was a charitable person like every Ottoman palace woman. She lived in Amasya during the sanjak governorships of her husband Bayezid II and later her son, Prince Ahmed and donated all her assets for the continuation of the charitable institutions she built in Amasya and Ladik. Especially during the reign of Bayezid II, school-like structures became so common among the women of the dynasty that they exceeded the number of masjids and mosques. Which were the most common building units built by women. Bülbül Hatun had a primary school called "Sıbyan School" built in Amasya as well as a masjid, mosque, soup kitchen and bath. Sıbyan Schools had constituted the first step of reading and writing in Ottoman Empire. These schools were established by Sultan, Sultanas, statemen and charitable persons. The structure of these neighborhood schools were 5-6 year old children of reading age are educated, has changed over time. With the General Regulation the "Usul-i cedide" (new method) framework system

and “İbdtadiye Schools” sections corresponding to today’s primary school were created instead of Sıbyan Schools. The education time of İbdtadiye Schools was three years and the students had exams end of the year. Those who are successful in the exam had the opportunities to transfer to “Rüşdiye Schools” that means secondary school nowadays. Likewise “Inas Schools”, which means primary schools for girls began to be opened in accordance with the Regulations Of The Ministry Of Education, in order to enable girls to enter the primary schools. The aim of this study is to remember Bülbül Hatun as a benefactor of the palace and to remember the foundation The years of Bülbül Hatun Primary School (H.06.05.1323/July 9 1905) and (H.23.08.1326/September 20 1908) and Inas School (H.07.01.1332/ December 6 1913) shows the scales of grades. This exam tables which are based on a grading system of “10” contain lists showing the names of current students and their success levels.

Key Words: Amasya, Bülbül Hatun, School, Exam, Exam Score

GİRİŞ

Osmanlı Devleti eğitim-öğretim sistemi 19. yüzyıla kadar devlet tarafından belirli ve kesin kanunlara bağlı olmaksızın vakıf sistemi bünyesinde yürütülmüştür (Unan, 1999: 5/15). Bu mektepler; Sıbyan, Muallimhane, Darüttalim, Darülmillem, Mektep, Mahalle Mektebi ve Mektephane gibi isimlerle anılmıştır (Gökmen, 2020: 78). II. Mahmud ile başlayan yenileşme eğitimde de kendini göstermiş ilköğretim kısmı de olsa zorunlu hale getirilmiştir (Altunay, 2017: 183). 1847 tarihine gelindiğinde ise, Sıbyan Mektepleri ile ilgili olarak yirmi üç maddelik kapsamlı bir talimat yayınlanmıştır. Bu talimatta Sıbyan Mekteplerinde uygulanacak öğretim programı, öğretim araç ve gereçleri, öğretim yöntemleri, mekteplerde uygulanacak disiplin, mekteplere devam durumu, öğrenim süresi, uygulanacak sınavlar, mektep ortamı, hocaların maaş ve gelirleri ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır (Akyüz, 1994: 13-22). Buna ek olarak ortaya çıkan diğer prensip mekteplerin sadece İstanbul ile sınırlı olmaması tüm ülke geneline yayılması olmuştur. 1870 yılından sonra ise hem Sıbyan Mektepleri ıslah edilmiş hem de İbdtadi

denilen yeni usulle öğretim yapan okullar açılmaya başlanmıştır. Söz konusu bu mektepler 1869 Nizamnamesi gereğince açılmıştır. Bundan böyle dini içerikli dersler yanında hesap, tarih, coğrafya ve nafia gibi dersler de programa eklenmiştir (Yolalıcı, 1999: 5-186).

Bu çalışma, Amasya'da açılan Bülbül Hatun İbtidai ve İnas Mekteplerinin 1905, 1908 ve 1913 yıllarına ait yılsonu eğitim not cetvelleri üzerine inceleme niteliğindedir. Öncelikle çalışmanın odağındaki kaynak belgeler, Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)'inden temin edilen Maarif Nezareti'nin alt fonu olan Tedrisat-ı İbtidaiyye kısmından temin edilerek tek tek transkripsiyonları yapılmıştır.¹ Bu bağlamda 1905, 1908 ve 1913 yılları İbtida ve İnas Mektepleri ders programları ile öğrencilerin başarı durumlarını netleştirmek amaçlanmıştır. Belgeler de karşımıza çıkan İhtiyat (mülazimin) sınıfları² üzerine kısmen de olsa fikir sahibi olunmuştur.

70

Birinci bölümde, Osmanlı'da vakıf kültüründen ve hanedan mensubu kadınların sosyal hayata katkılarından bahsedilmiştir. Bu bağlamda, mimari girişimleri ve mektepleri barındıran külliye üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın ikinci bölümde, saray bânîyelerinden Bülbül Hatun'un hayatı anlatılıp Amasya'da yaptırdığı hayır kurumlarına değinilmiştir. Bu bağlamda, mescit, cami, imaret, çeşme, hamam ve sıbyan mektebi inşa ettirmiştir. Sıbyan mektebinin bulunduğu yer, mimari özellikleri ve mektep görevlilerinden bu bölümde bahsedilmiştir. Aynı zamanda, Abdîzâde Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar'ın 'Amasya Tarihi' adlı eserinden de alıntılar yapılmıştır.

¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti, Tedrisat-ı İbtidaiyye çalışma içinde kısaltılarak BOA, MF. İBT. Şeklinde kullanılmıştır.

² Mülâzim:1. Medrese öğrencisi 2. Müderris adayı.3. Askeri okullarda arkadaşlarının disiplinini sağlamakla vs. görevli öğrenci, sınıf yada sıra çavuşu. 4. Mühendishane-i Berri-i Hümayûnda bir ara maaşsız ihtiyat sınıfı öğrencilerine verilen ad. 5. Darülmuallimin muvazzaf olmayan öğrencileri bkz. Yahya Akgündüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö.1000-M.S.2004* (Ankara: Pegem Yayıncılık, 2005), s.445.

Çalışmanın üçüncü kısımda 1905-1913 yılları arasında eğitim sistemi üzerinde durulmuştur. Bu tarihlerde çıkarılan nizamnamelerin ders programlarına etkisi, ıslah yöntemleri, eğitim politikaları üzerine savunulan görüşler açıklanmak istenmiştir.

Son bölümde ise Amasya İbtidai ve İnas Mektebi öğrencilerinin yılsonu not cetvelleri ele alınmıştır. Bu yıllarda görülen derslerle yılsonunda derslerden alınan puanlar, öğrenci mevcudu, en başarılı öğrenci ve en çok başarılı oldukları dersler aktarılmıştır.

Osmanlı'da Vakıf Kültürü

Anlamı “*durmak; durdurmak, alıkoymak*” olan **vakıf** kelimesi, bir mal sahibinin mülk, gelir ya da parasını toplum hizmeti için bir gayeye ebediyen tahsisi demektir. Bir başka deyişle, hukuki bir işlemle kurulan ve İslâm medeniyetinin önemli unsurlarından biri olan hayır kurumlarıdır (Günay, 2024: 475-479). Vakıflar Osmanlıda devlet ile toplumun ihtiyaç duyduğu eğitim, sağlık, sosyal yardım gibi birçok alandaki hizmetleri üstlenerek önemli bir boşluğu doldurmuş, sosyal ve iktisadi hayatta sağladığı faydalarla toplumun huzur ve mutluluğuna katkı sağlamıştır.

Vakıf kuranlara bakıldığında hükümdarlar, oğulları ve kardeşleri, vezirler, beylerbeyiler, zeamet ve has sahipleri gibi gelir düzeyi yüksek kişiler ön plandadır (Karazeybek, 2020: 876). Zamanla bu kültür bir medeniyete dönüşmüş; padişah başta olmak üzere, devletin en ücra köşesinde imkânı olan pek çok kimse vakıf kurmuştur (Gündüz, 1921: 26). Çünkü Osmanlı toplumuna göre kişinin sahip olduğu servetin üzerinde sadece kendisi değil birlikte yaşadığı toplum da hak sahibiydi (Es, 2008: 29).

Hâmilik meselesine cinsiyet bağlamında bakıldığında ise sadece erkekler için değil kadınlar için de önemlidir. Hanedan kadınları da Allah'ın rızasını almak, hayırsever olarak addedilmek ve halkın sevgisini kazanmak için vakıflar kurarak buldukları yerin sosyal kültürel eksiklerini gidermede katkı sağlamışlardır.

Osmanlı'da değişen siyasi, sosyal, ekonomik ortam hanedan mensubu olan padişahların anneleri, eşleri veya

kızlarının mimari girişimlerini etkilemiş, bunlar kendi imkânları dâhilinde binalar inşa ettirmişlerdir (Bölükbaşı, 2007: 74). Hanedan kadınlarının kurmuş oldukları vakıflar genellikle Hanım Sultan Vakıfları olarak adlandırılmıştır (Gündüz, 2021: 26). II. Bayezit döneminde tahta geçemeyen şehzade anneleri de önemli mimari girişimlerde bulunmuş, Şehinşah'ın annesi Hüsnüşah Hatun, Alemşah'ın annesi Gülruh Sultan ve -sözünü edeceğimiz- Sultan Ahmet'in annesi Bülbül Hatun, yaptırdıkları külliyelerle sonraki dönemlerde ön plana çıkan valide sultanların öncüsü olmuşlardır (Bölükbaşı, 2007: 75).

Bülbül Hatun ve Mektepleri

Bülbül Hatun, II. Bayezid'in hanımı ve Şehzade Ahmed'in annesidir. Doğum yeri ve tarihi ile ilgili bir bilgi bulunmamakta ve köle kökenli olduğu tahmin edilmektedir (Gündüz, 2021: 26) Osmanlı'da padişah eşi hükümdardan hamile kalırsa maaşı artırılır, eğer çocuk erkek olursa 10-11 yaşına kadar annesi tarafından yetiştirilirdi. Sonrasında şehzadeye bir sancak verilir ve annesi de onunla yollarırdı (Peirce, 1996: 62). Bu rutin doğrultusunda eşi olan II. Bayezit'in sancakbeyliği döneminde Amasya'da bulunan Bülbül Hatun, şehzade Ahmet Amasya'ya gönderildiğinde de oğlunun yanında Amasya'ya gitmiştir. Şehzade Ahmed'in Yavuz Sultan Selim (1512- 1520) tarafından 1513 yılında boğdurularak öldürtülmesinden sonra Bursa'ya yerleşmiş ve ölünceye kadar hayatını burada sürdürmüştür (Gündüz, 2021: 26). Pek çok Osmanlı saray kadını gibi, hayırsever olduğu yaptırdığı vakıflarından anlaşılan Bülbül Hatun bütün mal varlığını Amasya ve Lâdik'te inşa ettirdiği hayır kurumlarının devamı için vakfetmiştir (Gündüz, 2021: 33). Bir vakfın nasıl yönetilip işletileceği, vakfedilen maldan kimlerin nasıl yararlanacağı vakfeden kişi tarafından belirlenirdi (Günay, 2012: 475). Bülbül Hatun'un da vakfiyle ilgili beyan ve şartlarını içeren iki vakfiyesi bulunmaktadır.

Bülbül Hatun'un, Amasya'da 1510 (H. 915) yılında inşa ettirdiği külliye içerisinde bir mescit, bir mektep, bir imaret ve çeşme yer almaktadır. Külliye içerisinde bulunan iki odanın

misafirler için tabhane³ olarak kullanıldığı tahmin edilmektedir (Gündüz, 2021: 27). Kadınların ilk ticari binaları II. Mehmet döneminde han veya hamam inşasıyla başlarken, II. Bayezit dönemi önde gelen banyeleri muhakkak han kervansaray bedesten ya da hamam inşa ettirmişlerdir. Bu dönemde mektep türündeki bina inşası hanedan kadınları arasında öylesine yaygınlık kazanmıştır ki yine kadınların yaptırdığı en yaygın yapı inşası olan mescit ve cami sayısının bir hayli üstüne çıkmıştır (Bölükbaşı, 2007: 79). Bülbül Hatun da Amasya'da mescid, cami, imâret ve hamama ek olarak sıbyan mektebi yaptırmıştır. Sözü edilen mektep Amasya Merkez Hatuniye Mahallesi'nde bulunmaktadır. Bu mahalle, Abdîzâde Hüseyin Hüsâmeddin Yasar'ın anlatımıyla, "*İçeri Şehir*"de ve ırmak kenârında olup şarkan Câmî-i Enderûn" ve garben Kurşunlu ve şimâlen Karatay ve cenûben Yeşilirmak ile mahdûddur."⁴

Abdîzâde Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar, Amasya Tarihi adlı muazzam eserinde mektep hakkında şu bilgileri vermektedir: "*Hâtuniye Mektebi*": *Hâtuniye Câmî-i şerîfi'nin şark tarafında olup, 915'de Amasya vâlisi "Şehzâde Sultân Ahmed" vâlidesi "Bülbül Hâtun" tarafından binâ edilmiştir. Kârgîr, gâyet metîn bir mekteb olup evkâfi da mükemmeldir. Meşhûr "Kavaklı İbrâhim Efendi" 1210 târîhine kadar bu mekteb mu'allimi olmuştur. Mektebin şöhretine binâ'en 1300'de "Mekteb-i İbtidâ'î" ittihâz edilmiştir.*⁵Bu bilgidan yola çıkarak Bülbül Hatun Mektebi'nin Hâtuniye Mektebi adıyla da anıldığını görmekteyiz.

Hazeranlar Konağı ile Hâtuniye Camii'nin arasında bulunan mektep Hâtuniye Camii'nin külliyesinin bir bölümüdür. Bina üç sıra tuğla, moloz taş ve harç kullanılarak inşa edilmiş olup tek katlı ve büyük bir oda şeklindedir. Giriş kuzey cephedeki sivri kemerli taş söveli bir kapıdan sağlanmaktadır. Mektebin kuzey cephesinde, tuğlalarla geometrik şekil verilen üç penceresi bulunmaktadır. Batı cephesinde ise odaya açılan alçak kemerli bir kapı ile duvarın üst kısmına yakın, kemerli iki pencere yer almaktadır. Tavan ve

³ Tabhane: Garibanın, fukaranın yemek yiyip dinlendikleri yer. www.osmanlicasozlukler.com/lugatinaci

⁴ Abdîzâde Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar, Amasya Tarihi, Cilt 1-4, 119

⁵ Abdîzâde Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar, Amasya Tarihi, Cilt 1-4, 161

taban döşemeleri ahşaptandır. İlk dönemlerinde çift kubbeli iken kubbeler yıkılmış ve binanın üstü ahşap çatı ile kapatılmıştır.⁶

Vâkife, külliyyede bulunan mescit ve imâret için olduğu gibi, mektep için de görevliler tayin etmiştir. Bunlar mektep muallimi ve halife-i mekteptir.

Mektep Mualliminin görevi, güneş doğduğunda mektebe gidip 10 nefer yetime Kur'an-ı Kerim öğretmek ve terbiyeleriyle meşgul olmaktır. Bülbül Hatun Vakfisi'ne göre muallim yeteneği olmayan öğrencilerin yerine yenilerini seçebilirdi. Okul günü, ikinci namazından sonra öğrencilerin vakıf sahibine dua etmesinden sonra biterdi.

Halife-i mektep ise, mektep muallimlerinin yardımcıları olup, kalfa-halife olarak da adlandırılırlardı. Talebelerin derslerini kontrol eder, anlayamadıkları yerleri onlara tekrar ederlerdi. Bülbül Hatun Vakfisi'nde, her sene Receb ayının başlangıcında mektepte okuyan 10 yetimin her birine 1 kaftan, 1 gömlek, 1 kuşak, 1 küllah, 2 çift papuç verilmesini istemiş, bu dağıtım işini de halife-i mektep üstlenmiştir (Gündüz, 2021: 27).

1905-1913 Yılları Arası Eğitime Genel Bakış

Bilindiği üzere Tanzimat Dönemi'nde eğitim konusu ele alınarak birçok yeni okul açılmıştır. Bu dönemde yayınlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi (1869)⁷ ile eğitim sisteminin her yönüne köklü yenilikler getirilmek hedeflenmiştir. Nizamname eğitimin, idari ve teşkilat görevlerini kanunî bir hükme bağlanmıştır. Osmanlı merkez ve taşra eğitim müesseselerinin teftişi, idaresi, kadrosu vs. gibi konular daha sağlam bir sistem etrafında oluşturulmuştur (Polat, 2021: 776). Fakat, Tanzimat devrinde yapılmaya çalışılan teorik eğitim politikaları pratiğe aktarılamamış (Baytal, 2000: 25), ülke geneline yayılamamış ve İstanbul ile sınırlı kalmıştır (Kılıç, 2019: 69). Eğitimin geliştirilmesi ve ülkenin her yerini kapsayacak şekilde uygulanması II. Abdülhamid döneminde gerçekleşmiştir

⁶ <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/amasya/kulturenvanteri/subyan-mektebi>

⁷ Bu nizamname hakkında daha fazla bilgi için bkz. Reşat Özalp-Aydoğan Ataüinal, *Türk Millî Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilâtı (Tahim ve Terbiye Kurulu-Millî Eğitim Şurası)*, (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1997).

(Tekeli. 1985: 2/75). Bu dönemde eğitim ıslahı ve yaygınlığı adına bazı tedbirlerin alınmaya çalışıldığı görülmektedir. Bununla birlikte, modern eğitim sistemi temel alındığından devlet eğitimdeki görevinin bilincine varmıştır (Kodaman, 1991: 164). Abdülhamid Dönemi'ne gelindiğinde de 1876'daki Kanun-i Esası ile eğitim üzerine düzenleme ihtiyacı yeniden gündeme gelmiştir. II. Abdülhamid döneminde maarif merkezi teşkilatı düzenlemeyle son şeklini almıştır (Baytal, 2000: 29).

II. Abdülhamid'in saltanat yıllarında, birçok meslek ve sanat okulu açılmış, özel eğitim alanında girişimler yapılmış, programlarda din ve ahlak derslerinin saatleri arttırılmıştır. Bunlara ilave olarak öğretmenlerin haklarında hukuki düzenlemeler yapılmıştır. Yaşanan diğer bir önemli gelişme ise 1894-1895 yıllarında ilk kez ülke çapında Eğitim İstatistikleri yayınlanmıştır (Akyüz, 1994: 207). 1876-1909 yılları arası eğitim kurumlarına bakıldığında, İbtidai Mektepleri (İlköğretim), Rüşdiyeler (Ortaöğretim), İdadiler, Sultaniler, Sanayi Okulları, Lisan Okulları, Sıhhiye Memur Okulları, Gümrük Memurları okulları, Çoban Mektebi, Darülhayr-ı Ali, Darümuallimin, Darümuallimat vs gibi çok çeşitli okulların varlığından söz etmek mümkündür.⁸ 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi hükmü gereğince her mahalle ve köylerde sıbyan mektebi kurulacaktır. Mektebin eğitim süresi dört yıl olacaktır ve masrafları halk tarafından karşılanacaktır (Gökmen, 2020: 78). Nizamnamenin yayınlanmasından sonra sıbyan mektepleri kurulum yaygınlaştırılmaya çalışılırken usul-i cedide üzere eğitim yapan ilk ibtidai 1873 yılında Nur-ı Osmaniye Cami içerisindeki kâgir mektep binasında kurulmuştur (Ergin, 1977: 467). II. Abdülhamid zamanında ilköğretimde Sıbyan Mektebi ve İbtidai Mektebi ikiliği ortaya çıkmış ve devlet ağırlığını ibtidailerden yana kullanmıştır. Fakat, 1880'li yıllara kadar Sıbyan Mektebi ifadesi ibtidailer de kapsayacak şekilde genel anlamda kullanılmıştır (Gökmen, 2020: 79). Daha sonra ilköğretim problemini çözmek için Kanun-i Esası'nın 114.

⁸ Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Esra Parmaksız, *II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909) Eğitim Sistemi Eğitim Yapıları ve Askeri Rüşdiyeler* (İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.), s.53-109.

maddesi gereğince ilköğretimin zorunlu hale getirilmiştir. Kanuni Esasi'ye konulan bu maddeyle, kızların ve erkeklerin eğitilmesi konusunda hukuki bir zorunluluk başlatılmıştır. İlköğretimin zorunlu hale getirilmesinden sonra 1879 yılında Maarif Teşkilatı içinde Mekatibi Sıbyaniye (Sıbyan Mektepleri) Dairesi kurulmuş, 1881 yılında da adı Mekatib-i İbtidaiye Dairesi'ne çevrilmiştir. Mekatib-i İbtidaiye Dairesi usul-u cedidin bütün ilkokullarda uygulanması zorunluluğunu getirmiştir (Kodaman, 1991: 67). 1892'de İstanbul ve vilayetler merkez iptidai okullarıyla köy okulları için yeni bir talimatname ve öğretim programları düzenlenmiştir. Bu talimatla sıbyan-iptidai ayrımı kaldırılarak, bütün ilkokullara iptidai adının verilmek istendiği anlaşılmıştır (Kılıç, 2019: 78). 1904 yılında gelindiğinde, Maarif Nazırı Haşim Paşa zamanında 1904 yılında tüm iptidai mektepleri için yeni ders programı hazırlanmıştır. Bu programa göre dersler: 1.Sınıf öğrencileri için Elif-ba, Kıraat, Ecza-i şerif, Yazı, İlm-i hal. 2.sınıf için Kuran-ı Kerim, İlm-i hal, Kıraat, Hesap, Yazı. 3.Sınıf için: Kuran-ı Kerim, Tevcid, İlm-i hal, Kavaid ve İlm-i hal, Hesap, Muhtasar-i Tarihi Osmanî, Ahlakî Kıraat.⁹ 1907-1908 döneminde erkek okullarında okutulan derslerle kız okulundakiler arasında bazı farkların olduğu anlaşılmaktadır. Erkekler kızlardan farklı olarak tarih-i Osmanî, coğrafya, sarf-ı Osmanî ve ilm-i ahlak derslerini almışlardır. Kızların aldığı kavaid-i Türkiye ile erkeklerin aldığı sarf-ı Osmanî aynı ders olarak kabul edilebilir. Kızların üçüncü sınıfta aldıkları nakış dersi yerine erkekler ilm-i ahlak adı altında bir ders görmüşlerdir (Kırpık, 2023: 177). II.Meşrutiyet Dönemi (1908-1918) eğitim sistemi hakkında çalışmaların yoğunlaştığı, okullarda görülecek ders programları üzerinde ileri sürülen fikirlerin tartışıldığı, çağdaş eğitim düşüncelerinin aktarılmaya çalışıldığı yıllar olarak görülmektedir. Maarif Nizamnamesinin yapısının ya ıslahı ya da yeni bir nizamname ortaya çıkarılması, çeşitli okul varlığından dolayı ortaya çıkan çok başlılığın birleştirilmesi veya farklı kurumlarca devam ettirilmesi, temel eğitim dilinin hangisi olacağı ve kadın eğitiminin nasıl

⁹ İbtidai Mekteplerinin bu yıllar arası ders programları hakkında daha fazla bilgi için bkz. Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö.1000-M.S.2004*, s.208.

yapılacağı gibi farklı meseleler hakkında fikirler ileri sürülmüştür. 1908 yılında, Mekatib-i İdadiye, Rüşdiye ve İbtidaiye Daireleri yeniden açılmış, bu dairelere yeni müdür atanmış ve Merkez Maarif Müdürlüğü lağvedilmiştir (Ergün, 1996: 222). 1912 yılında eğitim üzerine en esaslı değişim yaşanmıştır. Emrullah Efendi'nin hazırladığı tasarıyla birlikte Maarif Nezareti içinde düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler arasında, Sicil, İstatistik ve Levazım Daireleriyle Tedrisât-ı Hususiye İdaresi lağvedilmiş, bunların görevleri Tedrisât-ı İbtidaiye, Tâliye ve Âliye Dairelerine dağıtılmıştır; Meclis-i Maarif kaldırılmış yerine Meclis-i Kebir-i Maarif kurulmuştur. Mevcut daireler şubelere ayrılmıştır (Şahin-Tokdemir, 2011: 858). 1913'te Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu Muvakkati (İlköğretim Geçici Kanunu) çıkarılmıştır. Çeşitli değişikliklerle 1961 yılına kadar yürürlükte kalan kanun maarif alanında çıkarılan kanunların en uzun ömürlüsü olmuştur (Şahin-Tokdemir, 2011: 861). Bu kanunla, ilköğretim devlet okullarında ücretsiz hale getirilmiştir. Emrullah Efendi'nin üzerinde önemle durduğu konu olan ilköğretimin zorunlu olması da bu kanunla tekrar edilmiştir. İlköğretim yani İbtidailerin eğitim süresi altı yıl olarak belirlenmiş ve ikişer üç yıllık döneme ayrılmıştır.¹⁰ 1913 Kanunu gereğince mektep programında “Elif-ba, Kurân-ı Kerim, Malumat-ı Diniyye, Muhasabat-ı Ahlakiye, Kıraat, İmlâ, Ezber, Yazı, Sarf ve Nahiv, Tahrir, Tarih, Coğrafya, Hesab, Hendese, Eşya Dersleri, El İşleri, Ziraat, Resim, Musiki, Terbiye-i Bedeniyye” gibi dersler yer almaktadır (Budak, 2014: 384).

¹⁰ Bahsi geçen bu devreler; Devre-i İbtidaiye, Devre-i Vasatiye ve Devre-i Aliye şeklindedir. Devre-i İbtidaiye 7-8 yaş, Devre-i Vasatiye 9-10 yaş, Devre-i Aliye 11-12 yaş aralığı içindir. 1913 tarihli kanunun ilköğretim ders programında “Kıraat, Hât, Lisan-ı Osmanî, Hesap, Hendese, Coğrafya, Tarih, Dürüs-i Eşya, Malûmat-ı Tabiiye ve Tatbikatı, Terbiye Bedeniye ve Mektep Oyunları, Talîm-i Askeri, İdare-i Beytiye ve Dikiş'tir. Daha fazla bilgi için bkz. Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö.1000-M.S.2004*, s.244.

**Amasya Bülbul Hatun Mektepleri Sene Sonu İmtihan
Cetvelleri (1905-1911 ve 1913 Yılları)**

Tablo 1. Bülbul hatun ibtidai mektebi 1. sınıf öğrenci not cetveli
(1905)¹¹

Sene-i Kameriye 323		Birinci Sene Şakirdanı Sene-i Şemsiye 321							
Esami-i Dürus									
Sıra Numrosu	Esami-i Şakirdan	Kuran-ı Kerim	Ulûm-ı Diniyye	Kıraat	Hesap	İmlâ	Hatt-ı Sülûs	Mecmu Numro	Mülâhazat
1	Katipzade Mehmed Efendi	10	9	10	8	6	9	52	
2	Feyzullah Hamdi Efendi	10	10	10	5	7	8	50	
3	Osman Rifat Efendi	9	10	10	8	7	7	51	
4	Mehmed Rifat Efendi	10	10	10	8	6	6	50	
5	Mehmed Ziya Efendi	10	10	10	7	6	7	50	
6	Mehmed Hilmi Efendi	9						50	
7	Keşir? Efendi	7	6	5	6	6	6	36	
8	Mehmed Tevfik Efendi	7	6	6	6	6	7	38	
9	Ali Efendi	6	5	6	5	4	5	31	
10	İsmail Efendi	6	5	5	6	4	6	32	
11	Ahmed Efendi	10	8	7	7	7	7	46	
12	Mustafa Asım Efendi	8	6	6	6	6	5	37	
13	Cemil Efendi	8	5	6	4	6	6	35	

¹¹ BOA,MF.İBT.,162/73.

Tablo 2. Bülbül hatun ibtidai mektebi 1. sınıf öğrencilerinin mülazimin sınıfı (1905)¹²

Sene-i Şemsiye 321		Mülazimin	Sene-i Kameriye 323			
Esami-i Dürus						
Sıra Numrosu	Esam-i Şakirdan	Ecza-i Şerife	Elif-ba Osmanî	Hesab-ı Zihni	Mecmû Numro	Mülâhazat
1	Ahmed Necat Efendi	10	10	10	30	
2	Ahmed Remzi Efendi	9	10	10	29	
3	Cemal Efendi	-	-	-	-	Na-mevcut
4	Mehmed Talib Efendi	-	-	-	-	Na-mevcut
5	Çerkes Ahmed Efendi	8	9	6	23	
6	Mehmed Ruhi Efendi	7	8	7	22	
7	Mehmed Veysel Efendi	8	9	6	23	
8	Mehmed Aziz Efendi	7	8	7	22	
9	Abdullah Efendi	8	6	5	19	
10	Mustafa Hilmi Efendi	9	7	6	22	
11	Saraycıklı Ahmed	7	8	6	21	
12	Mehmed Mevlüd Efendi	7	6	8	21	
13	Mehmed Receb Efendi	8	7	6	21	
14	Mustafa Zeki Efendi	-	-	-	-	Na-mevcut
15	Mustafa Selim Efendi	-	-	-	-	Na-mevcut
16	Mehmed Rıza Efendi	-	-	-	-	Na-mevcut
17	Mehmed Salim Efendi	-	-	-	-	Na-mevcut
18	Hocazade Mehmed Efendi	8	7	6	21	
19	Mehmed Şükrü Efendi	-	-	-	-	Na-mevcut
20	Mehmed Hakkı Efendi	-	-	-	-	Na-mevcut
21	Ahmed Efendi	7	6	5	18	
22	Abdulkadir Efendi	8	7	6	21	
23	Ahmed Adil Efendi	7	8	7	22	
24	Tevfik Efendi	-	-	-	-	Na-mevcut
25	Mehmed Nuri Efendi	-	-	-	-	keza
26	Mehmed Ali Efendi	-	-	-	-	ve keza

Bülbül Hatun'un H.06.05.1323/M.9 Temmuz 1905 tarihli İbtidai Mektebi birinci sınıf öğrenci isimleri ile aldıkları dersler yukarıdaki tablo 1 ve tablo 2'de verilmiştir. Bu tarihlerdeki

¹² BOA,MF.İBT.,162/73.

İbtidai Mektebi'nin 1869 Nizamnamesi gereğince, aynı mahalde bulunan mektepten biri kız öğrencilere tahsis edilecekti. Söz konusu okul öğrencilerinin erkek olması bu okulun Erkek İbtidai Mektebi olduğunu düşündürmektedir. Birinci sınıf biri mülazimin¹³ olmak üzere iki şubelidir; ilk şubede 13, mülazimin şubesinde 26 öğrenci bulunmakla birlikte birinci sınıf öğrenci mevcudu toplam 39'dur. 39 öğrenci arasından 11 öğrenci na-mevcud şeklinde geçen devamsız durumdadır. Birinci sınıf öğrencileri için toplam altı dersin üçünden tam puan alan üç öğrenci bulunmaktadır. Bunlar, Hamdi Efendi, Mehmed Rıfat Efendi ve Mehmed Ziya Efendi'dir.

Tablo 3. 1905 senesi ibtidai mektebi 1.sınıf ders programı¹⁴

Birinci Sınıf Dersleri	
Birinci Sınıf Şakirdanı	Mülazimin
1- Kurân-ı Kerîm	1-Ecza-i Şerif
2-Ulûm-ı Diniyye	2-Elif-ba Osmanî
3-Kıraat	3-Hesab-ı Zihnî
4-Hesap	
5-İmlâ	
6-Hatt-ı Sülûs	
Toplam	9 adet

Tablo 3'te görüldüğü üzere, birinci sınıf dersleri iki ayrı şube olarak ele alındığında, birinci sınıf şakirdanı olarak geçen şubede 6; mülazimin isimli şube de 3 olmak üzere toplam 9 adet ders bulunduğu görülmektedir. Mülazim sınıfında, üç dersten tam puan alan tek öğrenci Ahmed Necad Efendi'dir. Bir nevi

¹³ Mülazim: 1. Medrese öğrencisi 2. Müderris adayı. 3. Askeri okullarda arkadaşlarının disiplinini sağlamakla vs. görevli öğrenci, sınıf ya da sıra çavuşu. 4. Mühendishane-i Berrî-i Hümayında bir ara maaşsız ihtiyat sınıfı öğrencilerine verilen ad. 5. Darülmuallimin muvazzaf olmayan öğrencileri bkz.Akgündüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö.1000-M.S.2004*,s.445. Ayrıca, Feridun Vechi Efendi ihtiyat sınıfını içine alan ilköğretim programı üzerine görüş bildirmiştir. Vechi Efendi ilköğretimin ibtidaiye ve rüşdiye olarak iki türlü olduğundan bahsederek, ibtidaiyelerin ihtiyat sınıfı ile birlikte dört yıllık eğitim yapıldığını buna rüşdiye eğitimi de eklendiğinde toplam sürenin 13 yıl ettiğinden bu sürenin kısaltılması önerisinde bulunmuştur. Bkz.Ergün, *II.Meşrûtiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*,s.94.

¹⁴ BOA,MF.İBT.,162/73.

hazırlık sınıfı olarak adlandırdığımız mülazimin şubesinde birinci sınıfa hazırlık derslerinin programa eklendiği görülmektedir. 1904'te II. Abdülhamid döneminde yapılan bir düzenlemeyle Osmanlı tarihi ve coğrafyası derslerinin programlardan çıkarılmıştır. Bunların yerine ise din ve ahlak derslerinin saatleri arttırılmıştır. Ancak Meşrutiyetin 1908'de ikinci kez ilanının ardından bu dersler programa yeniden eklenmiştir (Budak-Budak, 2014: 382).

Tablo 4. Bülbül hatun ibtidai mektebi 1. sınıf ders başarı ortalaması (1905)¹⁵

1. Sınıf Derslerin Başarı Ortalaması			
Ders Adı	Ortalama	Ders Adı	Ortalama
Kurân-ı Kerîm	8.4	Ecza-i Şerif	4.5
Ulûm-ı Diniyye	6.9	Elif-ba Osmanî	4.4
Kıraat	7	Hesab-ı Zihni	3.8
Hesap	5.8		
İmla	5.4		
Hatt-ı Sülûs	6		

1905 senesi Bülbül Hatun İbtidai Mektebi'nin birinci sınıfta görülen derslerin başarı ortalaması yukarıdaki tabloda verilmiştir. 10 tam puan üzerinden alınan notlarda en başarılı olunan ders 8.4 ile Kur'an-ı Kerim'dir. Dört işlem becerisinin kazandırıldığı Hesab-ı Zihni ise en az başarılı olunan derstir. Birinci sınıf dersleri içinde, en çok tam puan alınan dersler Elif-ba Osmani, Hesap, Kur'an-ı Kerim ve Kıraat'dır. Hesap, İmla ve Hatt-ı sülûs derslerinden ise tam puan alan öğrenci olmamıştır. Mülazimin olarak geçen hazırlık sınıfı derslerinin genel başarı ortalamasında daha düşük olduğu görülmektedir.

¹⁵ BOA,MF.İBT.,162/73.

Tablo 5. Bülbul hatun ibtidai mektebi 2.sınıf şakirdanı yıl sonu not cetveli (1905)¹⁶

Sene-i Şemsiye 321 İkinci Sınıf Şakirdanı Sene-i Kameriye 323											
Esami-i Dürus											
Sıra Numrosu	Esâm-i Şakirdan	Kurân-ı Kerim	Tecvid	Ulûm-ı Diniyye	Kıraat	Hesap	İmla	Hatt-ı Sütlüs	Hatt-ı Rıka	Mecmû Numro	Mülazahat
1	Mustafa Necib Efendi	10	10	10	10	10	10	8	8	76	
2	Mehmed Şükri Efendi	9	10	10	10	10	10	8	8	75	
3	Mehmed Sıdkı Efendi	9	8	10	10	9	9	8	7	70	
4	Mehmed Remzi Efendi	9	9	10	10	10	10	7	8	73	
5	Ali Rıza Efendi	9	9	8	8	8	8	7	7	64	
6	Ahmed Mesud Efendi	9	8	8	9	10	10	9	9	72	
7	Mehmed Nuri Efendi	8	8	8	8	8	6	6	7	59	
8	Mehmed Reşid Efendi	10	8	8	8	8	6	7	6	61	
9	Ömer Efendi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Yukarıda verilen tablodan anlaşıldığı gibi, 1905 senesi Bülbul Hatun İbtidai Mektebi'nin ikinci sınıf öğrenci mevcudu toplam 9'dur. 9 öğrenci arasında 1 kişi na-mevcut diye geçen devamsız öğrencidir. Sınıfın en başarılısı 76 ortalama ile

¹⁶ BOA,MF.İBT.,162/73.

Mustafa Necib Efendi'dir. En başarısız öğrenci ise 59 puan ile Mehmed Nuri Efendi'dir.

Tablo 6. 1905 senesi bülbül hatun ibtidai mektebi 2. sınıf dersleri¹⁷

1905 Senesi İbtida Mektebi İkinci Sınıf Dersleri	
Ders Adı	
1- Kuran-ı Kerim	5- Hesap
2- Tecvid	6- İmlâ
3- Ulûm-ı Diniyye	7- Hatt-ı Sülûs
4- Kıraat	8- Hatt-ı Rika
Toplam	8 adet

Tablo 6 verilerine göre, 1905 senesi ikinci sınıf dersleri 8 adettir. Toplam 8 adet dersten 6'sından tam puan alan öğrenci sınıfında en başarılı olan Mehmed Necib Efendi'dir. 4 dersten tam puan alan öğrenci sınıf 4.cüsü Mehmed Remzi Efendi'dir. İbtida Mektebi'nin ikinci senesi derslerinden en fazla tam puan alınan Ulûm-ı Diniyye ve Kıraat'tır. Birinci sınıf derslerinde olduğu gibi Hatt-ı Sülûs ve Hatt-ı Rika derslerinden tam puan alan öğrenci olmamıştır.

83

Tablo 7. Bülbül hatun ibtida imektebi 2. sınıf ders başarı ortalaması¹⁸

2.Sınıf Derslerin Başarı Ortalaması (1905)			
Ders Adı	Ortalama	Ders Adı	Ortalama
Kurân-ı Kerim	8.1	Hesap	8.1
Tecvid	7.7	İmlâ	7.6
Ulûm-ı Diniyye	8	Hatt-ı Sülûs	6.6
Kıraat	8.1	Hatt-ı Rika	6.6

Tablo 7'de verilen ders ortalamasında görüleceği üzere en başarılı dersler Kuran-ı Kerim ve Hesap, Kıraat'tır. Hatt-ı Sülûs ve Hatt-ı Rika derslerinde başarı ortalaması düşüktür.

¹⁷ BOA,MF.İBT.,162/73.

¹⁸ BOA,MF.İBT.,162/73.

Tablo 8. 1905 yılı bülbül hatun ibtidai mektebi 3.sınıf sene sonu not cetveli¹⁹

Sene-i Şemsi 321 Üçüncü Sene Şakirdanı Sene-i Kameri 323														
Amasya'da Vaki Bülbül Hatun Mekteb-i İbtidası Şakirdanının Üç Yüz Yirmi Bir Senesi İmtihanlarını Mübeyyin Cetvel														
Esami-i Dürus														
Sıra Numrosu	Esmen-i Şakirdan	Kuran-ı Kerim	Tecvid	Ulûm-ı Diniyye	Sarf-ı Osmanî	Coğrafya	Tarih-i Osmanî	Kıraat	Hesap	İmla	Hatt-ı Sülûs	Hatt-ı Rika	Mecmu Numro	Mülâhazat
1	Kebir Efendi	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	110	
2	Mehmed Ali Efendi	10	10	10	10	10	10	10	10	10	9	8	107	
3	Mehmed Sabri Efendi	10	10	10	10	10	10	10	9	10	10	8	106	
4	Mehmed Efendi	9	9	8	9	9	10	9	9	9	9	7	96	
5	Mustafa Efendi	9	8	8	9	9	8	9	9	8	9	5	90	
6	Ahmed Nuri Efendi	9	9	8	9	9	8	8	6	9	6	7	85	

1905 senesi, Amasya Bülbül Hatun İbtidai Mektebi'nin son sınıftaki öğrenci sayısı toplam 6'dır. Burada dikkati çeken birinci sınıftaki öğrenci mevcudu ile üçüncü sınıf öğrenci mevcudu arasındaki farktır. 1905 senesi birinci sınıf öğrenci mevcudu toplam 39 iken ki bunların 11 devamsız durumda olmasına rağmen üçüncü sınıf öğrenci mevcudu sadece 6'dır. Bu 6 öğrenci arasında, sınıfın en başarılısı 110 puana sahip olan Kebir Efendi'dir. Kebir Efendi aynı zamanda 11 dersin tümünden tam puan alan tek öğrencidir. Bu yıl içindeki üç sınıf öğrencileri incelendiğinde öğrencilerin en başarılı oldukları sınıf üçüncü senedir.

¹⁹ BOA,MF.İBT.,162/73.

Tablo 9. 1905 senesi bülbül hatun ibtidai mektebi 3. sınıf ders programı²⁰

1905 Senesi Bülbül Hatun İbtida Mektebi 3. Sınıf Ders Programı	
Ders Adı	
1- Kuran-ı Kerim	7- Kıraat
2- Tecvid	8- Hesap
3- Ulûm-ı Diniyye	9- İmlâ
4- Sarf-i Osmânî	10- Hatt-ı Sülüs
5- Coğrafya	11- Hatt-ı Rika
6- Tarih-i Osmanî	
Toplam	11 adet

1905 senesi, üçüncü sınıf ders programı tablo 9'da verilmiştir. Üçüncü sınıfta yer alan ders adedi birinci ve ikinci sınıfa göre toplam 11 adet olarak daha fazladır. 1904 yılında programdan çıkarılması düşünülen Coğrafya ve Tarih-i Osmani dersleri Bülbül Hatun İbtidai Mektebi'nin üçüncü sınıfında ders programına eklenmiştir. Fakat derslerin toplam süresi hakkında bilgi verilmemiştir.

85

Tablo 10. Bülbül hatun ibtidai mektebi 3.sınıf ders başarı ortalaması²¹

3. Sınıf Derslerin Başarı Ortalaması (1905)			
Ders Adı	Ortalama	Ders Adı	Ortalama
Kurân-ı Kerîm	9.5	Kıraat	9
Tecvid	9.3	Hesap	8.8
Ulûm-ı Diniyye	9	İmlâ	9.3
Sarf-ı Osmanî	9.5	Hatt-ı Sülüs	8.8
Coğrafya	9.5	Hatt-ı Rikâ	7.5
Tarih-i Osmanî	9.3		

Tablo 10'dan da anlaşıldığı gibi, 1905 senesi İbtidai Mektebi üçüncü sınıf ders başarı ortalaması birinci ve ikinci sınıflara göre daha iyi durumdadır. Diğer sınıflarda olduğu gibi öğrencilerin en başarılı oldukları ders 9.5'lik oranla Kuran-ı

²⁰ BOA,MF.İBT.,162/73.

²¹ BOA,MF.İBT.,162/73.

Kerim ve Tecvid ile birlikte Sarf-i Osmanî, Coğrafya ve Tarih-i Osmanî olmuştur.

Tablo 11. Bülbül hatun inas ibtidai mektebi not cetveli²²

Amasya'da bülbül hatun inas mekteb-i ibtidâiyesi şakirdânının imtihan-ı umumileri mübeyyin cetveldir. Fi 9 Haziran 329

ESÂMÎ-i DÜRÛS

İsim numerosu	Esami-i Şakirdan	Kuran-ı Kerim	Tecvid	İlm-i Hal	Hesab	Kıraat	Mecmû numro	Mûlahazat
1	Sabiha Hanım	10	10	10	10	10	50	

İHTİYAT SINIFI

İsim Numrosu	Esami-i Şakirdan	Elifba ve Ecza-ı Şerife
1	Sabiha Hanım	10
2	Nehir Hanım	10
3	Neziye(?) Hanım	10
4	Zehra Hanım	10
5	Kerime Hanım	10
6	Nurdane Hanım	10
7	Meşrure Hanım	10
8	Sündüs Hanım	9
9	Hamidiye Hanım	9
10	Hakime Hanım	10
11	Sarika(?)Hanım	Na mevcud
12	Emine Hanım	9
13	Naime Hanım	10
14	Rukiye Hanım	9
15	Atike Hanım	9
16	Fikriye Hanım	9
17	Hanife Hanım	10
18	Şaziye Hanım	9
19	İkbal Hanım	9
20	Mihri Hanım	10
21	Seher Hanım	10
22	Nezihe Hanım	9
23	Şayite(?)Hanım	10

²² BOA,MF.İBT.,470/39.

24	Reyhan Hanım	
25	Sündüs Hanım	
26	Behice Hanım	
27	Münevver Hanım	
28	Azize Hanım	
29	Nadire Hanım	10
30	Gülter(?)Hanım	
31	Naime Hanım	10

Amasya'da vâki' Bülbül Hatun İnas Mekteb-i İbtidaiyesi şakirdânının Haziran 329 tarihinde icra kılınan imtihan-ı umumiyesinde şakirdanın dürus-i tenvi'adan ibrar ettikleri ehliyet ve liyâkatlerinin âsâr-ı fiiliyesi olan numeroları isimleri hizasına terkim edilmiş olmağla iş bu cedvel beş nüsha olarak bi't-tanzim tasdik kıldı. 14 Haziran 329

*Muallime Darül Eytam Müdürü (Mümeyyiz) Hoca
(Mümeyyiz) .....(Mümeyyiz)
Evkaf Memuru (Mümeyyiz) Reis-i Maarif (Amasya Kadısı)*

Amasya'da bulunan Bülbül Hatun İnas Mekteb-i İbtidâiyesi'nin Hicri 9 Haziran (1)329 (7 Haziran 1911) tarihli genel imtihanlarını gösteren cetvele göre öğrenci isimleri, aldıkları dersler ve notlar yukarıdaki tabloda verilmiştir. Öğrencilerin baba isimleri verilmezken hepsine *hanım* diye hitap edilmiştir. Tabloya göre söz konusu tarihte İnas Mektebinde farklı dersler gören bir öğrenci bulunmaktadır. Sabiha Hanım isimli öğrenci Kur'an-ı Kerim, tecvid, ilm-i hal, hesap, kıra'at derslerinden tam not almıştır. Dersler göz önüne alındığında bu öğrencinin 2. ya da 3. sınıf olduğunu düşünebiliriz. Çünkü bu dönem derslerine bakıldığında 1. sınıfta tecvid dersini görememekteyiz. (Akyüz, 2004: 208)

İbtidâiler bir yılı ihtiyat (hazırlık) sınıfı olmak üzere dört yıldır. Nitekim Sabiha Hanım dışındaki öğrenciler ihtiyat sınıfında olup sadece Elifbâ ve eczâ-yı şerife dersini almışlardır. Bu sınıfın toplam öğrenci sayısı 31 olup bunlardan biri nâ mevcûd olarak tanımlanmış, ayrıca 6 öğrenciye nâ mevcûd yazılmadığı gibi not da verilmemiştir. Öğrencilerin derslerinde gayet başarılı oldukları görülmektedir. Sınava giren 23

öğrenciden 14'ü 10 tam puan alırken, 9 öğrenci ise not olarak 9 almıştır.

Sabiha isimli öğrencinin üst sınıfta tek öğrenci olmasından yola çıkarak, hazırlık sınıfının oldukça kalabalık olduğu söylenebilir. Bu durum, velilerin kız çocuklarının sadece Kur'an-ı Kerim'i öğrenmesini yeterli gördükleri ve okula devamları konusunda isteksiz davranmalarıyla izah edilebilir. Ayrıca bu dönemde kadınlar için öğretmenlik dışında devlet memurluğu yolunun olmayışı kızların okumasını olumsuz etkileyen faktörlerden sayılabilir (Kırpık, 2023: 188).

Belgenin sonunda verilen açıklamada ise bu not cetvelinin beş nüsha olarak tanzim edildiği belirtilmiştir. Tasdik edenler ise muallime, Darül Eytam²³ Müdürü, Evkaf Memuru ve Reis-i Maarif Amasya Kadısıdır. İmtihan için oluşturulan bu komisyonda Darül Eytam Müdürü, Evkaf Memuru ve ..... mümeyyiz²⁴ olarak görev almıştır. Mührü bulunanlardan biri de Osmanlı Tarihi boyunca önemli görevlerde bulunan 'kadı'dır.²⁵ Burada Amasya Kadısı, Maarif Reisi olarak görev yapmaktadır.

Tablo 12. Bülbül hatun ibtidâ mektebi hicri 1324 (1908) senesi imtihan cetveli²⁶

Sene-i Şemsiye 324 Bülbül Hatun Mekteb-i İbtidâisi Şakirdânının 324 senesi imtihanlarını mübeyyin cetveldir. Sene-i Kameriye 326

Esami-i Dîrus																
İsim Numrosu	Esami-i Şakirdan	Kuran-ı Kerim	Tecvid	Ulûm-ı Diniyye	Sarf-i Osmani	Kıraat	Hesab	İmla	Coğrafya	Tarih	Hatt-ı Süliis	Hatt-ı Rî'a	Ahlak	Mecmu'numero	Sıra Numerou	Mütalazahat

²³ Dar'ül Eytam: Yetimlerin barındırıldığı kurum. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 1988), 200

²⁴ Mümeyyiz: İmtihanda bulunup öğrencinin bilgisini yoklayan kimse. Devellioğlu, 863

²⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. İlber Ortaylı, *Kadı* (İstanbul: Kronik Yayınları, 2019)

²⁶ BOA,MF.İBT.,215/29

23	Ahmet bin Ahmet Efendi	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	120	1
71	Kadir bin Ahmet Efendi	10	10	10	10	10	9	9	10	10	10	10	10	10	118	2
15	İsmail bin Mehmet	10	10	10	9	10	9	10	10	10	9	9	10	10	116	3
14	Veysel bin Abdulla h	10	10	10	8	9	9	8	9	8	9	9	9	9	108	4
17	Ali bin Mehmet	8	8	8	8	8	7	9	8	8	10	10	9	10	101	5
18	Şükrü bin Battal	8	8	9	8	8	7	8	9	8	10	10	8	10	101	6
12	Ali bin Sadık	9	8	8	8	7	8	8	7	7	10	10	8	10	98	7
8	Cemil bin Mehmet	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	8

Bülbül Hatun Mekteb-i İbtidaîsi Şakirdânının Hicri 1324 (1908) senesi toplam 12 dersi içeren imtihandan aldıkları sonuçları içeren cetvel yukarıda gösterilmiştir. Osmanlı eğitimi daha sistemli hale getirme çabası doğrultusunda 1869'da Maarif-i Umumiye Nizamnamesi kabul edilmiş, 1891 ise şehir ve kasaba ilkokulları ve köy okulları için ayrı ayrı programlar

hazırlanmıştır. Nizamnameye göre ilkokulların programına ilk kez hesap, tarih, coğrafya gibi dersler de girmiştir. (Budak-Budak, 2014: 380) Bir dönem tarih-coğrafya dersi müfredattan çıkarılsa da -Bülbül Hatun İbtidai mektebinde görüldüğü gibi- tekrar ders olarak okutulmaya başlanmıştır. Dönemin ders programına (Akyüz, 1994: 208) ve ders yoğunluğuna bakıldığında bu öğrencilerin 3. sınıf olduğu ve buna göre imtihan oldukları söylenebilir.

Yukarıdaki tabloya göre 8 kişilik sınıftan imtihana 7 öğrenci katılmış olup bir tanesi na-mevcut olarak gösterilmiştir. Sınıf mevcudunun az olmasının sebebi birçok yerde olduğu gibi çıraklığa devam eden öğrencilerin devamının zor olmasından kaynaklandığı (Öztürk, 2007: 33) ya da velilerin bu konuda isteksiz olmaları ihtimalleri üzerinde durulabilir. Listede öğrenci isimleri baba isimleriyle birlikte verilmiş ve her öğrenciye *Efendi* şeklinde hitap edilmiştir. Yine öğrencilere numara verilmiş ve en yüksek not alan sınıf birincisinden başlamak üzere sonuç listesi oluşturulmuştur. Sınıfın en başarılı öğrencisi her dersten tam puan alan Ahmet bin Ahmet iken sınıfın en başarısız öğrencisi Ali bin Sadık olmuştur.

Tablo 13. Bülbül Hatun Mekteb-i İbtidâîsi Ders İsimleri (1908)

?	
Ders Adı	
1- Kurân-ı Kerîm	7- İmla
2- Tecvid	8- Coğrafya
3- Ulûm-ı Diniyye	9- Tarih
4- Sarf-i Osmani	10- Hatt-ı Sülûs
5- Kıraat	11- Hatt-ı Rik'a
6- Hesab	12- Ahlak
Toplam	12 adet

Tablo 14. Derslerin Başarı Ortalaması (1908)

?			
Ders Adı	Ortalama	Ders Adı	Ortalama
Kurân-ı Kerîm	9.3	İmla	8.9
Tecvid	9.1	Coğrafya	9
Ulûm-ı Diniyye	9.3	Tarih	8.7
Harf-i Osmani	8.7	Hatt-ı Sülûs	9.7
Kıraat	8.9	Hatt-ı Rik'a	9.7
Hesab	8.4	Ahlak	9.1

Yukarıdaki tabloya göre bu sınıfın en iyi dersleri yazı yani hatt-ı rik'a ve hatt-ı sülûs olmuştur. Aslında öğrencilerin Kur'an-ı Kerim ve elifba öğrenmeleri okuma yazma öğrendikleri anlamına gelmiyordu. Özellikle Osmanlının ilk dönemlerindeki mahalle mekteplerinde elifba ve Kur'an-ı Kerim okumaya önem verilirken yazma eğitimi önemsenmiyordu. Bu durum ibtidai mekteplerin açılmasıyla değişti. Öğrenciler bu yeni usul eğitimde her gün iki saat okuma yapar kalan diğer saatlerde ise tüm hafta boyunca yazı eğitimi alırlardı. Yazı yazma süreci ilk yıl rik'a ile başlar sonraki yıllar nesih ve sülûsle devam ederdi. (Kırpık, 2023: 178,184,186) Bülbül Hatun ibtidai mektebinde de yazı derslerine verilen önem sayesinde en yüksek notların alındığı dersler haline geldiği varsayılabilir. Öğrencilerin en düşük dersleri ise hesap olmuştur.

Tablo 15. Bülbül hatun ibtidâ mektebi hicri 1324 (1908) 2. Sene talebesi imtihan cetveli²⁷

Sene-i Şemsiye 324		İkinci sene talebesi		Sene-i Kameriye 326							
Esami-i Dürus											
İsim Numrosu	Esami-i şakirdan	Kur'an-ı Kerim	Ulum-ı diniyye	Ahlak	Kıraat	İmla	Hesab	Yazı	Mecmu Numero	Sıra numerosu	Mülâhazat

²⁷ BOA,MF.İBT.,215/29

Amasya'da Bülbül Hatun İbtidai Mektebi talebelerinin H.23.08.1326 (20.09.1908) tarihinde eğitim yılı sonunda yapılan genel imtihanda hangi derslerden kaç puan aldıkları yukarıdaki tabloda belirtilmiştir. Bu sınıfın ikinci sene talebeleri oldukları tahmin edilmektedir. Söz konusu sınıfta biri na-mevcut olmak üzere 10 öğrenci bulunmaktadır. Baba isimleriyle birlikte kaydedilen bu öğrencilerin günümüzdeki gibi öğrenci numaraları olduğu görülmektedir. Silik olan bazı öğrenci numaraları okunamamıştır. Toplam 7 dersten sınav yapılmış ve bu sınavlar 10 puan üzerinden değerlendirilmiştir. Bu listenin en yüksek puan alan öğrenciden başlamak üzere düzenlendiği görülmüştür. Sınıfın en başarılı öğrencisi Mehmet Atıf bin Şükrü olurken en başarısız öğrencisi Aziz bin Hüseyin olmuştur. Yine bu sınıfta alınan en düşük not 7dir.

Tablo 16. Bülbül Hatun Mekteb-i İbtidaîsi Ders İsimleri

?	
Ders Adı	
1- Kurân-ı Kerîm	5- İmla
2- Ulûm-ı Diniyye	6- Hesab
3- Ahlak	7- Yazı
4- Kiraat	
Toplam	7 adet

Tablo 17. Derslerin başarı ortalaması

?			
Ders Adı	Ortalama	Ders Adı	Ortalama
Kurân-ı Kerîm	8.6	İmla	8.2
Ulûm-ı Diniyye	8.8	Hisab	8
Ahlak	8.6	Yazı	9.6
Kiraat	8.3		

Yukarıda sözünü ettiğimiz sınıfın ders ortalamaları bulunmaktadır. En yüksek ortalaması olan ders yazı dersi iken en düşük dersleri hesap olmuştur.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin ilk eğitim kurumları sıbyan mektebi, medreseler ve Enderun'dur. Bu kurumlar, 18.yüzyıl sonlarına kadar başarılı şekilde varlıklarını sürdürseler de değişen dünya koşullarına ayak uyduramamışlardır. Özellikle Sıbyan mektepleri önceleri sadece Kur'an-ı Kerim, Din ve Ahlak bilgisi öğrenimi üzerine yoğunlaşmışsa da son zamanlarda eğitim konusunda yetersiz kalmış ve ıslah edilmek istenmiştir. Bu sebeple, esaslı yenileşme ve değişimin yaşandığı II. Mahmud döneminde eğitim üzerine çeşitli ıslahatların yapılmasına karar verilmiştir. İlköğretime devam zorunluluğu getirilmiş, rüşdiye ve idadi mektepleri açılmıştır. Tanzimat Dönemi ilk gelişmesi 1847 talimatnamesi olmuştur. Bu talimatnameye göre, Sıbyan Mekteplerinde uygulanacak öğretim programı, öğretim araç ve gereçleri, öğretim yöntemleri, mekteplerde uygulanacak disiplin, mekteplere devam durumu, öğrenim süresi, uygulanacak sınavlar, mektep ortamı, hocaların maaş ve gelirleri ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Daha sonra 1869 Maarif Umumiye Nizamnamesi ardından 1870 sonrası ise hem Sıbyan Mektepleri ıslah edilmiş hem de İbtidai denilen yeni usulle öğretim yapan okullar açılmaya başlanmıştır.

Yapılan bu çalışma, Amasya Bülbül Hatun İbtidai ve İnas Mektep öğrencilerinin yılsonu imtihan cetvelleri üzerinedir. Belgelerden hareketle, öğrencilerin sınıf mevcudiyetleri, aldıkları başarı puanları ile programa dâhil olan derslerin başarı ortalamaları hakkında bilgiye ulaşılmıştır. Bu bilgilerden hareketle getirilen yeni sistemin öğrenciler üzerindeki etkisi anlaşılmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda birinci sınıf öğrencilerinin sayıca fazla olduğu görülürken üçüncü sınıftaki öğrencilerin mevcudunda azalma gözlenmiştir. Bunda söz konusu çıraklık eğitiminin etkisinin olduğu düşünülmektedir. Her sene için farklı uygulamaların yaşandığı II. Meşrutiyet Döneminin etkileri söz konusu mekteplerde de kendini göstermiştir. Bir yandan programa dâhil edilecek ya da programdan çıkarılacak dersler için görüşler bildirilirken diğer yandan sınıf düzeni üzerine de değişiklikler gözlenmektedir. Mesela, 1905 yılı İbtidai Mektep öğrencilerine sıra numarası verilirken diğer yıllar günümüzdeki gibi öğrencilerin

kendilerine okul numarası verildiği görülmektedir. Sene sonu imtihan cetvellerinin verilme tarihi yine günümüzdeki gibi Haziran ayıdır. Yine çıkarılan nizamname ve verilen talimatnameler gereğince ibtidai mektebi kız ve erkek ibtidai mektebi olarak ayrılmıştır. Erkek mektebinde öğrencilere efendi, inas mektebindeki öğrencilere hanım şeklinde hitap edilmiştir. Yılsunu imtihanları, müdür, muallim, muallime, darül-eytam müdürü ve mümeyyizlerden oluşan heyet tarafından yapıлып imtihan cetvelleri yine aynı heyetin imzası ile tasdik ettirilmiştir.

1905-1908 ve 1913 seneleri İbtidai Mektebi 1.2.ve 3. Sınıf talebelerinin karnesi niteliğinde olan bu belgeler hakkında çok fazla örnek çalışma olmaması bu araştırmayı daha cazip hale getirmiştir.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

B.O.A., MF.İBT.,162-73

B.O.A., MF.İBT., 215-29

B.O.A., MF.İBT., 470-39

Abdîzâde Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar, *Amasya Tarihi*, Ed.Songül Keçeci Kurt vd, 1-4, <https://amasya.bel.tr/uploads/e-kitap/pdf/1-4.pdf>

Akyüz, Yahya. “İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Tâlimatı”. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 5/5 (1994) 13-22.

Baytal, Yaşar. “Tanzimat ve II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikaları”. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 11/11 (2000), 23-32.

Budak, Lütfi - Budak, Gülçin. “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyetine İlkokul Programları (1870-1936)”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 3/1 (2014), 377-393.

Çıkla Bölükbaşı, Ayşe. “Erken Osmanlı Devleti’nde Kadınların Mimari Alandaki Hamiliği: (1299-1512)”. *Sanat Tarihi Yıllığı* 19 (2007), 73-90.

- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 1988.
- Ergin, Osman. *Türkiye Maarif Tarihi*. 1-2. İstanbul: Eser Matbaası, İstanbul 1977.
- Ergün, Mustafa. *II.Meşrûtiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*. Ankara: Ocak Yayınları, 1996.
- Es, Muharrem. "OsmanlıDevletinde Mahalli İdareler". *Yerel Siyaset Dergisi*, 27 (2022), 29-38.
- Günay, Hacı Mehmet, "Vakıf", *DİA*,42/ 475-479, İstanbul: TDV Yayınları,2019.
- Gündüz, Ahmet. "Vakfiyeleri Işığında II. Bayezid'in Eşi Bülbül Hatun Vakıfları". *Vakıflar Dergisi*, 55 (2021), 25-53.
- Gökmen, Ertan. "II. Abdülhamid Döneminde İptidai Mekteplerinin Yaygınlaştırılması: Manisa Köyleri Örneği (1893-1896)". *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (Özel Sayı)/ (2020), 77-98.
- Hızlı, Mefail. "Osmanlı Sıbyan Mekteplerinde Okutulan Dersler". *Osmanlı Araştırmaları Vakfı*. (Erişim 28 Mart 2024). osmanli.org.tr
- Karazeybek, Mustafa. "Kuruluş Döneminde Osmanlı Vakıfları". *Journal of History School*, 45 (2020), 868-901.
- Kılıç, Derya. *II.Abdülhamid Devri Eğitim İslahatlarının Sivas'a Yansıması (1876-1909)* Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, 2019.
- Kırpık, Cevdet. "II. Abdülhamid Döneminde Kayseri İptidai Mektepleri (1876-1908)". *Bellekten*,87/308 (2023), 153-93.
- Kodaman, Bayram. *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. Ankara: TTK Basımevi, 1991.
- Muhammet Şahin-M.Ahmet Tokdemir, "II.Meşrutiyet Dönemi'nde Eğitimde Yaşanan Gelişmeler". *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, Güz, 9/4 (2011), 851-876.
- Ortaylı, İlber. *Kadı*. İstanbul: Kronik Yayınları, 2019
- Öztürk, Cemil, (2007) "Osmanlılar (Eğitim ve Eğitim Kurumları)". *DİA* 33/563-565, İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

- Parmaksız, Esra. *II.Abdülhamid Dönemi (1876-1909) Eğitim Sistemi Eğitim Yapıları ve Askeri Rüşdiyeler*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi,2008.
- Polat, Habibe. “1869 Maarif Nizamnamesi’ne Göre Osmanlı Devleti’nin Azınlık ve Yabancı Okulları Denetim Alma Girişimleri”. *Asia Minor Studies*, 9/2 (2021), 775-785.
- Şam Altunay, Emine. "Amasya İdadi Mektebi". *Tarih Okulu Dergisi* 10/29 (2017), 181-203.
- Tekeli, İlhan,“Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Eğitim Sistemindeki Değişmeler”. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, 2/75, 456-475, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.
- Unan, Fahri. “Osmanlılarda Medrese Eğitimi”. *Osmanlı Ansiklopedisi*, 5/15. 140-160, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları,1999.
- Yolalıcı, Mehmet Emin. “XIX.Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Devleti’nde Eğitim ve Öğretim Kurumları”. *Osmanlı Ansiklopedisi*, 5/281-296, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları,1999.
- <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/amasya/kulturenvan-teri/subyan-mektebi>
www.osmanlicasozlukler.com/lugatinaci (Erişim 18 Nisan 2024)

Ek: Ders İçerikleri²⁸

Yazı (kaligrafi): Yazı öğretimi dersi. Bu sayede düzenli eğitim öğretim faaliyetinin gerçekleşmesi sağlanmıştır.

²⁸ Ek kısmında yer alan ders içerikleri için, Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Milli Eğitim Basımevi,1993); Ferit Devellioglu, *Osmanlıca-Türkçe Lûgat* (Ankara: Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, 2023); Turgut İleri, *Maarif Salnâmelerine Göre 20. Yüzyıl Başlarında (1898-1903) Amasya’da Eğitim Öğretim ve Kurumları*, (Samsun: On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998); Fatma Kaya Doğanay, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Rüşdiye Mektepleri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi,2011); Mefail Hızlı, *Osmanlı Sıbyan Mekteplerinde Okutulan Dersler*, Osmanli.org.tr kullanılmıştır.

Ahlak (edeb): Bu ders, dönemin çocuklarının islam değerleriyle yetiştirilip; aileye, topluma ve millete hayırlı birer birey olmalarını amaçlamaktaydı.

Ecza-i Şerif: Kuran-ı Kerimi meydana getiren otuz cüze ecza-i şerif adı verilmiştir.

Elif-bâ Osmanî: Eskiden alfabe yerine kullanılır. Osmanlı alfabesinin öğrenilmesini temel alan bir derstir.

Coğrafya: Konusu kara ve denizlerin durumunu, yeryüzündeki engebeleri ve iklimleri, her bölgede yetişen ürünleri, maden, bitki ve canlıları, ticâret ve sanayi faaliyetlerini, milletlerin yerleşme alanlarını, devletlerin kapladığı yerleri, sınırlarını, şehir ve memleketleri ve yeryüzüyle ilgili bütün hususları incelemek, bu şekilde dünyamızı tanımak ve tanıtmak olan ilimdir.

Hatt-ı Rika: Altı çeşit yazıdan (aklâm-ı sitteden) daha çok mektup ve vakıf kayıtlarında kullanılan bir yazı çeşidi dersidir.

Hatt-ı Sülûs: Altı çeşit yazıdan (aklâm-ı sitte) genellikle ağzı 3 mm. genişliğindeki kamış kalemle yazılan; kıta, beyit, kasîde ve mushaf yazımında çok işlenmiş en eski bir yazı türü dersi.

Hesab: Matematik ile ilgili derstir. (sayıların yazılışı, okunuşu ve işlemler)

Hesab-ı Zihni: Zihinden küçük hesapların yaptırılması hedeflenen ders.

Kıraat: Düzgün okuma dersidir. İfadelerin düzgün telaffuzu ile ilgilidir.

İmlâ: İlk okuma ve yazma alışkanlıklarının verildiği ve yazma kurallarının verilir ve yazım kuralları öğretilir.

Sarf-ı Osmanî: Dilbilgisi dersi

Tarih-i Osmanî: Osmanlının kuruluş aşamasından Sultan Abdülaziz'e kadar olan padişahların ve dönemlerinin anlatıldığı ders

Tecvid: Kuran-ı Kerim'in güzel okunmasını öğretmek üzerine olan bir derstir.

Ulûm-ı Diniye: İlm-i hâl'in tarifidir. Din, iman, amel, semavî kitaplar, melekler, Kuran-ı Kerîm, Peygamberimiz, Cenab-ı Hak ve sıfatları gibi konularla İslâm Dini hakkında tüm konuları içerir.

1965 NÜFUS SAYIMINDA AMASYA*

İbrahim Halil TANIK**

Öz

Türkiye’de istatistiki verilerin elde edilmesinde kurumsallaşmanın önemli bir yeri vardır. Erken cumhuriyet döneminde merkez istatistik kurumunu teşekkülü ve ilerleyen süreçte yapısal iyileştirmeler, nitelikli bilgilerin düzenli toplanmasını sağlamıştır. Bu bilgilerden yola çıkılarak, ülkenin geneli hakkında çıkarımlar yapılacağı gibi daha özele inilerek araştırma yapabilme imkânı doğmuştur. Özellikle şehir tarihi araştırmalarında bu verilerin kullanılmasıyla üretilen kıymetli çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmada 1965 yılı nüfus sayımı verileri Amasya ili özelinde incelenmiştir. Amasya özelinde şehrin nüfusu, nüfusun yaş, cinsiyet, ikamet mahallerinin hacmi, medeni hâl, konuşulan diller, eğitim durumu, binalar ve bunların yapı malzemeleri, iş kolları gibi başlıklar belirlenmiştir. Ayrıca bu sayımlarda şehirler ikamet edenlerin doğum yerlerine göre veriler üretilmiştir. Buradan hareketle şehirde oturanların doğum yerleri ve Amasyalıların ikamet ettikleri diğer şehir ve ülkelere dair bulgular elde edilmiştir. Yurtiçinden başka yurtdışı doğumlulara dair bilgiler, yine Amasya özelinde irdelenmiştir. Şehirde yaşayanların inançlarına dair kayıtlara ulaşılma imkânıyla, bu konuda içerik oluşturulmuştur. Daha çok istatistik kurumu kaynaklarına dayanan bu çalışmada içeriği zenginleştirecek telif eserlerden yararlanılmıştır. Devlet arşivleri genel müdürlüğüne bağlı Cumhuriyet Arşivi’nde ve Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde çalışmayla ilgili belgelere de yer verilmiştir. Belgelerde şehrin birtakım ihtiyaçlarına ifade eden kayıtlara rastlanılmıştır. İhtiyaçlar içerisinde şehrin okul, karayolu ve benzeri sosyal ve

* Bu çalışma 16-18 Mayıs 2024 tarihinde düzenlenen Abdizade Hüseyin Hüsameddin Yasar temalı “Uluslararası Amasya Sosyal Bilimler Araştırmaları Sempozyumu-1” adlı sempozyumda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Doç. Dr., Harran Üniversitesi Tarih bölümü, ihaliltanik@harran.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-1614-3279>.

kültürel talepleri içeren bilgiler mevcuttur. Yine bu ihtiyaçların karşılanması için yapılan atama ve tayinler gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın sonucunda şehrin sosyal ve kültürel gelişimine dair tespitler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Amasya, 1965 Nüfus Sayımı, TÜİK.

Amasya in the 1965 Population Census

Abstract

Institutionalization has an important place in obtaining statistical data in Turkey. During the early republican period, the establishment of the central statistical institution and the subsequent structural improvements ensured the regular collection of qualified information. Based on this information, it has been possible to make inferences about the country as a whole, as well as to conduct research by going more specifically. There are valuable studies produced by using these data, especially in urban history research. In this study, the census data for the year 1965 were examined specifically for the province of Amasya. Topics such as the population of the city, age, gender, volume of residential areas of the population, marital status, languages spoken, educational status, buildings and their building materials, faith, business lines have been determined in particular in Amasya. In addition, in these censuses, data are produced according to the places of birth of residents of cities. Based on this, an investigation was made about the birthplaces of those who live in the city and other cities and countries where Amasians reside. Information about those born abroad other than at home was also examined specifically in Amasya. Content has been created on this subject with the possibility of accessing records about the beliefs of those who live in the city. In this study, which is mostly based on the sources of statistical institutions, copyrighted works that will enrich the content have been used. Documents related to the work have also been included in the Archives of the Republic affiliated to the general directorate of state archives and in the Grand National Assembly of Turkey. Some of the needs of the city are mentioned in the documents. Information including the school, highway and similar social and cultural needs of the city

is available among the needs. Again, appointments and appointments made to meet these needs have been made. As a result of the study, determinations were made about the social and cultural development of the city.

Key Words: Amasya, 1965 Population Census, Turkish Statistical Institute (TSI).

GİRİŞ

Türkiye’de, teknolojik ve kurumsal ilerlemeler sosyal çalışmaların artmasında etkilidir. Kurumsal açıdan Merkez İstatistik Dairesi’nin kurumasıyla Türkiye İstatistik Kurumu’nun temeli atılmış, nitelikli veri toplama imkânı doğmuştur (Resmi Gazete, 2 Haziran 1926, Sayı: 388). Teknolojik gelişmelerin de katkısıyla nüfus başta olmak üzere, pek çok toplumsal ilerleme kayıt altına alınmıştır. Cumhuriyet döneminde Türkiye’de ilk nüfus sayımı 1927 yılında gerçekleşmiştir. Sonraki sayımlar ise 1935-1990 yılları arası sonu 0 ve 5 ile biten yıllarda yapılmıştır (TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2009, 2010: 3). Nüfusun artışının tespiti ve bu artışın düzenli olarak sağlanması Türkiye’de kalkınmanın önemli bir unsuru olarak değerlendirilmiştir (Baş, 2023: 168).

İstatistik kurumu verileri günün ihtiyaçları doğrultusunda bilgiler elde edilmesi amacıyla faaliyet yürütmüştür. İlerleyen yıllarda özellikle şehir araştırmalarında önemli bir kaynak haline gelmiştir. Pek çok şehir hakkında bilgi ulaşılabilecek bu kaynak, Amasya hakkında oldukça fazla muhtevaya sahiptir. Sadece 1965 genel nüfus sayımı verileri şehrin pek çok yönden niteliğinin tespitine imkân sağlamıştır.

Amasya Türk idaresini en erken tecrübe eden şehirlerden birisidir. Osmanlı hâkimiyetine dâhil edilmesiyle, sancak merkezi olmuştur (Şahin-Emecen, 1991: 3). Şehrin devlet yönetimi ve bürokrasideki birikimi Osmanlı döneminde pek çok şehzadenin yetişmesinde etkili olmuştur. Bu yönüyle devlet aklının geliştiği, padişah olacak kişilerin alt yapı oluşturduğu bir şehirdir (Özcan, 2015: 72). Bu önemini 20. yüzyılda Milli Mücadele ve Türkiye’nin kuruluşu sürecinde de korumuştur (Yılmaz, 2022: 227). 19 Mayıs 1919 Mustafa Kemal Paşa’nın Samsun’a çıkmasıyla başlayan süreçte Amasya’da yayımlanan

genelge, yapılacak mücadelenin ana hatlarını çizmiştir (Evsile, 1998: 80-82). Osmanlı Devleti döneminde şehir uzun bir dönem Sivas vilayetine bağlı olarak idare edilmiştir (Genç, 2021: 61). 20 Nisan 1924 tarihinde il statüsüne dönüştürülmüştür (Yurt Ansiklopedisi, 1981: 439).

Amasya'da Nüfus Verileri

Tablo 1. 1935-1965 Yılları Arası Amasya'da Nüfus

Yıllar	1935	1940	1945	1950	1955	1960	1965
Nüfus	128.113	136.029	147.870	163.669	227.044	257.281	285.729

1965 sayımlarında Amasya, İç Anadolu bölgesine dâhil edilmiştir. Bu bölgenin toplam nüfusu 7.884.484'tür. Toplam 15 şehrin olduğu bölgede 11. sıradadır. 1935'ten sonra şehrin nüfusu sürekli artış eğilimindedir. 1945 yılına kadar artış %6 dolaylarında seyretmiştir. 1945 yılında bir önceki sayıma göre artış %8'e yaklaşmıştır. Bundan sonraki sayımlarda artış oranı yükselmiş, 1950 yılında %17 dolaylarındadır. Sonraki yıllarda bu ivme devam etmiştir. 1955'te %38, 1960'ta %13, 1965'te ise %11 civarında seyretmiştir (TÜİK, 1969: 5).

Tablo 2. Nüfusun Şehir Merkezi ve İlçelerinde Dağılımı (Cinsiyet Dağılımlı)

Yerleşim	Erkek	Kadın	Toplam
Merkezi			
Merkez	50.548	43.170	93.718
Göynücek	9.951	9.887	19.838
Gümüşhacıköy	21.151	21.413	42.564
Merzifon	28.336	26.743	55.079
Suluova	12.898	11.334	24.232
Taşova	25.132	25.166	50.298
Genel Toplam	148.016	137.713	285.729

1965 sayılarında nüfus cinsiyete göre ayrılmıştır. Bu sayımlarda şehir, merkez ve beş ilçeden oluşmaktadır. Merkez ve diğer ilçelerde erkek ve kadın nüfusu genellikle eşit

orandadır. Daha çok erkek nüfusun fazla olduğu yerleşim yerlerinde, kadın nüfusun fazla olduğunu kaydedilmiştir. Gümüşhacıköy ve Taşova'da kadın nüfus erkeklerden fazladır. Erkek nüfusun oranla en fazla olduğu yerleşim yeri merkez ilçedir. Yaklaşık %15 oranında erkek nüfus fazadır. İlçeler içerisinde en fazla nüfus Merzifon'dur. Onu Taşova, Gümüşhacıköy, Suluova ve Göynücek takip etmektedir (TÜİK, 1969: 8).

İlerleyen yıllarda bazı idari yapı değişiklikleri şehir ve ilçe merkezlerinin nüfusunda ani artışları beraberinde getirmiştir. Bunun bir örneği Suluova'da yaşanmıştır. 1970 yılında Oğulbağı köyünün Eymir Köyü ile şeker fabrikası arasında kalan kısmı Suluova belediye sınırlarına dâhil edilmiştir (BCA, 30.11.1.0/355.30.13). Daha sonra Hacıbayram köyü ile Eymir köyünün Kırbağları ve Karataş, Oğulbağı'nın Kavalcık adlı kısımları, bu köylerden ayrılarak Suluova belediye sınırlarına dâhil edilmiştir (BCA, 30.11.1.0/414.37.11).

Tablo 3. Nüfusun Yaş Grupları ve Cinsiyet Dağılımı

Yaş Aralığı	Erkek	Kadın	Yaş Aralığı	Erkek	Kadın
0-4 Yaş	21 559	20 524	30-34 Yaş	21 748	22 459
5-9 Yaş	20 477	19 384	35-44 Yaş	15 370	14 270
10-14 Yaş	18 154	15 277	45-54 Yaş	10 042	8 986
15-19 Yaş	21 559	20 524	55-64 Yaş	8 566	8 272
20-24 Yaş	13 706	12 151	65 üstü Yaş	4 459	6 004
25-29 Yaş	13 745	10 263	Bilinmeyen	190	123

Şehrin nüfusunu 1965 sayımlarında hem cinsiyete hem de yaş aralıklarına göre tespit etmek mümkündür. 0-65 yaş aralığı kayıtlarda mevcuttur. Nüfusun en çok olduğu yaş aralığı 30-34 yaş aralığıdır. Ondandır 0-4 yaş aralığı gelmektedir. En az olan yaş grubu da yaşlılık olarak addedilen 65 ve üstüdür. Yaş aralıklarında nüfusun cinsiyet oranı dağılımı birbirine yakındır. 0'dan 29 yaşa kadar daha çok erkekler nüfusu oluşturur. 30-34 yaş aralığında kadın nüfus erkekten 711 fazladır. İki grubun birbirinden farkının çok olduğu yaş aralığı 65 ve üstüdür. Toplam nüfusun içerisinde genç nüfus fazladır. 44 yaş sonrası

nüfus erkek ve kadın cinsiyetinde azalmaktadır. Bu durum ortalama yaşam ömrü hakkında izler vermektedir. 65 ve üstü yaş şehir nüfusunun %4'ünden azdır (TÜİK, 1969: 44-45).

Tablo 4. İkamet Edilen Yerleşim Birimine Göre Dağılımı

Toplam	Erkek	Kadın	10 binden fazla		10 binden az	
			Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
281 797	144 951	137 028	38 512	33 647	106 439	103 381

Şehirde yaşayanların yerleşim biriminin nüfusunun 10 binden az ve fazla olarak dağılımına dair tespitler mevcuttur. Bu alanda da erkek ve kadın nüfusunun dağılımı birbirine yakındır. 10'den fazla ve az birimlerde yaşayanlar, daha çok kentsel ve kırsal kesim olarak tasnif edilmiştir. Kentsel yerleşim biriminde nüfus daha az, kırsal yerleşim biriminde daha çok nüfus daha fazla kaydedilmiştir. Kırsalda yaşayan nüfus, kentsel alanda yaşayan nüfusun yaklaşık üç katıdır (TÜİK, 1969: 69). Bunu destekler nitelikte şehir ihtiyaçlarının merkeze bildirildiği raporlarda da kırsal alan ön plandadır. Köy yollarının iyileştirilmesi, okul yapımı, içme ve tarımsal amaçlı su ihtiyacının karşılanması talep edilmiştir (BCA, 30.1.0.0/119.758.9 Tarih: 16.05.1966).

Şehirde Yaşayanların Doğum Yeri Durumu

Tablo 5. Şehirde Yaşayanların Türkiye'de ve Yurtdışında Doğum Yeri Durumu

Toplam	Erkek	Kadın	Aynı İilde		Başka İllerde		Yabancı	
			Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
285 729	148	137	126	125	20 450	11 139	1 391	1 151
	016	713	165	417				

Şehirde yaşayan nüfusun çoğunun doğum yeri Amasya'dır. 285 binden fazla nüfusun yaklaşık %90'ı doğduğu şehirde yaşamaktadır. Nüfusun 31 binden fazlası doğum yeri

olarak başka şehirleri beyan etmişlerdir. Nüfusun bir kısmının doğum yeri farklı ülkelerdir. Bu sayımlarda 2 bin 500 fazla kişi doğum yerini yurt dışı olarak bildirmiştir (TÜİK, 1969: 71).

Tablo 6. Amasya Doğumlu Olup Başka illerde Yaşayanlar

İl	Nüfus	İl	Nüfus	İl	Nüfus	İl	Nüfus
Adana	74	Çorum	2615	Kars	380	Rize	223
Adıyaman	6	Denizli	52	Kastamonu	66	Sakarya	333
Afyon	85	Diyarbakır	36	Kayseri	119	Samsun	528
							3
Ağrı	38	Edirne	71	Kırklareli	40	Siirt	38
Ankara	346	Elazığ	102	Kırşehir	51	Sinop	80
Antalya	72	Erzincan	403	Kocaeli	67	Sivas	984
Artvin	784	Erzurum	960	Konya	145	Tekirdağ	35
Aydın	46	Eskişehir	173	Kütahya	37	Tokat	322
							6
Balıkesir	355	Gaziantep	77	Malatya	191	Trabzon	969
Bilecik	47	Giresun	284	Manisa	85	Tunceli	86
Bingöl	10	Gümüşhane	608	Maraş	48	Urfa	24
Bitlis	36	Hakkâri	6	Mardin	17	Uşak	27
Bolu	75	Hatay	32	Muğla	33	Van	31
Burdur	43	Isparta	45	Muş	28	Yozgat	187
Bursa	108	İçel	61	Nevşehir	49	Zonguldak	129
Çanakkale	92	İstanbul	423	Niğde	88		
Çankırı	62	İzmir	251	Ordu	238		

Amasyalılar, Türkiye'nin hemen her ilinde varlık göstermiştir. Yaş ve cinsiyet dağılımı belirli olmamakla birlikte ülkenin farklı şehirlerinde ikamet etmişlerdir. Bu sayımda 66 ilde Amasyalı tespit edilmiştir. 30 binin üzerinde Amasyalının farklı şehirlerde ikamet ediyor olmasında kamu hizmetinde bulunanlar, bu görevlerden dolayı ebeveyni farklı illerde bulunduğu için o ilde doğanlar, özel sektörde daimi veya geçici olarak Amasya'da yaşayanlar şeklinde sınıflayabiliriz. Amasyalıların en çok ikamet ettiği şehir, komşu olmasının da etkisiyle Samsun birinci sırada yer almıştır. En az 6'şar kişiyle Adıyaman ve Hakkâri şehirleri gelmektedir (TÜİK, 1969: 77-97).

Tablo 7. Yurtdışında İkamet Eden Amasyalılar

Ülke	Nüfus	Ülke	Nüfus	Ülke	Nüfus
Arap Ülkeleri	11	Rusya	103	Yunanistan	1356
Afganistan, İran, Pakistan	2	Yugoslavya	199	Diğer Avrupa Ülkeleri	1556
İsrail	3	Diğer Afrika ve Orta Asya	3	Bulgaristan	631

Amasyalıları bir kısmı farklı ülkelerde ikamet ettiği 1965 nüfus sayımlarına yansımıştır. Farklı kıtalarda bulunan ülkelerde 3864 Amasyalı kaydedilmiştir. Ülke olarak en fazla Yunanistan'da ikamet eden nüfus tespit edilmiştir. Avrupa ülkelerinden başka, Afrika ve Asya ülkelerinde bulunan Amasyalılar mevcuttu (TÜİK, 1969: 99-101).

Nüfusun Dil, İnanç ve Medeni Hâli

Tablo 8. Nüfusun Anadile Göre Dağılımı

Dil	Nüfus	Dil	Nüfus	Dil	Nüfus
Türkçe	279.978	Gürcüce	1378	Rumca	6
Abazaca	1	Kürtçe	2179	Almanca	6
Arapça	9	Lazca	6	İngilizce	33
Arnavutça	336	Zazaca	2	İspanyolca	2
Boşnakça	10	Ermenice	216	Sırpça	4
Çerkezce	1410	İbranice	1	Diğer Diller	73

Şehirde yaşayan nüfusun ana dili beyanlarında farklılıklar söz konusu olmuştur. Büyük çoğunluğunu ana dil olarak Türkçeyi beyan etmiştir. Türkçe'den başka yerel dillere rastlanılmıştır. Türkçe'den sonra Çerkezce, Gürcüce ve Kürtçe en fazla ana dil olarak ifade edilmiştir. Yerli dillerin yanında yabancı dilleri beyan edenler de mevcuttu. Avrupa dilleri içerisinde en fazla İngilizce kayıtlara geçmiştir (TÜİK, 1969: 208-209).

Tablo 9. Nüfusun İnanca Göre Dağılımı

İnanç	Nüfus	İnanç	Nüfus
İslam	285.197	Protestan	4
Gregoryen (Hristiyan)	425	Katolik (Ortodoks)	59
Katolik (Hristiyan)	10	Diğer Hristiyan	6
		Musevi	26

Şehrin büyük kısmı dini inancını İslam olarak beyan etmiştir. Burada mezheplerin dağılımı yoktur. Ancak dini inancını Hristiyan olarak beyan edenlere dair detay mevcuttu. Gregoryen olarak kendini beyan edenlerin sayısı daha fazla olmuştur (228-231).

Tablo 10. 14 ve Yukarı Yaş Gruplarında Medeni Hali İtibariyle Nüfus

Evlî		Bekâr		Eşi Vefat Eden		Boşanmış		Bilinmeyen		Toplam
Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
62	61	26	14	2 409	8	311	301	99	96	1765
224	588	022	928		620					98

Şehir nüfusunun medeni haline dair bilgiler mevcuttur. Burada alt yaş 14 olarak kaydedilmiştir. Nüfus toplamının yaklaşık yarısı evlidir. Bekâr nüfus 41 bine yakın olup azımsanmayacak bir rakamdır. Eşi vefat eden nüfus 11 binden fazladır. Burada erkeklere oranla kadınların sayısı fazla olup, üç katından fazladır. Şehirde medeni durumunu boşanmış olarak beyan edenleri sayısı 600 dolaylarındadır. Burada da erkeklerin sayısı fazladır (TÜİK, 1969: 258).

Nüfusun Eğitim Durumu

Tablo 11. 6 Yaş ve Üzeri Okuryazarlık ve Tahsil Dereceleri İtibariyle Nüfus

Toplam	Erkek	Kadın	Okuma yazma bilen			Okuma yazma bilmeyen		
			Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
233	121	112	112	76 977	35 063	121 655	44	77
865	483	382	040	%63.36	31.19	% 52.01	416 %	239
			%47.90				36.56	% 68.73

Nüfusun okuryazar oranı toplam nüfusu göre düşük bir seviyededir. 6 yaş ve üzeri nüfus bu kategoride değerlendirilmiştir. 285 binden fazla olan nüfusun 1965 yılı verilerine 112 bini okuryazar olarak kendini ifade etmiştir. Yaklaşık %40 dolaylarında olan bu oranda kadınların sayısı daha azdır. Erkeklerin okuryazar oranı karşısında kadınların oranı %30 civarındadır. Bu durumu teyit eder nitelikte okuryazar olmayan nüfusta kadınları sayısı daha fazladır (TÜİK, 1969: 270-271).

Bölgedeki eğitimi kurumlarını geliştirmek şehrin ihtiyaçları, hükümete bildirilmiştir. Önceki yıllarda öğretmen sayısında çeşitli zorluklar yaşanmış, şehre gelen öğretmenlerin bir kısmının ayrılması dezavantaj oluşturmuştur. Kimi zaman bir öğretmen 150 öğrenciyle meşgul olmak zorunda kalmıştır. Bazı okullarda çift eğitim sistemi uygulanmıştır. Valilik vekil öğretmen marifetiyle bu ihtiyacın karşılanması için çabalamıştır (BCA, 30.1.0.0/112.712.4.4). Şehirdeki eğitim kurumlarının artması amacıyla vatandaşın kurdukları derneklerle yardım toplanmış, kamu da buna katkı sağlamıştır (BCA, 30.1.0.0/112.712.4.5). 1966 yılına gelinde dahi şehrin bu konuda ihtiyaçları söz konusudur. Bu yıl şehirde bir imam hatip okulunun açılması talep edilmiş ancak çevre şehirde imam hatip okulunun bulunmasından dolayı reddedilmiştir (BCA, 30.1.0.0/119.758.9).

Tablo 12. 11 ve Üzeri Yaş Grubunun Mezuniyet Durumu

Toplam	Erkek	Kadın	Mezun Olamayan		İlkokul		Ortaokul	
			Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
93 266	65	65	20	7 937	38	17 646	3 721	1 012
	900	900	572		348			
			Lise		Meslek Okulları		Yüksekokul ve Fakülteler	
			Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
			784	158	1 811	545	626	106

Nüfusun, 11 yaş ve üzeri grupta mezuniyetlerine dair bilgileri tespit edilmiştir. 93 binden fazla nüfusun içerisinde ilköğretimden yükseköğretime doğru mezun sayısında düşüş eğilimi hâkimdir. Okula başlayıp mezun olamayanların sayısı oldukça yüksektir. Bu ve diğer kategorilerde erkek nüfusu, kadın nüfustan fazladır. Her öğrenim alanında kadın nüfusu varlığını göstermiştir. Meslek okulları ve yükseköğretimden mezun olan kadın sayısı 651'dir (TÜK; 1969: 294-296).

Nüfusun Mesleki Durumu

Tablo 13. 15 ve Üzeri Yaş Grubu Meslek İtibariyle Nüfus

Toplam	Erkek	Kadın	Teknik eleman, serbest meslek ve bunlarla ilgili diğer meslekler		Müteşebbisler, sevk idare memurları ve büro meslekleri	
			Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
135 493	82 850	52 643	1 763	451	1 597	95
			İmalat ve tamirat işleri		Satış ve pazarlama	
			Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
			5557	535	2426	20
			Daimi olmayan işçiler		Maden ve taş çıkarma işleri	
					Çiftçi, ormancı ve balıkçı	
					Nakliyat ve iletişim işleri	
					55 285	51 391

Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
2221	21	546	2	1679	17
Hizmet sektörü		Mesleği tanımlı olmayanlar			
Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
2711	104	9065	7		

15 yaş ve üzeri nüfus 135 binden fazladır. Erkek nüfusla birlikte kadınlar da bu alana katkı sağlamışlardır. Mesleği belirli olan grupta en fazla miktar çiftçi, balıkçı ve orman, en az maden ve taş çıkarma sektöründedir (TÜİK, 486-487). Bölgenin tarım sektörünü geliştirmek amacıyla tütüncülüğün¹ ve elma üretiminin gelişimi için kamu tarafından çaba sarf edilmiştir (BCA, 30.1.0.0/112.712.2). Ayrıca şehrin önemli ürünlerinden birisi olan pancar fiyatlarının iyileştirilmesi için milletvekilleri çaba sarf etmiştir (TBMM, MMZC, 1962: 21. 15 yaş üstü toplam nüfusun 100 binden fazlası bu sektörle ilgilenmişlerdir. Bölgenin tarım alanındaki imkânları, bu oranda etkili olmuştur. Şehrin teknik eleman ihtiyacını karşılamakta önemli bir paya sahip olan grupta kadın nüfus varlık göstermiştir.

Amasya'da aktif olan sektörler içerisinde ağır çalışma şartlarına, hayati tehlike arz eden kazalara sebep olan bir maden ocağı faaliyete geçmişti. Ocakta zaman zaman ölümle sonuçlanan, iş kazaları meydana gelmiştir (BCA, 30.1.0.0/23.131.3). 1951'den itibaren şehrin tarım altyapısına uygun olarak bir şeker fabrikasının kurulma süreci başlamıştır (Çetin, 2023: 62). 1955 yılında aktif olan Yeni Çeltik Maden işletmesi, şehirdeki şeker fabrikasında, şekerin işlenmesinde kullanılacak enerjinin üretimi amacıyla kurulmuştur. Ancak üretici insan gücünün yeterince faydalanmadığı maden ocağına zamanla tepkiler meydana çıkmıştır. 1975-1980 yılları arası fiili olarak kendini belli eden tepkilerin odağında, işçilerin

¹ BCA, 30.1.0.0/79.501.3 Tarih: 02.06.1967. Bu ürün Anadolu'da tecrübe edilen bir bitkiydi. Uzun bir dönem devletlerin gelir kalemlerinden birisi olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Dağ, "7 Aralık 1886 Tarihli İnhisar-ı Duhan Nizamnamesinin Tatbikine Dair Bir Değerlendirme", Selçuk Ün. Sos. Bil. Ens. Der. 2022; (47), s. 162: Kahvehaneler, bu tür ürünlerin tüketildiği ortak bir mekândı. İsmail Asoğlu, "Osmanlı Urfası'nda Kahve, Kahvehaneler ve Müdâvimleri", *History Studies*, 13/1, Şubat 2021 s. 104.

üretimden aldıkları kazancın artırılması vardı (Gümüş, 2023: 483-486). Ayrıca Gümüşhacıköy ilçesindeki simli kurşun madeni ise intibak hükümlerinin yerine getirilmemesi sebebiyle imtiyazı iptal edilmişti (BCA, 30.18.1.2/191.83.16).

Amasya'da Binaların Durumu

Şehirlerin nüfusu ve mimari arasında yakın bir ilişki vardır. Bireylerin bir konut edinme, barınma ve bunun planla uygulanması gerekir (Engels, 2020: 17). İnsan sayısı ve yapıların birbiriyle orantılı olması, yaşam kalitesinin önemli bir göstergesidir. Türkiye'de 1970 yılında binaların durumuna dair istatistiki bilgiler toplanmıştır. Ülkenin tamamını tanımlayan tespitler gibi şehirler özelinde bilgiler elde edilmiştir. Burada sadece belediye teşkilatı olan yerleşim birimleri dikkate alınmıştır. Amasya'da bu yıl elde edilen veriler, 1965 yılı verilerinin anlaşılmasına katkı sağlar niteliktedir.

Binaların kullanım amacı birbirinden farklı olmuştur. Toplam 22 bin 902 binanın olduğu şehrin tamamında, konut, iş yeri kültürel ve sosyal yapılar olarak tasnif yapılabilir. Binaların 17 bin 603'ü tamamen konut amaçlı kullanılan yapılardır. Bazı binaların belirli bir kısmı konut olarak kullanılmıştır. Çoğunluğu konut olarak kullanılan bina sayısı bin 440'tır. Tümü iş yeri olarak kullanılan bina sayısı 217'dir. Bazı binalar sivil amaçla kullanılırken bazıları da kamusal amaçla kullanılmıştır (TÜİK, 1972: 3).

Şehir ve şehirlilerin bürokratik işlerinin yürütülmesi amacıyla pek çok yapı inşa edilmiştir. Tümü resmi kurum olan bina sayısı 94'tür. Çoğunluğu resmi kurum olan bina sayısı 35'tir. Nüfusun eğitim ve diğer kültürel ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla kullanılan bina sayısı 76'dır. Dini amaçlarla kullanılan bina sayısı 117'dir. Bu kategoride en az bina sayısı, sağlık amacıyla kullanılan binalardır ve toplam 11'dir. Bu tanımların dışında kalan bina sayısı ise 735'tir (TÜİK, 1972: 3).

Yukarıdaki dağılıma göre şehir merkezi ve ilçeler özelinde bina sayıları da mevcuttur. Şehir merkezinde 7 bin 726 bina mevcuttur. Göynücek'te 308, Gümüşhacıköy'de 2 bin 849, Merzifon'da 5 bin 500, Suluova'da 2 bin 673, Taşova'da 932 ve bucak ve beldelerde 2 bin 914'tür. Şehir merkezi bina stoku açısından en yoğun olan yerleşim birimidir. Onu Merzifon ve

Gümüşhacıköy takip etmiştir. En az bina bulunan ilçe Taşova'dır (TÜİK, 1972: 3-4).

Binaların yerleşim birimleri dağılımı ve kullanım amaçlarından başka yapılış tarihi olarak 1965 öncesi ve sonrası olarak tespitler mevcuttur. Ayrıca binaların yapı malzeme türleri hakkında veriler toplanılmıştır. Bunlar kâgir, ahşap, kerpiç, karışık ve diğer malzemeler olarak sınıflandırılmıştır. Yapı stokunda en fazla kullanılan malzeme türü ahşaptır. Onu kâgir takip etmiştir. Kerpiç ise üçüncü en çok kullanılan malzeme türüdür (TÜİK, 1972: 5). Yapılış yılları ise çalışmamıza esas olan 1965 yılı baz alınmıştır.

1965'ten önce ahşap ev 15 bin 068 iken bu yıldan sonra 1970'e kadar bin 234 adet yapılmıştır. Kâgir ev 1965'ten önce 2 bin 258 iken, 1965'ten sonra bin 094 adet yapılmıştır. Kerpiç ev 1965'ten önce bin 448 iken 1965'ten sonra 527 adet yapılmıştır. Karışık malzeme türünde ise durum 913'e ilave olarak 275; diğer malzeme türü ise 39'e ilave olarak 46 adet yapı inşa edilmiştir (TÜİK, 1972: 5). Binaların malzeme türü gelişimleri şu şekildedir: 1965'ten sonra en çok bina ahşap malzemedan yapılmıştır. Ancak orantısal olarak ahşap malzemedan yapılan bina yaklaşık %8, kâgir malzemedan %49, kerpiç malzemedan %38'lik paylaşım tespit edilmiştir. Üçü içerisinde en çok kâgir malzemeye rağbet gösterilmiştir. Bunda iklim şartları, malzemeye ulaşım, ürün maliyeti, işçilik gibi farklı etmenler sıralanabilir.

Binaların ticari olarak kullanımında tekli veya çoklu iş yerine dair bilgiler şehir nüfusunun çalışma yoğunluğuna işaret eder. Şehirde ticari olarak tanımlanan bina sayısı 3 bin 642'dir. 1'den 21'e kadar sayıda iş yerinin bulunduğu binalar kaydedilmiştir. 2 bin 970 bina sadece bir iş yeri olarak kullanılmıştır. Tekli iş yerinden çoklu iş yerine geçişte iki iş yeri olan 384, üç iş yeri olan 130 bina vardı. 17'den 21'e kadar iş yeri olan bina sayısı az olup, 8'dir (TÜİK, 1972: 5). Ticari bina sayıları incelendiğinde, daha çok tekli, müstakil işletmeler ağırlıkta olup, çok işyerinin bulunduğu bina sayısı düşük bir oranda kalmıştır.

Ayrıca bölgede meydana gelen doğal afetler ve bundan doğan mağduriyetin giderilmesi amacıyla konut yapılmıştır.

Afetzedelerin merkezi yönetime müracaatı sonucunda, Taşova ilçesi Darmaderesi (Tatlidere) su baskınına maruz kalan 83 aile için aynı köy sınırlarında Göynük mevkiine yerleştirilmeleri planlanmıştır. Her aileye 9 bin lirayı aşmayan inşaat yardımı yapılmıştır. 747 bin lira ile arazi alımı, su tesisatı, yol, kadastro, harita ve imar planı gibi işler için gereken 74 bin 500 liranın toplamı 821 bin 500 liralık toplam ödenek ayrılmıştır (BCA, 30.18.1.2/212.79.6).

SONUÇ

Amasya ile ilgili 1965 genel nüfus sayımı pek çok yönden bilgi elde edilmiştir. Nüfusun yaş ve cinsiyeti, ikamet ettiği yerleşim birimi, yurtçinde ve dışında doğumlular, başka iller ve ülkelerde yaşayanların sayısal verileri kaydedilmiştir. Bunlardan başka Amasyalıların ana dil, inanç ve medeni hali sayım tablolarında yer bulmuştur. Şehrin kültürel alt yapısına işaret eden okuryazar oranı ve eğitim kurumlarından mezuniyetleri tespit edilmiştir. Şehrin ekonomisine dair meslek grupları ve bunlar içerisinde cinsiyet dağılımı, içeriğin bir parçasıdır.

1935 yılından itibaren nüfusu kaydedilen şehrin merkez ve diğer ilçeleriyle birlikte nüfusu sürekli artış eğilimindedir. Burada 1945 yılına kadar daha düşük seviyede ilerleyen şehrin nüfusu ilerleyen yıllarda artarak devam etmiştir. Cinsiyet dağılımında erkek ve kadın nüfus birbirine yakın seviyede seyretmiştir. Nüfusun yaş aralığı daha çok 30'lu yaşlarda yoğunlaşmıştır. 65 yaş ve üstü nüfusta sayılar daha az seviyede seyretmiştir.

Nüfusun yaşadığı yerleşim birimleri 10 binden daha az ve çok olmak üzere kayıtlara geçmiştir. Şehrin dinamikleriyle benzer seyreden oranda nüfusu 10 binden az olan yerleşim birimlerinde yoğunluk oluşmuştur. Bundan tarım sektörü en etkili faktördür. Şehir ihtiyaçları noktasında kırsal kesim daha çok zikredilmiştir. Nüfus yoğunluğuna paralel olarak, kamu binalarının yapımı, okul ve sağlık kurumlarının yapımı, öğretmen ihtiyacı gibi konularında nüfusun yoğunluğundan kırsal ala ön plandadır.

Amasyalılar sadece kendi şehirlerinde ve ülkelerinde değil farklı şehir ve ülkelerde ikamet etmişlerdir. Bu ikamet gereçleri belirli olmakla birlikte, geniş alana hitap etmesi kayıtlara geçmiştir. 66 farklı ilde Amasya doğumlu olduğunu beyan edenler içerisinde en fazla olan il Samsun'dur. Şehre uzaklaştıkça bu sayılar düşmüştür. Yurtdışında Balkanlarda, Avrupa, Afrika ve Asya ülkelerinde Amasyalıların varlığı kayıtlarda mevcuttur.

Nüfus sayımında vatandaş potansiyelinin farklı unsularının belirlenmesi için sorular eklenmiştir. Bunlardan ana dil, inanç ve medeni hal sayılabilir. Amasya'da vatandaşların büyük bir kısmı ana dil olarak Türkçeyi beyan etmiştir. Bundan başka yerel, komşu ülke ve Avrupa dilleri listelenmiştir. Şehirde Müslüman nüfus çoğunlukta olmakla beraber, Hristiyan ve Musevilerin varlığı söz konusudur. Hristiyanlar içerisinde bir mezhep çeşitliliği olup, Müslümanlara dair böyle bir tasnif tespit edilmemiştir. Amasya'da medeni hali evli olanların sayısı fazla olup, eşi ölmüş ve boşanmış nüfus kaydedilmiştir. Bu alanda da erkek kadın nüfus dengelidir.

114

Okuryazar oranı ve okul sayıları nüfusu oranla düşük seviyelerdedir. Şehirden başkente yapılan müracaatlarda bu konu sık sık gündeme gelmiştir. Okuryazar oranında kadınların sayısı belirgin şekilde düşüktür. Okula başlayıp mezun olamayanların sayıları da azımsanmayacak kadar önemlidir. Yüksekokul ve meslek okullarından mezun olanlar tespit edilse de genel nüfusa oranla düşük bir orandadır. Meslek grupları içerisinde daha çok tarım ve orman işleri ön plandadır.

Şehrin mimarisine dair elde edilen veriler sadece belediye teşkilatının bulunduğu yerleşim birimlerindeki binalar hakkında bilgi verse de kıymetlidir. 285 binden fazla toplam nüfuslu bölgede bina sayısı 18 bine yakın olsa da yeterli olduğu düşünülemez. Yine tarım hariç 14 yaş üstü nüfusun istihdam edildiği bina sayısı 200'den biraz fazladır. Yaklaşık 28 bin kişilik çalışan grubun mekânsal olarak konforlu olduğu söylenemez.

KAYNAKÇA

- Asoğlu, İsmail. “Osmanlı Urfası’nda Kahve, Kahvehaneler ve Müdâvimleri”, *History Studies*, 13/1, Şubat 2021, ss. 99-112.
- Baş, Ramazan. *Türkiye’nin Nüfus Politikası*, (Ankara: ATAM Yayınları, 2023),
- Çetin, Edanur. *Türkiye’de Şeker Sanayinin Gelişimi ve Amasya Şeker Fabrikası*, Amasya: Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Dağ, Mustafa. “7 Aralık 1886 Tarihli İnhisar-ı Duhan Nizamnamesinin Tatbikine Dair Bir Değerlendirme”, *Selçuk Ün. Sos. Bil. Ens. Der.* 2022; (47), ss. 162-180.
- Engels, Friedrich, *Konut Sorunu*, çev. Erkin Özalp, (İstanbul: Yordam Kitap, 2020.)
- Evsile, Mehmet. “Amasya Tamimi ve Atatürk’ün Amasya’daki Faaliyetleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Eylül 1998, Cilt XIV - Sayı 40, (1998), 70-83.
- Genç, Sabit, “Amasya Sancağının İdari Durumu ve Nüfus Yapısı (1880-1915)”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (KÜSBD)*, Ocak 2021 Cilt: 11, Sayı: 1, s. 61-57-80.
- Gümüş, Güneş. “Yeni Çeltik Direniş: Madenden Bölgeye Yayılan İşçi Özyönetimi”, *Çalışma ve Toplum*, C.1, S.76, (2023), 455-486. <https://doi.org/10.54752/ct.1241252>
- Özcan, Selim. “Amasya’da Sancak Beyliği Yapan Şehzadeler Döneminde Amasya Şehri”, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 5, (2015), 69-95. <https://doi.org/10.18498/amauidf.38374>
- Resmi Gazete.
- Şahin, İlhan – Emecen, Feridun. “Amasya”, *DİA*, Cilt: 3, İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- T.C. Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi.
- TBMM Zabıt Cerideleri, Millet Meclisi, Dönem: I, Cilt: I, Ankara: TBMM Yayınları, 1962.
- TÜİK, 1965 Genel Nüfus Sayımı (Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Yönleri 24.10.1965), Yayın No: 568, Ankara: DİE Matbaası, 1969.

- TÜİK, 1970 Binalar Sayımı (Belediye Teşkilatı Olan Yerlerde), Yayın No: 647, Ankara: DİE Matbaası, Ankara, 1972.
- TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2009, Ankara: TÜİK Yayınları, 2010.
- Yılmaz, Uğur. “Pontus Meselesi Çerçevesinde Amasya ve Havalisi Kuvayı Takibiye Kumandanlığının Kurulma Girişimi ve Meclis’teki Tartışmalar”, Sakarya’dan Büyük Taarruza 100. Yılında Başkomutanlık Meydan Muharebesi, Ed. Çiğdem Dumanlı-Emre Saral, Girişim Matbaacılık, Ankara, 2022.
- Yurt Ansiklopedisi, “Amasya”, İstanbul: Anadolu Yayıncılık, 1981.

SON DÖNEM OSMANLI KARADENİZİ'NDE YABANCI SERMAYE YATIRIMI: AMASYA REJİ MÜDÜRLÜĞÜ (1883-1923)*

Mustafa DAĞ**

Öz

Osmanlı İmparatorluğu'nun girişmiş olduğu borçlanma serüveni 1881 yılında Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. İdarenin denetimine bırakılan Osmanlı tütünleri için 27 Mayıs 1883 yılında Reji Şirketi kurulmuştur. 15 Nisan 1884 tarihinde ülke genelinde örgütlendirilerek faaliyetlerine başlayan şirketin aktif olduğu önemli bölgelerinden olan Amasya sancağında 1883 ile 1925 yılları arasında Sivas Reji İdaresi'ne bağlı müdürlük olarak teşkilatlandırılmıştır. Amasya Reji Müdürlüğü'nün incelendiği bu çalışmanın temel amacı; müdürlüğün 42 yıllık tütün sektöründeki imtiyazını ele alarak müdürlük ve tütünle ilgili meydana gelen her türlü faaliyeti incelenerek sancağın ekonomisine ve sosyal yapısına olan etkilerini tespit etmek olmuştur. Bu çerçevede ilk etapta Amasya sancağının idari statüsü ile coğrafi sınırları hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Daha sonra rejinin bölgedeki teşkilat ile kadro yapılanması hakkında bilgi aktarılmıştır. Son olarak müdürlüğün tütünü kontrol altına almak amacıyla hayata geçirmiş olduğu politikalar, bu politikaların müdürlük ile çiftçi, tüccar, tüketici ve mahalli yöneticilerle olan ilişkileri nasıl şekillendirdiğine değinilmiştir. Bu ilişkilere bağlı olarak ortaya çıkan kaçakçılık faaliyetleri ile reji kolcularının tutumu ele alınmıştır. Tüm bu gelişmeler arşiv belgeleri ile salnamelere başvurularak gün yüzüne çıkarılmaya çalışılmıştır. Birincil kaynaklardan elde edilen bulgular araştırma-inceleme eserlerle desteklenmeye çalışılmıştır. Bu

* Bu çalışma 16-18 Mayıs 2024 tarihinde düzenlenen Abdizade Hüseyin Hüsameddin Yasar temalı "Uluslararası Amasya Sosyal Bilimler Araştırmaları Sempozyumu-1" adlı sempozyumda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Arş. Gör. Dr. Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, mustafadag@harran.edu.tr., <https://orcid.org/0000-0003-4571-8115>.

tür kaynaklardan istifade edilerek hazırlanan çalışmanın pek çok bulgusu mevcuttur. Bunlardan bazıları müdürlüğün sancakta tütün ekonomisinin tasviriyle ilgili önemli bir konuma sahip olduğu, bölgede muazzam bir teşkilat ve kalabalık bir kadro yapılmasına sahip olduğu, vilayetin istihdam politikasına ciddi katkılar sağladığı, idarenin uygulamalarından dolayı birçok kaçakçılık faaliyetinin gerçekleştirildiği ve kaçakçılarla ilgili adli süreçlerin işletildiği çıkarımı yapılabilir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Ekonomisi, Reji Şirketi, Amasya, Tütün, Kaçakçılık

Foreign Capital Investment in the Latest Ottoman Black Sea: Amasya Regi Directorate (1883-1923)

Abstract

The debt adventure of the Ottoman Empire resulted in the establishment of the Public Debt Administration in 1881. The Reji Company was established on 27 May 1883 for the Ottoman tobacco products that were left under the control of the administration. The company, which was organized throughout the country and started its activities on April 15, 1884, was organized as a directorate under the Sivas Reji Administration between 1883 and 1925 in the Amasya sanjak, one of the important regions where it was active. The main purpose of this study, which examines Amasya Regiment Directorate; The aim of the study was to examine the 42-year privilege of the directorate in the tobacco sector and to examine all activities related to the directorate and tobacco and to determine their effects on the economy and social structure of the sanjak. In this context, in the first place, information was tried to be given about the administrative status and geographical borders of the Amasya sanjak. Then, information was given about the organization and staff structure of the director in the region. Finally, the policies implemented by the directorate to control tobacco and how these policies shape the relations between the directorate and

farmers, merchants, consumers and local administrators are mentioned. The smuggling activities that emerged due to these relations and the attitude of the reji guards were discussed. All these developments have been tried to be brought to light by consulting archive documents and yearbooks. The findings obtained from primary sources have been tried to be supported with research and review works. There are many findings of the study prepared using such sources. Some of these can be inferred that the directorate has an important position regarding the depiction of the tobacco economy in the sanjak, that it has an enormous organization and a large staff in the region, that it makes serious contributions to the employment policy of the province, that many smuggling activities are carried out due to the practices of the administration and that judicial processes are carried out regarding smugglers.

Key Words: Ottoman Economy, Regia Company, Amasya, Tobacco, Smuggling.

GİRİŞ

Amasya, 16. yüzyılda sancak olarak Sivas Eyaletine bağlanmıştır. 1856 ile 1857 yılı Devlet Salnamesinde bölgenin eyalet bünyesinde sancak statüsünde idare edilmekte olduğu kayıt altına alınmıştır. Her ne kadar 7 Kasım 1864 tarihinde Vilayet Nizamnamesiyle idari taksimatta değişikliğe gidilmiş olsa da Amasya'nın idari statüsünde herhangi bir değişiklik olmamıştır. Nizamnamenin getirdiği değişiklikle birlikte eyalet, vilayete dönüştürülmekle birlikte Amasya, sancak statüsünde Sivas Vilayetine bağlı olarak idare edilmeye devam edilmiştir (Mercan, 2007: 550-551; Açıkkel ve Hanılçe, 2011: 74).

Amasya'nın idari statüsü 1868-1869 yılları arasında Sivas Vilayetine bağlı sancak olarak devam etmiştir (Karcı, 2017: 235-236). Bölgenin Sivas Vilayetine bağlı bir sancak olarak idare edilmesi yeni devletin kurulmasından hemen önce 1921 yılına kadar sürmüştür. 1921 yılında gerçekleştirilen yeni idari taksimatta birlikte sancak müstakil bir vilayet merkezine dönüştürülmüştür (Genç, 2021: 60). Genel bir

değerlendirme yapılacak olunursa Amasya, Reji Şirketi'nin faaliyette olduğu 1883 ile 1925 yılları arasında Sivas Vilayetine bağlı bir sancak olarak idare edildiği söylenebilir.

Amasya Sancağının idari taksimatına bakıldığında ise 1870 yılında Amasya merkez kazası dışında Köprü, Merzifon, Osmancık, Mecidözü, Erbaa ve Zile kazalarından müteşekkildi (Uzundal, 2015: 248-249). Ancak 1871 yılına gelindiğinde sancak taksimatında değişikliğe gidilerek 1870 yılında mevcut olan kazalara ek olarak Lâdik ve Maden-i Sim kazaları sancağın idaresine alınmıştır. Böylece merkez kaza dışında Amasya sancağı sekiz kazadan oluşturulmuştur (Salname-i Vilayet-i Sivas, 1871: 66, 74). Mevcut olan bu kazalardan Mecidözü 1876 yılında sancak idaresinden ayrılmıştır (Yücel, 2011: 137-143). Fakat kısa bir süre sonra 1878 yılında kaza tekrar sancak idaresine bağlanmıştır (Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1878: 357).

Merkezi kaza ve diğer sekiz kaza şeklinde örgütlenen Amasya Sancağının bu doğrultudaki teşkilatlanma yapısı 1880 yılına kadar devam etmiştir (Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1879: 170; Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1880: 230). Lakin 1881 yılına gelindiğinde sancak idaresinde değişikliğe gidilerek Erbaa ve Zile kazaları yeni teşkil edilmiş olan Tokat Sancağına bağlanmıştır. Böylece sancak bünyesinde olan kaza sayısı yediye düşmüştür (BOA. İ. DH. 797/64634). Erbaa ve Zile kazalarının Amasya Sancağı idaresinden alınarak Tokat Sancağına bağlanmış olmasındaki temel etken coğrafi konum açısından Tokat Sancağına yakın olmalarıydı.

Erbaa ve Zile kazalarının ayrılmasıyla birlikte Amasya Sancağı bünyesinde idare edilen kazalar Köprü, Merzifon, Osmancık, Mecidözü, Lâdik ve Maden-i Sim şeklinde sıralanabilir. Maden-i Sim kazasının merkezi 1882 yılında Hacıköy'e taşınmıştır. Bu nedenle kaza isminde de değişikliğe gidilerek Gümüşhacıköy adını almıştır (Çelik ve Keçeci Kurt, 2022: 826). 1883 yılında sancak idaresinde yapılan değişiklikte birlikte bu kazalara ek olarak Havza kazasının da idaresi Amasya Sancağına bağlanmıştır (Şahin ve Emecen, 1991: 1-4). Böylece Reji Şirketi'nin bölgede teşkilatlandırılmış olduğu ilk

yıllarda Sivas Vilayetine bağlı olan sancak bünyesinde sancağın merkez kazası dışında Köprü, Merzifon, Osmancık, Mecidözü, Lâdik, Gümüşhacıköy ve Havza kazaları bulunmaktaydı.

Sancağın bu doğrultudaki idari statüsü 1896 yılına kadar korunmuş olsa da 1896 senesinde değişikliğe gidilerek Osmancık kazası Amasya Sancağından ayrılarak Çorum Sancağına idaresine bağlanmıştır (Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1896: 681-682). Amasya'dan ayrılarak Çorum Sancağına bağlanan bir diğer kaza Mecidözü olmuştur. 1918 yılında Çorum Sancağına bağlanan kazanın Amasya Sancağından ayrılmasıyla birlikte merkez kaza dışında Köprü, Merzifon, Lâdik, Gümüşhacıköy ve Havza kazalarından oluşan teşkilatlanma 1921 yılına kadar devam etmiştir (Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1912: 516). Zira 1921 yılında ülkenin idari taksimatında yapılan değişiklikle birlikte vilayet, kaza, nahiye ve köy şeklinde sınıflandırılan idari yapı doğrultusunda Amasya'nın idari yapısında değişikliğe gidilerek sancak statüsüne son verilmiş, bağımsız müstakil bir vilayet olarak teşkilatlandırılmıştır (Genç, 2021: 60). Reji Şirketi'nin bölgede teşkilatlandırmasını oluşturduğu 1883 yılında merkez kaza dışında Köprü, Merzifon, Osmancık, Mecidözü, Lâdik, Gümüşhacıköy ve Havza kazalarından oluşan sancak şirketin son dönemlerine doğru Osmancık ve Mecidözü kazalarının ayrılmasından sonra şirketin lağvedilmesine dört yıl kala merkez kazayla birlikte altı kaza şeklinde idare edilmiştir.

AMASYA'DA REJİ ÖNCESİ DÖNEMDE TÜTÜN

Amasya ve çevre bölgelerde üretilen tütünler¹ Karadeniz tütünleri olarak sınıflandırılmıştır. Karadeniz tütünleri Samsun-Bafra, Taşova (Tokat), Trabzon-Artvin ve Gümüşhacıköy (Amasya) olmak üzere dört ana gruba ayrılmıştır. Bu tütün çeşitlerinin üretildiği mntıka sahil kıyısı boyunca Zonguldak'tan başlayarak Hopa'ya kadar uzanmaktaydı. İç taraflarda ise Ardanuç, Artvin, Borçka, Erbaa,

---

¹ Tütünün anavatanı Amerikan kıtasıdır. 1492 yılında Christoper Columbus ve arakadaşları tarafından keşfedilmiştir (Dağ, Tanık, 2024: 162).

Niksar, Tokat ve Gümüşhacıköy bölgelerini içermektedir. Samsun ile Taşova arasında bulunan Gümüşhacıköy bölgesinde İskeçe basması ayarında basma tütünler yetiştirilmektedir (Karadeniz Çevresi Tütünleri, 1940: 5).

Her ne kadar bölgede tütün üretimine dair çalışmalar yürütülmüş olsa da bölgenin tütün ihtiyacının karşılanması için ihracat yoluna gidildiği tespit edilmiştir. Bu çerçevede 1767 yılında Selanik bölgesinde üretilmekte olan tütünler Samsun limanına getirilmektedir. Bu tütünler daha sonra kervanlarla Amasya, Tokat, Çorum ve Yozgat üzerinden Ankara'ya ulaştırılmaktaydı. Balkanlardan getirilen tütünlerin pazar bulduğu yerler arasında Amasya'nın da olduğu söylenebilir (BOA. C. İKTS. 3/141). Selanik tütünlerinin Amasya ve çevre bölgelerdeki pazarlarda yer bulmuş olması bölge ahalisinin bu tütünlere ilgi duyduğunu göstermektedir. Bu ilginin temel nedeni ise Selanik'te üretilen tütünlerin kalite ve tüketicilerin sağlığı açısından sonra derece iyi cinsten tütünler olmalarıdır.

Balkanlar'dan Anadolu'ya yapılan bu sevkiyatın gerçekleştirildiği tarihlerde bandrol sistemi uygulanmaktaydı. Bu sisteme göre sevkiyatı gerçekleştirilecek olan tütünlerin sevkiyat ruhsatı almış olmaları ve bandrollü olmaları gerekmektedir. Aksi halde bandrolsüz tespit edilen tütünler kaçak olarak nitelendirilmektedir. Haliyle Balkanlar'dan bölgeye sevk edilen tütünler arasında kaçak tütünlerin de olması kaçınılmazdır (Yüksel, 2012: 197).

Amasya ve çevresinde tütün ticaretinin yapıldığına dair bir diğer gelişme 1857 yılında yaşanmıştır. Şöyle ki Amasya Sancağına bağlı olan Havza, Vezirköprü ve Lâdik kazalarında tütün ticaretinin yapıldığına dair bilgiler saptanmıştır. Buna göre Rusya tebaasından olan bir tüccar Havza, Vezirköprü ve Lâdik kazalarında bulunan bazı tüccarlara 1857 yılında 30.000 kuruş değerinde tütün satışı yapmıştır. Ancak satış işleminin üzerinden dört yıl geçmiş olmasına rağmen bedelin kendilerinden tahsil edilmediğinden şikâyetçi olmuşlardır. Bu şikâyet üzerine mahalli yöneticiler konuyla ilgili tahkikat sürecini başlatmıştır.

Yürütülen tahkikat neticesinde tütünleri satın alan tüccarlar tespit edilerek, dört yıl önce belirlenen tutarın tahsil edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu miktarın tahsil edilmesinden sonra Rusya tebaasından olan tüccara para verilmeden önce kendi memleketine gideceğinden dolayı vergi borcunun olup olmadığına dair kontrollerin yapılması istenmiştir. Bu doğrultuda vergi borcunun olup olmadığına bakıldıktan sonra vergi borcunun çıkması halinde borç tahsil edildikten sonra kalan miktarın kendisine verilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir (BOA. HR. MKT. 447/72). Rus tebaası olan tüccar ile Havza, Vezirköprü ve Lâdik kazalarında bulunan tüccarlar arasında 1857 yılında meydana gelen bu ticaretten hareketle Rus tütünlerinin bölgede ticari pazar bulmasının yanı sıra Amasyalı tütün tüccarlarının uluslararası ticari faaliyetlerde bulduklarını göstermektedir.

AMASYA SANCAĞI REJİ MÜDÜRLÜĞÜ

Reji Şirketi, 15 Nisan 1884 tarihinde imparatorluk genelinde olduğu gibi (Dağ ve Tanık, 2023: 783) Amasya sancağında da Sivas Reji İdaresi'ne bağlı müdürlük olarak çalışmalarına başlamıştır. Amasya Sancağı Reji Müdürlüğü olarak teşkilatlandırılan yapıya bağlı olarak kazalarda memurluklar teşekkül ettirilmiştir. Şöyle ki Gümüşhacıköy Kazası Reji Memurluğu, Havza Kazası Reji Memurluğu, Lâdik Kazası Reji Memurluğu, Mecidözü Kazası Reji Memurluğu ve son olarak Vezirköprü Kazası Reji Memurluğu kurulmuştur. Sancağa bağlı olan köy ve nahiyelerde ise görevlendirilmiş olan memurlar aracılığıyla tütün ile ilgili her türlü gelişme kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Böylece müdürlük kısa süre içerisinde teşkilat yapısını oluşturarak sancağın en ücra köşesinde dahi tütünle ilgili meydana gelen gelişmeleri denetimi altında tutmaya çalışmıştır.

Müdürlüğün Kadro Yapılanması

Tütün üretim, tüketim ve ticaretinin yoğun olarak gerçekleştirildiği bölgede müdürlük tütünü denetim altına alabilmek için kadro yapılanmasına büyük önem göstermiştir. İdari kadro yapılanmasıyla ilgili yapılan araştırmalar doğrultusunda görevlilere dair tespit edilebilen en erken bilgi 1887 yılına ait olmuştur. 1887 yılında müdürlük bünyesinde

Osman ile İbrahim Efendiler vazifelendirilmiştir. Osman Efendi ile İbrahim Efendi müdürlük merkezinde memur olarak istihdam edilmişlerdir (Salname-i Vilayet-i Sivas, 1887: 113).

Merkez müdürlüğün dışında müdürlüğe bağlı olan kaza memurluklarında da aynı tarihlerde vazife icra etmiş olan görevlilerin isimlerine dair bilgiler elde edilmiştir. Buna göre Vezirköprü Kazası Reji Memurluğu'nda İbrahim Efendi memur olarak görev yapmıştır (Salname-i Vilayet-i Sivas, 1887: 108). Memurlukta vazife icra eden bir diğer isim Hacı Ethem Efendi olmuştur (Salname-i Vilayet-i Sivas, Hicri: 1889: 164, 174). Buna benzer kısıtlı bilgilerin tespit edilebildiği bir diğer yıl 1889 senesi olmuştur. Vezirköprü Kazası Reji Memurluğu'nda memur olarak vazife üstlenen kişinin Karabet Efendi olduğu saptanmıştır (Salname-i Vilayet-i Sivas, Hicri: 1889: 164, 174). Gerek 1887 gerekse 1889 senesine dair her ne kadar merkezi müdürlük ve Vezirköprü kazasında görev icra eden memurlara dair kısıtlı bilgiler elde edilmiş olsa da elde edilen bu verilerden hareketle müdürlüğün 1887 yılında bölgede aktif olarak faaliyet yürütmekte olduğu çıkarımı yapılabilmesi açısından son derece önemlidir. Zira 1884 yılında faaliyete geçen şirketin üç yıl gibi kısa bir süre sonra kazada dahi memur bulunduruyor olması müdürlüğün idari yapılanmasına dair önemli bir gelişme olarak yorumlanabilir.

Merkez müdürlük ve Vezirköprü Kazası Reji Memurluğu'nun yanı sıra Merzifon Kazası Reji Memurluğu ile Havza Kazası Reji Memurluğu'nda görev yapan memurların isimlerine dair bilgiler de saptanmıştır. Buna göre 1891 yılında Merzifon Kazası Reji Memurluğu'nda Karabet Efendi ve Havza Kazası Reji Memurluğu'nda Osman Efendi'nin vazife üstlendiği kayıtlara işlenmiştir (Salname-i Vilayet-i Sivas, 1891: 158, 174). Gerek 1887 gerekse 1891 yılına dair elde edilen kayıtların genel olarak müdürlüğe bağlı olan memurluklarda görev icra eden memurların isimlerine yer verilmiş olması bu tarihlerde merkez sancağının yanı sıra sanacağa bağlı olan kazalarda tütün üretim, tüketim ve ticaretinin yoğun olarak yapıldığını ve bu kazalardaki şubelerin kayıt arşivi açısından oldukça gelişmiş olduğunu göstermesi açısından önemli veriler olduğu söylenebilir.

Amasya Sancağı Reji Müdürlüğü'nde 1894 yılında görev yapan memurlar arasında Süleyman Efendi bulunmaktaydı. Süleyman Efendi, merkezi müdürlükte Reji'nin muhafaza müdürlüğü görevini üstlenmiştir. Bu görevinde göstermiş olduğu başarıdan dolayı ödüllendirilmesi doğrultusunda karar alınmıştır. Netice olarak beşinci dereceden mecidiye nişanıyla ödüllendirilmiştir (BOA. Y. PRK. BŞK. 36/7). Mecidiye nişanının devlet çıkarlarını gözeterek üstün başarılarla bulunan kişilerin göstermiş oldukları kahramanlıklarını ödüllendirmek amacıyla verilmesinden hareketle Reji bünyesinde istihdam edilmiş olan görevlilerin devlet çıkarları doğrultusunda hareket ettiklerini göstermektedir. Bu manada Süleyman Efendi'ye bu ödülün verilmiş olması şirketin her ne kadar yabancı sermayenin denetiminde olsa da görevlilerin askeri konularda devlet çıkarları doğrultusunda hareket ettiğini göstermesi açısından önemli bir örnek olarak değerlendirilebilir.

1897 yılında müdürlükte Friedrich Buchner Baucevich Efendi (?) görev icra etmiştir. Friedrich Efendi Almanya tebaasıydı (BOA. HR. UHM. 315/23). Friedrich Efendi'nin Almanya tebaası olmasından hareketle şirketin bünyesinde istihdam etmiş olduğu memurlar arasında Almanya vatandaşlarının da olduğu söylenebilir. Osmanlı hukukuna bağlı olarak imparatorluk sınırları içerisinde faaliyet gösteren bir kurumda Osmanlı vatandaşlarının yanı sıra yabancı devlet vatandaşlarının da istihdam ediliyor olması şirketin çokuluslu bir yapıya sahip olmasından kaynaklanmaktaydı.

1900 yılına gelindiğinde merkez müdürlükte görev icra eden isimlerden birinin Salih Efendi olduğu saptanmıştır. Salih Efendi'nin eşi olan Gülşen Hanımın 1901 yılında merkezi hükümete çekmiş olduğu telgrafta eşinin öldürülmesinden sonra kendi ve çocuklarının geçimini sağlayabilmeleri için devlet yöneticileri tarafından kendilerine maaş tahsis edildiği ancak bu maaşın daha sonradan kesildiğinden şikâyetçi olmuştur. Dilekçesinde mağdur olduklarını dile getirerek kesilmiş olan maaşın tekrar bağlanmasını talep etmiştir. Ancak bu talebin ne yönde cevaplandırıldığına dair bilgiler tespit edilememiştir (BOA. BEO. 1638/122819). Gülşen Hanımın

dilekçesindeki ifadelerden hareketle Salih Efendi'nin Reji'de görevi başındayken birileri tarafından öldürüldüğü anlaşılmaktadır. Fakat bu ölüme neden olanların kimler olduğu ve haklarında yürütülen tahkikatın ne şekilde neticelendiğine dair bilgiler tespit edilememiştir.

Salih Efendi ile aynı tarihlerde müdürlük bünyesinde vazife icra etmiş olan memurların bir kısmı Havza Kazası Reji Memurluğu'nda görev yapmışlardır. Buna göre memurlukta Mehmet Adil Bey² memur olarak vazife üstlenmiştir. Diğer memurların aksine Mehmet Adil Bey'in iş hayatıyla ilgili ayrıntılı bilgiler elde edilmiştir (Kırıcı ve Yiğit, 2011: 108). Şöyle ki eğitim hayatını tamamladıktan sonra 21 Eylül 1900 tarihinde görevlendirildiği ilk yer Havza Kazası Reji Memurluğu'ydü. Aylık 400 kuruş maaş karşılığında göreve başlayan Mehmet Bey, 1903 yılında aynı maaşla Cide Kazası Reji Memurluğu'na tayin edilmiştir. Bu tayin bilgisinden hareketle Mehmet Bey'in Havza Kazası Reji Memurluğu'nda 1901 ile 1903 yılları arasında vazife icra ettiği söylenebilir. Daha sonra ise 14 Eylül 1903 tarihinde terfi alarak 450 kuruş maaş karşılığında Mecidözü Kazası Reji Memurluğu'na tayin edilmiştir.

Buradaki görevine 1906 yılına kadar devam etmiştir. Zira 12 Ocak 1906 tarihinde Bartın Reji Memurluğu'nda istihdam edilmiştir. Burada da iki yıl kadar görev icra ettikten sonra 20 Şubat 1908 tarihinde 400 kuruş maaş ile Samsun Orman Dairesi'nde teftiş kaleminde memur olarak görev üstlenmiştir (Kırıcı ve Yiğit, 2011: 108). Mehmet Adil Bey'in eğitim hayatını bitirdikten sonra almış olduğu ilk görevden itibaren emekliliğinden bir önceki görevine kadar kesintisiz olarak Reji'de istihdam edilmiş olduğu görülmektedir. Bu durum ise Mehmet Adil Bey'in Reji'nin farklı şubelerinde

---

² Mehmed Adil Bey, Ulema ve Çerkes amirlerinden Hacı İsmail Bey'in oğlu olarak 1871 senesinde Mecidözü kazası dâhilinde bulunan Tanuközü nahiyesinde doğmuştu. Çorum Rüştüye Mektebindeki eğitimini tamamladıktan sonra altı yıl boyunca Çorum ve Mecidözü medreselerinde eğitim hayatına devam etmişti. Türkçe okuyazar olan Mehmed Bey, Arapça ve Çerkesce konuşabilmekteydi. Bkz. BOA. DH. SAİDd. 156/495, 495.

üstlenmiş olduğu görevlerde başarılı bir çalışma disiplini sergilediğini göstermektedir.

Mehmet Adil Bey'in yanı sıra aynı yıl içerisinde Tahir Bey'in Vezirköprü Kazası Reji Memurluğu'nda vazife üstlendiğine dair veriler elde edilmiştir. Tahir Bey'in, göreve ne zaman başladığıyla ilgili kesin bilgi tespit edilememiş olsa da 1900 yılında buradaki görevinin sona erdiği saptanmıştır. Tahir Bey, 1900 yılında Vezirköprü Amasya Redif Binbaşılığına tayin edilmiştir. Ancak Reji'de görev icra ederken birtakım yasadışı girişimlerde bulunduğuna dair iddialar ortaya atılmıştır. Bu iddialara göre Tahir Efendi, maiyetinde yaşlı, köle erkek ile kadın ve cariyeleri esir tutmaktaydı. Bu şikâyet üzerine kanunun tahkik edilmesi doğrultusunda karar alınmıştır. Bu kapsamda gerekli olan tahkikatın icra edilmesi için Amasya Mutasarrıflığı ile Şûrâ-yî Devlet arasında gerçekleştirilen müzakereler neticesinde Tahir Bey merkez vilayete çağırılmıştır (BOA. HSDTFR1. 1/3). Yerel idare mahkemesi tarafından hakkında iddia edilen gerekçelerin görüşülmesi üzerine muhakeme süreci başlatılmıştır. Ancak muhakeme sürecinin ne yönde neticelendiğine dair bilgi tespit edilememiştir.

Daha önceki yılların aksine 1903 yılında müdürlükte görev üstlenmiş olan kadronun daha kalabalık olduğu saptanmıştır (Genç, 2021: 62). Buna göre merkezi müdürlükte memur olarak Mösyö Oğüst Körk Efendi (?), muhasebeci olarak Mösyö Kostantin Karkar Bados Efendi (?) ile ambar memuru olarak Karabet Efendi vazife icra etmiştir (Salname-i Vilayet-i Sivas, 1903: 117). Bu isimlerin yanı sıra müdürlükte görev üstlenmiş olan bir diğer isim Karlı Şükrü Efendi'dir. Şükrü Efendi'nin her ne kadar resmî olarak istihdamına dair gelişme yaşanmamışsa da açıktan müdürlüğün dava vekilliği görevini icra ettiği saptanmıştır. Görevinde göstermiş olduğu başarıdan dolayı dava vekili olarak şirketin herhangi bir şubesinde kadrolu olarak istihdam edilmesi için çalışmalara başlanmıştır. Ancak bu çalışmaların ne yönde neticelendiğine dair bilgi elde edilememiştir (BOA. DH. MKT. 730/8).

Merkezi müdürlük dışında aynı yıl içerisinde müdürlüğe bağlı olan memurluklarda da görev icra eden idari personelin

isimlerine ve icra etmiş oldukları görevlere dair veriler elde edilmiştir. Şöyle ki Mecidözü Kazası Reji Memurluğu'nda Reji memuru olarak Süleyman Efendi (Salname-i Vilayet-i Sivas, 1903: 124), Lâdik Kazası Reji Memurluğu'nda Reji memuru olarak Bireşgevi Efendi (?) (Salname-i Vilayet-i Sivas, 1903: 127), Havza Kazası Reji Memurluğu'nda Reji memuru olarak Bayram Efendi (Salname-i Vilayet-i Sivas, 1903: 132), Vezirköprü Kazası Reji Memurluğu'nda Reji memuru olarak Yusuf Efendi, Merzifon Kazası Reji Memurluğu'nda Reji memuru olarak Ali Haydar Efendi (Salname-i Vilayet-i Sivas, 1903: 122) ile Gani Rıza Efendi (Salname-i Vilayet-i Sivas, 1903: 120) ve son olarak Gümüşhacıköy Kazası Reji Memurluğu'nda Reji memuru olarak Hafız Mustafa Efendi vazife icra etmiştir (Salname-i Vilayet-i Sivas, 1903: 130). 1903 yılında müdürlük bünyesinde görev yaptığı tespit edilen memurlardan dördü merkezi müdürlükte diğer yedisi ise müdürlüğe bağlı olan memurlukta görev yaptığı saptanmıştır. Yine merkezi müdürlükle birlikte müdürlüğe bağlı olan tüm memurluklarda 1903 yılına dair kalabalık bir kadro kaydının tespit edilmiş olması dikkat çeken bir diğer önemli husus olarak değerlendirilebilir.

1903 yılına dair kalabalık bir kadro yapılanmasının aksine 1904 senesinde müdürlükte istihdam edilmiş olan memurlardan tespit edilebilen isimlerin çok az olduğu görülmektedir. Zira 1904 yılında sadece Havza Kazası Reji Memurluğu'nda görev yapan Bayram Efendi ile merkezi müdürlükte memur olarak istihdam edilmiş olan Mösyö George Krug Efendi'nin (?) isimleri tespit edilebilmiştir. Bayram Efendi'nin görevi başındayken göstermiş olduğu başarıdan dolayı ödüllendirilmesi doğrultusunda karar alınmıştır. Bu karar çerçevesinde Bayram Efendi'ye dördüncü dereceden rütbe verilmiştir (BOA. İ. TAL. 343/45). Bayram Efendi'nin ödüllendirilmesine dair meydana gelen bu gelişmeye benzer birçok ödüllendirme uygulamasına başvurulduğu göz önünde bulundurularak şirketin başarılı olan memurlarının motivasyonunu yüksek tutmak amacıyla bu politikayı sıklıkla uyguladığını göstermektedir.

Mösyö George Krug Efendi (?) ise müdürlükte vazife üstlenmeden önce Amasya Sancağında Alman Konsolosluğu'nda fahri vekil olarak görev yapmıştır. Konsolosluktaki görevinin yanı sıra ticaretle uğraşarak buradan elde etmiş olduğu maddi kaynakla geçimini sağlamaya çalışmıştır (BOA. BEO. 718/53797). Ancak son dönemlerde ticari faaliyetlerinin kötü gitmesi üzerine maddi sıkıntılar yaşamaya başlamıştır. Nitekim konsolosluktan da almış olduğu maaşın geçimini sağlamak için yeterli olmadığı gerekçesiyle konsolosluktaki görevinden istifa ederek devlet kurumlarından birinde istihdam edilmesini talep etmiştir. Bu talep üzerinde George Krug Efendi (?) hakkında icra edilen tahkikat neticesinde daha önce Reji'de görev yaptığı saptanmıştır.

Daha önceki deneyimleri de dikkate alınarak 15 Mayıs 1895 tarihinde Amasya Mutasarrıflığı ile Reji İdaresi arasından yapılan müzakereler neticesinde herhangi bir şubede görevlendirilmesi için bir engelin olmadığı kararna varılmıştır. Ancak Polis Dairesi tarafından hakkında yapılan araştırma neticesinde daha önce Ermeniler ile sıkı iletişim içerisinde bulunması ve sık sık Ermenilerin evine girip çıkmalarından dolayı hakkında yürütülen tahkikat sürecinin yeniden başlatılması gerektiği kararlaştırılmıştır (BOA. BEO. 628/47075). Yürütülen tahkikat neticesinde Kivork Efendi'nin yanına gelip giden Ermenilerin asi kişiler olmadığı ve devlete karşı herhangi bir hareketlerinin olmadığı, ayrıca George Krug Efendi'nin (?) ara sıra meydana gelen taşkınlıklarla ilgili devlet makamlarını bilgilendirdiği saptanmıştır. Bu gibi bilgiler dikkate alınarak kendisinin ve ailesinin geçimini sağlayabilmesi için Amasya Sancağı Reji Müdürlüğü'nde 5 Aralık 1895 tarihinde görevlendirilmesi kararlaştırılarak tayin işlemleri gerçekleştirilmiştir (BOA. BEO. 713/53452).

Esasen George Krug Efendi, hem şehir bürokrasisi hem de Amasya'daki ahali açısından muteber bir şahsiyetti. Zira şehrin ileri gelen tüccarlarıyla geçmişe dayanan ticari ilişkileri vardı. Ayrıca şehirdeki ipek fabrikasının yöneticiliğini yapmıştır (Belge, 2018: 57-58). Bunun yanı sıra 1895 yılında Ermeniler tarafından çıkarılmış olan büyük yangının

söndürülmesinde Alman ahalisiyle birlikte büyük mücadele vermiştir. Bu gibi faaliyetlerinden dolayı şehir ahalisi tarafından takdir edilmekteydi. Fakat şüpheli ilişkilerinden dolayı merkezi ve yerel yöneticilerin takibatı altına girmiştir (BOA. DH. MKT. 1859/82).

George Krug Efendi hakkında meydana gelen bu gelişmelerden hareketle idare bünyesinde istihdam edilmesi düşünülen kişiler hakkında ilk etapta şirket tarafından daha sonra ise hükümet daireleri tarafından bir araştırmanın yapılması zorunlu olduğu söylenebilir. Yine yürütülen bu soruşturmalar neticesinde devlet daireleri tarafından verilen kararın nihai sonucu belirlediği de görülmektedir. Bu durum ise şirketin kendi iç işlerinde her ne kadar özerk kılınmış olsa da devlet çıkarları aleyhine faaliyet yürüttüğü devlet kurumları tarafından tespit edilmiş olan kişilerin şirket bünyesinde istihdamlarına dair bir girişimin gerçekleşmesi halinde devletin müdahale yetkisinin olduğunu göstermesi açısından önemli bir örnek olarak değerlendirilebilir.

130

1903 yılında tespit edilebilen görevlilerden sonra 1907 yılına kadar olan üç yıllık zaman diliminde müdürlükte vazife icra etmiş olan görevlilere dair veriler elde edilememiştir. Bu çerçevede 1907 yılında merkezi müdürlük bünyesinde müdür olarak Akust Grok Efendi'nin (?), muhasebeci olarak Mösyö Edroni Efendi'nin (?) ve ambar memuru olarak Karabet Efendi'nin istihdam edildiği saptanmıştır (Salname-i Vilayet-i Sivas, 1907: 125). Merkezi müdürlüğün yanı sıra müdürlüğe bağlı olan memurluklarda da vazife icra etmiş olan memurlardan bazılarının isimlerine dair veriler elde edilebilmiştir.

Buna göre Gümüşhacıköy Kazası Reji Memurluğu'nda Hafız Mustafa Efendi (Salname-i Vilayet-i Sivas, 1907: 139), Lâdik Kazası Reji Memurluğu'nda Baraşkoy Efendi (?) (Salname-i Vilayet-i Sivas, 1907: 136), Havza Kazası Reji Memurluğu'nda Bayram Efendi (Salname-i Vilayet-i Sivas, 1907: 141), Mecidözü Kazası Reji Memurluğu'nda Gavril Efendi (?) (Salname-i Vilayet-i Sivas, 1907: 133), Merzifon Kazası Reji Memurluğu'nda İsmail Hakkı Efendi (Salname-i Vilayet-i Sivas, 1907: 129) ve son olarak Vezirköprü Kazası Reji

Memurluğu'nda Bayram Efendi görev üstlenmiştir (Salname-i Vilayet-i Sivas, 1907: 131). Gerek müdürlükte gerekse müdürlüğe bağlı olan kazalarda görev yapan isimlerin 1903 yılındaki kadro ile aynı olması buradaki görevlilerin 1903 ile 1907 yılları arasında kesintisiz bir şekilde görev yapmaya devam ettikleri çıkarımında bulunmamıza imkân tanımaktadır.

Amasya Sancağı Reji Müdürlüğü çatısı altında vazife icra etmiş olan memurlardan isimleri ve icra etmiş oldukları görevlere dair bilgilerin tespit edilebildiği bir diğer yıl 1909 senesi olmuştur. Bu bağlamda 1909 senesinde müdürlüğe bağlı olan Gürün Kazası Reji Memurluğu'nda Ahmet Refik Efendi'nin Reji memuru olarak vazife icra ettiği saptanmıştır. Esasen 1909 senesi Ahmet Refik Efendi'nin görevden ayrıldığı yıl olmuştur. Haziran ayında buradaki vazifesinden istifa ettiğine dair tutulan kayıtlardan hareketle Ahmet Refik Efendi'nin bu tarihten önce Reji'de vazife üstlendiği söylenebilir. Ancak buradaki görevine ne zaman başladığına dair bilgiler mevcut değildir. Ahmet Refik Efendi, Güran kazasındaki görevinden ayrıldıktan sonra Bursa, Kastamonu veya Sivas vilayetlerinden birinde ikinci sınıf polis komiseri olarak tayin edilmesini talep etmiştir. Bu talebi ilgili kurumlar tarafından değerlendirildikten sonra olumlu bulunmuş ve bu vilayetlerden birine polis komiseri olarak tayin edilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak hangi vilayete atandığına dair verilere ulaşılamamıştır (BOA. ZB. 333/83). Ahmet Refik Efendi ile ilgili meydana gelen bu gelişmeler Reji bünyesinde istihdam edilmiş olan memurların devlet memurluğuna geçiş yapabilme haklarının olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Önceki senelerin aksine 1913 senesinde Amasya Sancağı Reji Müdürlüğü çatısı altında istihdam edilmiş olan memurların çok azının ismine dair bilgiler tespit edilebilmiştir. Buna göre her ne kadar merkezi müdürlükte vazife icra etmiş olan memurların isimlerine ve üstlenmiş oldukları görevlere dair veriler elde edilememiş olsa da müdürlüğe bağlı memurluklarda çalışmış olan görevlilerin kayıtlarına ulaşılabilmiştir. Buna örnek olarak Merzifon Kazası

Reji Memurluğu'nda Süleyman Efendi üstlenmiş olduğu görev gösterilebilir. Süleyman Efendi, memurlukta müfettiş olarak vazife icra etmiştir (BOA. DH. MKT. 145/89).

Süleyman Efendi'nin Merzifon bölgesinde meydana gelen eşkıyalık faaliyetlerinde aktif rol oynayan Ermeni asıllı şahısların yakalanmasında aktif rol almasından dolayı beşinci dereceden mecidiye nişanıyla ödüllendirilmesi doğrultusunda karar alınmıştır (BOA. Y. PRK. UM. 28/34). Kaçakçılıkla mücadele çerçevesinde özverili çalışmalarda bulunan Reji görevlilerin devlet nişanıyla ödüllendirilmiş olması devlet kadrosunun bu tarihlerde kaçakçılıkla yürütülen mücadeleye vermiş oldukları önemi göstermesi açısından dikkat çekici bir husustur.

Aynı yıl içerisinde Havza Kazası Reji Memurluğu'nda Bayram Efendi'nin vazife icra ettiği saptanmıştır. Mahmut Efendi'nin oğlu olan Bayram Efendi'nin kaza kaymakamıyla birlikte hareket ederek görevini suiistimal ettiğine dair iddialar ortaya atılmıştır. Bu iddiaları ortaya atan Rum Patrikhanesi şikâyetle bulunmuştur. Bu şikâyetle birlikte gerek kaymakam gerekse Bayram Efendi hakkında başlatılan muhakeme neticesinde Bayram Efendi ile kaymakamın iddia edildiği gibi kanun dışı girişimlerde bulunmadıkları tespit edilmiştir. Bayram Efendi'nin suçsuz çıkması üzerine görevine devam etmesi kararlaştırılmıştır (BOA. DH. İ. UM. EK. 67/29). Bu örnekten hareketle hakkında iddialarda bulunan Reji memurlarıyla ilgili gerekli olan tahkikat sürecinin şeffaf bir şekilde yürütüldüğü gibi suçlu bulunmaları halinde cezalandırıldıkları, suçlu olmamaları durumlarda ise aktif görevlerini devam ettirmeye izin verildiği söylenebilir.

Nitekim müdürlük bünyesinde istihdam edilmiş olan görevlilerden yasadışı girişimlerde bulunanlar hakkında hukuki muameleye bir an önce başlandığına dair birçok örnek tespit edilmiştir. Bu bağlamda incelenebilecek ilk örnek 1889 yılında cereyan etmiştir. Buna göre Vezirköprü Kazası Reji Memurluğu'nda istihdam edilmiş olan Avadis Efendi ile Amasya Sancağı Reji Müdürlüğü'nde müdürlük vazifesini icra eden kişi arasında Reji'nin himayesinde bulunan tütünleri kaçırmak ve bazı ahalinin hayvanlarına zorla el koyma

meselesinden dolayı sorun yaşanmıştır (BOA. ŞD. 1790/17). Anlaşmazlığın çözüme kavuşturulamaması üzerine taraflar arasında cereyan eden bu gelişme mahkemeye taşınmıştır. Meclis-i İdare Mahkemesi'nde dava süreci ele alınmıştır (BOA. DH. MKT. 1748/99). Ancak davanın nasıl sonuçlandığında dair bilgiler tespit edilememiştir.

Vezirköprü Kazası Reji Memurluğu'nda istihdam edilmiş olup usulsüzlüğünden dolayı müdürlük ile personel arasında anlaşmazlığın çıkmasına neden olan bir diğer gelişme 1900 senesinde yaşanmıştır. Memur Çerkes Tahir Bey'in birtakım yasadışı girişimlerde bulunduğu dair iddialar ortaya atılmıştır. Bu iddiaları ileri süren kaza ahalisiydi. Şikâyetlerinde bu yasadışı girişimlerden dolayı çok rahatsızlık duyduklarını belirterek mağduriyetlerinin giderilmesini talep etmişlerdir. Bu şikâyetler üzerine Çerkes Tahir Efendi hakkında tahkikat süreci başlatılmıştır. Yapılan tahkikat neticesinde iddiaların doğru olduğu sonucuna varılarak suçlu bulunmuştur. Yaptırım olarak ise görev yerinin değiştirilmesi gerektiğine karar verilmiştir. Böylece Çerkes Tahir Efendi'nin kaza ahalisinde oluşturmuş olduğu öfke dindirilmeye çalışılmıştır (BOA. DH. MKT. 2361/80). Çerkes Tahir Efendi'ye verilen cezadan hareketle Reji memurlarının bu gibi kanunuz girişimlerde bulunmaları halinde görev yerinin değiştirilmesi gibi hafif cezaların verildiği söylenebilir.

MÜDÜRLÜĞÜN FAALİYETLERİ

Amasya Sancağı Reji Müdürlüğü'nün şartname³ ve nizamname⁴ çerçevesinde tütün ile ilgili her türlü gelişmeyi denetim altına almak amacıyla hayata geçirmiş olduğu politikardan dolayı tütün çiftçileri ve tüccarlarıyla birtakım sorunlar yaşamıştır. Müdürlük ile bu kesimler arasında yaşanan sorunlar dışında müdürlüğün kendi bünyesinde

³ Şirketin işleyişini belirleyen şartnamelerden ilki 27 Mayıs 1883 tarihinde 29 madde halinde hazırlanan metindi. 30 yıl yürürlükte kalan bu şartnamenin tanımız olduğu 30 yıllık imtiyaz süresinin bitmesiyle birlikte 15 yıllık imtiyaz hakkını tanıyan ikinci şartname 16 Nisan 1914 tarihinde hazırlanmıştır. Bu şartname ise şirketin lağvedildiği tarih olan 26 Şubat 1925 tarihine kadar yürürlükte kalmıştır. Bkz. Dağ ve Tamk, 2023: 372-373.

⁴ Şartnamenin 25. maddesi gereğince 27 Aralık 1886 tarihinde 67 madde şeklinde İnhisar-ı Duhan Nizamnamesi adıyla hazırlanmıştır. Bkz. Dağ, 2021: 164.

istihdam etmiş olduğu personelle olduğu gibi devlet kurumlarında vazife icra eden devlet memurlarıyla da birtakım sorunlar yaşadığı tespit edilmiştir.

Müdürlüğün Çiftçilerle İlişkisi ve Tütün Üretimi

Amasya Sancağı Reji Müdürlüğü tütün üretimiyle ilgili her türlü gelişmeyi 1884 yılından itibaren denetimi altına almıştır. Müdürlüğün bölgede faaliyete geçmesinden bir yıl sonra 1885 yılında üretilmiş olup Reji ambarlarına teslim edilmiş olan toplam tütün miktarı 7.916 kiloydu (BOA. ŞD. 2616/24). Üretilen bu tütünlerin Reji ambarlarına teslim edilmiş olmasına dair kayıtların tutulmuş olması müdürlüğün bir yıl gibi kısa bir süre içerisinde teşkilatlanmasını tamamlayarak sancağın çoğu bölgesinde ambarlarını aktif edebildiğini göstermesi açısından önemlidir.

Tütün üretimiyle ilgili 1885 yılında meydana gelen bu gelişme dışında 1890 yılında yapılan tütün üretiminden müdürlüğün elde ettiği kâra dair veriler elde edilmiştir. Buna göre 1890 senesinde Amasya Sancağını ziyaret eden Dünyûn-ı Umûmiyye İdaresi Genel Sekreteri Vital Cuinet⁵, Reji Müdürlüğü'nün 1890 yılı tütün üretiminde elde ettiği gelirin 8.000 lira (Tuzcu, 2007: 276), bir diğer ifadeyle 184.000 frank olduğunu notlarına eklemiştir.

Fransız diplomat 1890 senesinin yanı sıra 1892 senesine dair verilere de yer vermiştir. Şöyle ki bu yıl üretim üzerinden elde edilen miktarın 30.000 Türk lirası, bir diğer ifadeyle 700.000 frank olduğunu belirtmiştir (Cuinet, 1892: 740). Gezginin 1890 ile 1892 yıllarına dair vermiş olduğu istatistiki verilere bakıldığında müdürlüğün gelirlerinde ciddi bir artış sağlayarak hazinesine kâr olarak sağlamış olduğu miktarı hemen hemen dört katı kadar arttırdığı görülmektedir. Bu durum ise şirketin bölgede uygulamış olduğu politikalarda başarıyı elde ettiğini göstermektedir. Bu çerçevede üretimde

⁵ 1833-1896 yılları arasında yaşamış olan Fransız asıllı Vital Cuinet, Dünyûn-ı Umûmiyye İdaresi'nde 1880-1892 yılları arasında genel sekreter olarak görev icra etmişti. Gezgin olması nedeniyle aralarında Amasya'nın da bulunduğu Trabzon, Erzurum, Bitlis, Sivas, Ankara, Adana, Bağdat, Basra, Halep, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Diyarbekir, Van, Musul, Girit, İzmir, Kastamonu, Bursa ve İstanbul gibi bölgeleri dolaşarak idareye sunmak üzere bölgelerle ilgili notlar tutmuştu. Bkz. Dağ, 2024: 199.

meydana gelen kaçakçılık oranında düşüşün olduğu, üretim sahasının genişlediği veya dönüm başına elde edilen ürün miktarında artışın yaşanmış olması muhtemeldir.

Yaşanan bu olumlu gelişmelere rağmen çiftçiler ile müdürlük arasında birtakım sorunlar cereyan etmiştir. Bu sorunlardan biri de üretimi doğrudan etkileyen avans meselesi olmuştur. Buna göre imzalanmış olan şartname ile nizamname çerçevesinde Reji Şirketi üretimin devamlılığını sağlamak adına tütün ekimi için çiftçiye faizsiz kredi imkânı sağlayacaktır. Böylece ekim için maddi kaynağı olmayan çiftçilere destek sağlanarak bölgede tütün üretiminin devamlılığı sağlanacaktır. Ancak 1909 senesinde Gümüşhacıköy kazasında tütün üretimi yapan Avram Oğlu Avram Efendi ile arkadaşları bu hususta müdürlüğü şikâyet etmiştir (BOA. DH. MKT. 869/53).

14 Aralık 1909 tarihinde merkezi yönetime iletilen telgrafta bölgede 15 yıldan beridir tütün üretiminin yapılmakta olduğuna dikkat çekilerek kanunlar çerçevesinde tütün ekimi için avans başvurusunda bulunmalarına rağmen müdürlüğün bu avansı vermemek için türlü zorluklar çıkardığından yakınmışlardır (BOA. DH. MUİ. 48/37).

Ancak bu şikâyetle ilgili başlatılan tahkikat sürecinin nasıl neticelendiğine dair bilgiler elde edilememiştir. Bu sorunlarla karşılaşılması halinde kazada tütün üretimine dair faaliyetler yoğun olarak devam ettirilmeye çalışılmıştır. Zira 1911 yılında Gümüşhacıköy kazasında 452 dönüm araziye ekim yapılmış ve bu ekimden dönüm başına 21 kilo tütün elde edilmiştir. Elde edilen tütün miktarının toplamda 9.492 kilo olduğu görülmektedir (BOA. DH. İD. 95/8). Müdürlüğün bölgede faaliyetlerine başladığı ilk yıllarda elde edilen tütün mahsulü ile 1911 yılında elde edilen tütün mahsulü karşılaştırıldığında 1884 yılında sancak genelinde 7.916 kilo elde edilirken 1911 yılında ise bu miktardan biraz fazlası olan 9.492 kiloluk ürünün sadece sancağa bağlı bir kazada hasat edilmiş olması Reji'nin faaliyetleri neticesinde tütün üretiminde elde ettiği başarıyı göstermesi açısından önemli bir istatistiki bilgi olarak gösterilebilir.

Üretimde gözlenebilen bu artışa rağmen müdürlüğün uygulamalarından dolayı çiftçilerle birtakım problemler meydana gelmiştir. Bu problemlerin temel kaynağı ise müdürlükte vazife icra eden memurların ekim ruhsatı vermekte isteksiz davranması, yeteriz ambar meselesi veya çiftçilerin tütünlerinin Reji ambarlarına alınmasında isteksiz davranılması olmuştur. Bu bağlamda tespit edilebilen ilk örnek 1886 senesinde cereyan etmiştir. Buna göre Amasya Sancağında bulunan çiftçiler tütünlerini teslim etmek için zorunlu tutuldukları uygulamaya tabi olabilmek için bölgede yeterli ambarın bulunmamasından şikâyetçi olmuşlardır. Merkezi yönetim bu şikâyet üzerine harekete geçerek Amasya Sancağı Reji Müdürlüğü'nden bilgi talep etmiştir.

Müdürlük ise sancak dâhilinde bu tarihlerde üretilen toplam tütün miktarının 1.551 kilo 500 gram olduğuna dikkat çekerek (Altunsoy, 2021: 46) bu tütünleri depolamak için yeterli ambarların mevcut olduğunu, iddiaların asılsız olduğunu ifade ederek kendisini savunmaya çalışmıştır. Ayrıca müdürlük yeni kurulmasından dolayı şimdilik sadece sancak merkezlerinde ambarların inşa edildiği gerekmesi halinde tütün üretiminin yoğunluğuna göre kazalarda da kiralama yoluyla ambarların işletilebileceği belirtilmiştir (BOA. ŞD. 1711/10). Müdürlük çiftçiler tarafından 1886 tarihinde yapılan şikâyete sayısal veriler ışığında cevap vererek nizamname ve şartname doğrultusunda hareket ettiğini belirterek kanuna aykırı bir durumun zuhur etmediğini belirtmeye çalışmıştır. Böylece çiftçi nezdinde Reji'ye karşı oluşacak veya olmakta olan tepkiler önlenmeye çalışılmıştır.

Müdürlüğün bu ifadelerle kendisini savunması ve çiftçilerin ise aksini iddia etmeleri taraflar arasındaki anlaşmazlığın çözüme kavuşturulmasını güç kılmakla birlikte buna benzer sorunların devam etmesine neden olmuştur. Zira 1894 senesinde çiftçiler tarafından ekilmiş olan tütünlerin kaçak addedilerek Reji tarafından sökülmesi çiftçi ile müdürlük arasında sorunun yaşanmasına neden olmuştur. Müftüzade Mahmut Kâmil Efendi, Amasya Mutasarrıflığı'na başvurarak şirketten tütün ekimi için ruhsat almış olmasına rağmen tütünlerin müdürlük görevlileri tarafından haksız

yere söküldüğünü dile getiren şikâyetini iletmiştir. Üstelik bu sökümler işlemlerinden de Amasya İdare Meclisi'nin haberi olmadan yapıldığını aktarmıştır.

Hazırlanmış olan şartname ile nizamnameye aykırı olarak hareket eden Reji memurlarının oluşturmuş olduğu mağduriyetin giderilmesini talep etmiştir. Yerel İdare, merkezi yönetim ile müzakere ederek konu hakkında tahkikat sürecinin başlatılmasını sağlamıştır. Bu çerçevede Amasya Sancağı Reji Müdürlüğü'nden konuyla alakalı bilgi alınmıştır. Müdürlük aktarmış olduğu bu bilgilerde tütünlerin ruhsatsız şekilde ekilmesinden dolayı Amasya Mutasarrıflığı kararıyla söküldüğünü ifade ederek kendisi savunmaya çalışmıştır (BOA. BEO. 481/36003).

Bu ifadeler üzerine konu hakkında tahkikat süreci kısa süre içerisinde tamamlanmıştır. Netice olarak Müftüzade Mahmut Kâmil Efendi'nin iddialarında haksız olduğuna kanaat getirilerek tütünlerin ruhsatsız olmasından dolayı Reji görevlileri tarafından sökülmesinin doğru bir karar olduğunu hükme bağlamıştır. Yine bu kararlar birlikte merkezi yönetim çiftçilerin şartname ve nizamnamede belirtilen hükümler çerçevesinde hareket etmesi gerektiğine dikkat çekerek müdürlüğe bu manada kolaylık sağlanması ve kaçak tütün ekiminin önüne geçilmesi amacıyla her türlü tedbirin müdürlük ve mahalli idareciler tarafından alınması gerektiğini belirtmiştir (BOA. BEO. 481/36003).

Merkezi yönetimin Müftüzade Mahmut Kâmil Efendi hakkında vermiş olduğu karardan hareketle kanunlar çerçevesinde hareket etmeyen çiftçiler hakkında gerekli muamelenin icra edilmesinden geri durulmadığı söylenebilir. Haliyle bu durum da merkezi yönetimin Reji ile çiftçi arasında ayırım yapmadan kanunlara riayet edilmesi doğrultusunda caba sarf ettiğini göstermektedir.

Buna benzer sorunların aşılabilmesi için merkezi yönetim ile mahalli idarecilerin baskıları neticesinde müdürlük harekete geçerek çiftçilerin en fazla yakındığı husus olan yetersiz ambar meselesini çözüme kavuşturmaya çalışmıştır. Bu çerçevede yürütülen çalışmalar neticesinde sancak genelinde 1895 yılında aktif hale getirilen 8 Reji

ambarının bulunduğu mevkilere dair veriler Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. Amasya Sancağı Reji Müdürlüğü Ambarları (20 Haziran 1895)

Nezaret	Müdüriyet	Ambarların Yeri	Ambar Adeti	Ambarın Yıllık Kirası
Sivas	Amasya	Merkez	1	2.912,60
Sivas	Amasya	Merzifon	1	1.048,55
Sivas	Amasya	Vezirköprü	1	564,25
Sivas	Amasya	Havza	1	349,50
Sivas	Amasya	Mecidözü	1	233
Sivas	Amasya	Osmancık	1	582,50
Sivas	Amasya	Gümüşhacıköy	1	582,50
Sivas	Amasya	Lâdik	1	349,50
Toplam			8	6.622,04

Kaynak: BOA. ŞD. 2616/24.

Tablo 1’deki verilere bakıldığında 1895 yılında Amasya sancağının çoğu bölgesinde Reji ambarlarının aktif edildiği görülmektedir. Zira yukarıda da aktarıldığı gibi 1886 yılında sadece sancak merkezinde bulunan ambarların bu tarihlerde sancağa bağlı olan kazalarda da tütün depolamakta olduğu görülmektedir. Buna göre Amasya merkez dışında Merzifon, Vezirköprü, Havza, Mecidözü, Osmançık, Gümüşhacıköy ve Lâdik kazalarında birer tane olmak üzere toplamda sekiz ambar aktif hale getirilmiştir. Bu ambarlar için yıllık olarak ödenen toplam kira ücreti ise 6.622 kuruş 04 santimdir.

Müdürlüğün yetersiz ambar meselesinden dolayı meydana gelen şikâyetlerin asılsız olduğuna dair düşüncelerini istatistiki veriler eşliğinde kanıtlamaya çalışmasına rağmen bu şikâyetlerin önünün alınması için yeterli olmamıştır. Zira 1904 senesinde ekim ruhsatnamesi ve yetersiz ambar meselesinden dolayı bir şikâyet daha yaşanmıştır. Sancakta tütün üretiminin yoğun olarak yapıldığı Gümüşhacıköy kazasında çiftçilik yapan kaza ahalisinden bir kesimi Reji görevlileri tarafından kendilerine zorluk çıkarılarak tütün ekiminden sebepsiz yere menedilmeye çalışıldığından şikâyetçi olmuşlardır. Şikâyetlerinde

değindikleri bir diğer nokta ise ekip mahsulünü kaldırmış oldukları tütünleri nizamnamede belirtilen hükümlere göre Reji ambarlarına teslim etmek istemeleri halinde Reji memurlarınca türlü bahaneler ileri sürülerek tütünlerin teslim alınmadığı ve yakıldığı olmuştur.

Buna benzer uygulamaların devam edeceğine dair duyumları olduklarını belirterek bu durumun kendilerinde ciddi endişelere neden olduğunu ve oluşan mağduriyetlerinin giderilmesini talep etmişlerdir. Kaza ahalisinin maden sektörü ve tütün ekimi olmak üzere iki geçim kapılarının olduğunu maden ocağının son beş yıldır kapatılmasından dolayı tek geçim kapılarının tütün çiftçiliği olduğunu ifade etmişlerdir. Müdürlüğün bölgedeki bu tür yasaklayıcı ve baskıcı politikaların devam etmesi halinde ahalinin kaçakçılığa başvurmaktan başka çaresinin kalmayacağı dile getirilmiştir (BOA. ŞD. 1812/19).

Bölgede üretilen tütünlerin diğer bölgelere ihraç edilmesinden dolayı gerek bölgenin ticari canlılığının devamlılığının sağlanması gerekse çevre bölgelerin tütün ihtiyacının karşılanması için bölgedeki üretimin devamlılığının sağlanması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Kaza ahali bu şikâyetlerin yanı sıra Gümüşhacıköy kazasında Reji'nin yeterli ambarı bulundurmadığına da dikkat çekmişlerdir. Çiftçinin zamanında tütünlerini ambara teslim edecek yeterli deponun bulunmamasından dolayı açıkta kalan ürünlerini kendi imkânları çerçevesinde sağlıklı koşullarda depolamaya çalıştığı ve bu durumun da tütünlerin çürümesine neden olduğundan yakınmışlardır. Zira yeterli ambarın bulunmamasından dolayı ambarlara alınmayan tütünlerin daha sonradan Reji ambarlarına teslim edilmesi sırasında çürümüş olduğu gerekçesiyle alınmamaktaydı. Çürümüş olan tütünlerin Reji ambarlarına teslim edilmeye çalışıldığını ileri süren müdürlük görevlileri bölgenin kaliteli tütün üretimi için uygun bir arazi ve iklim yapısına sahip olmadığı gerekçesini ileri sürerek ekim ruhsatnamesi verilmesinde isteksiz davranmaya başlamıştır (BOA. BEO. 2368/177557).

Bölgede ambar yetersizliğinden dolayı şikâyetin zuhur ettiği bir diğer yıl 1904 senesi olmuştur. Buna göre

Gümüşhacıköy kazası sınırları içerisinde tütün çiftçiliği yapan ahalinin ortak imzasıyla merkeze bir telgraf iletilmiştir. Tütün çiftçileri kazada ambarların yetersiz olduğundan yakılarak Reji'nin şartname ve nizamname doğrultusunda hareket etmediğinden şikâyetçi olmuşlardır. Ayrıca yeterli sayıda ambarın bulunmamasından dolayı kaza ahalisinin tütünlerini sağlıksız depolarda tutmaya çalıştığı ve buradaki ortamdan dolayı tütünlerin çürüyerek zarara uğradıklarını da beyan etmişlerdir. Çürümeye terk edilmiş tütünlerinden dolayı yaşayacakları mağduriyetin önüne geçilmesi yönünde gerekli önlemlerin alınmasını talep etmişlerdir (BOA. DH. MKT. 870/30). Ancak bu mağduriyetin giderilip giderilmediğine dair bilgiler mevcut değildir.

Müdürlüğün bu uygulamaları kaza ahalisinin aç ve açıkta kalmalarına neden olmaktaydı. Mahalli yöneticiler ile merkezi idare arasında konuyla alakalı yapılan yazışmalar neticesinde yürütölen araştırma kısa süre içerisinde tamamlanmıştır. Buna göre Reji şirketi aracılığıyla müdürlüğe uyarıda bulunularak kazada tütün çiftçiliği yapan ahalinin şartname ve nizamnamedeki hükümler çerçevesinde hareket etmeleri halinde herhangi bir zorluk çıkarmadan gerekli olan ruhsatın verilmesi ve tütünlerin Reji ambarlarına kabul edilmesini istemiştir. Yine tütün ekimine uygun olan arazilerin ve ruhsat verilmesine dair kararın mahalli yöneticiler tarafından belirlendiğine dikkat çekilerek mahalli yöneticilerin de bu konudaki sorumluluklarını yerine getirmeleri istenmiştir. Mahalli yöneticilerin Reji görevlileriyle birlikte hareket ederek kanunlara uygun olarak hareket eden çiftçileri ekim ruhsatının verilmesinin sağlanması gerektiğine dikkat çekilmiştir (BOA. BEO. 2368/177557). Gümüşhacıköy kazasında 1904 yılında meydana gelen bu gelişmeden hareketle ruhsat verme yetkisinin Reji'ye ait olmasına rağmen ruhsatın kime verilip verilmeyeceğine dair kararın ise mahalli yöneticiler tarafından verildiği söylenebilir.

Gümüşhacıköy kazasında ruhsatnameyle ilgili meydana gelen bir diğer gelişme 1905 senesinde cereyan etmiştir. Buna göre Gümüşhacıköy Kazası Reji Memurluğu'ndan ruhsat

almadan tütün ekimi gerçekleştirmiş olan Pavli Efendi ile dört arkadaşının tütünleri sökülerek müsadere edilmiş ve kaçakçı olarak nitelendirilen bu kişiler derdest edilerek hapse atılmışlardır. Hapse atılmalarının temel gerekçesi ise kaçak olarak nitelendirilen tütünlerin sökülmesi için bölgeye gelmiş olan Reji memurlarına karşı muhalefet etmeleri ve hakaretlerde bulunmalarıydı. Dahası Karaköylü Pavli Efendi'nin bölgeye gelen Reji görevlilerine ağır hakaretlerde bulunmuş, küfürler etmiş ve kurşun göstererek tehditlerde bulunduğu ileri sürülmüştür. Ayrıca yanında toplamış olduğu kalabalık bir grupla gelen memur ve jandarmayı taşıdığı da belirtilmiştir (BOA. ŞD. 1813/22).

Bu gibi suçları işlemiş olmasına rağmen Pavli Efendi ve arkadaşları daha sonra Bidayet Mahkemesi'nde görülen mahkeme sonucunda kefalet yoluyla serbest bırakılmışlardır. Ancak bu karara Reji idarecileri tarafından gösterilen tepki neticesinde kaymakamlık tarafından alınan karar doğrultusunda Pavli Efendi ve dört arkadaşı tekrar yakalanarak hapse atılmışlardır. Bunun üzerine Pavli Efendi ve arkadaşları bir dilekçe kaleme alarak merkezi yönetime iletmıştır. Burada geceleri işkencelere maruz kaldıklarını dile getirmişlerdir (BOA. ŞD. 1812/23).

Bu dilekçede daha sonra hapsedilmiş olmalarına rağmen kefalet yoluyla serbest bırakılmalarından sonra kaymakam kararıyla tekrar yakalanarak on sekiz günden beridir suçsuz yere hapiste tutulduklarını belirterek mağdur edildiklerini ifade etmişlerdir. Oysa mahkeme kararı sonucunda temmuz ayının on ikisinde serbest bırakılmış olmalarına rağmen temmuz ayının otuzunda tekrar yakalanarak hapse atıldıklarını dile getirmişlerdir. Buna dair kayıtlar ise Zabıta Nezareti'nde mevcuttur (BOA. DH. MKT. 1029/67).

Bu doğrultuda verilen ifadeler ile Merkezi yönetim ve Amasya Mutasarrıflığı tarafından yapılan araştırmalar neticesinde mahkemede alınmış olan karara riayet edilmesi gerektiğine dikkat çekilerek serbest bırakılmaları doğrultusunda karar alınmıştır (BOA. DH. MKT. 1029/67). Pavli Efendi ile dört arkadaşı hakkında yaşanan bu sürece dair

itirazlar dikkate alındığında ruhsatsız tütün ekiminde buldukları ve gelen Reji görevlileri ile jandarmaya muhalefette bulduklarını kabul etmelerine karşı almış oldukları hapis cezasından sonra kefalet yoluyla mahkeme kararıyla serbest bırakılmış olmalarına rağmen kaymakamlık kararıyla tekrar tutuklanma kararına itirazda buldukları söylenebilir. Bu durum ise sorunun Reji ile değil de yerel yöneticilerle yaşandığı hakkında yorumda bulunmamıza imkân tanımaktadır.

Ruhsatnameyle ilgili Gümüşhacıköy kazasında meydana gelen bir diğer vaka 1908 yılında yaşanmıştır. Vakanın yaşanmasına neden olan gelişme ise tütün çiftçilerinin Reji görevlileri tarafından kendilerine ruhsat verilememesini iddia etmeleriydi. Şöyle ki tütün çiftçileri nizamname ve şartnamede belirtilmiş olan hükümler doğrultusunda ekecekleri alanlar yarım dönümden düşük olmamasına rağmen ruhsat talebinde bulduklarına dair iletmiş oldukları dilekçelerde birtakım zorluluklar çıkarılarak ruhsat verilmede isteksiz davranılmasından şikâyetçi olmuşlardır. Aslında şikâyetin temel gerekçesi Reji'nin ruhsat vermemesi değil, ruhsatı vermekte geç kalmasıydı. Haliyle ruhsatın geç verilmesi tütün ekim mevsiminin geçmiş olması demektir. Oysaki bu gibi sorunlara neden olacak olan davranışlar ön görülmüş olmalı ki teslim edilen dilekçelere sekiz gün içerisinde cevap verilmesi kararlaştırılmıştır (BOA. ŞD. 433/29).

Çiftçiler müdürlüğün kanunlara uygun olarak hareket etmediğini dile getirerek mağduriyetlerinin giderilmesini istemişlerdir. Konu hakkında başlatılan tahkikat neticesinde bu tür mağduriyetlerinin yaşanmaması için Reji'nin kanunlara uyması ve süreci hızlı işletmesi hususunda uyarılmıştır. Ayrıca çiftçilerin de bu tür haksızlıklara maruz kalmaları halinde mahkemeye başvurma haklarının olduğu belirtmiştir (BOA. ŞD. 433/29). 1908 yılında Gümüşhacıköy kazasında meydana gelen bu gelişmeden hareketle ruhsat verme yetkisinin Reji'de olduğundan dolayı mağduriyetlerin yaşanmasına yol açacak davranışlar karşısında mağdur olduğunu iddia eden çiftçilerin

mahkemelere başvurma haklarının olduğuna dikkat çekildiği söylenebilir.

1908 yılında tütün ekimi için ruhsatın zamanında alınamamasından dolayı ekime müsaade edilememesine benzer bir diğer gelişme 1913 yılında Gümüşhacıköy kazasında cereyan etmiştir. Ancak bu vakayı diğerlerinden ayırt eden temel özellik ekim için yapılan başvurunun nizamname ve şartnamede belirtilen zaman diliminde gerçekleştirilmemiş olmasıydı. Şöyle ki 1913 yılında kazada 18.385 lira değerinde ekilmiş olan tütün tohumları meydana gelen dolu yağışından sonra zarar görmüştür. Bu zararın telafi edilmesi için bazı çiftçilerin zarar gören arazilere tekrar tütün ekimi için izin istemiş ve kendilerine maddi destekte bulunulmasını talep etmişlerdir. Zor durumda olan çiftçilerin Dâhiliye Nezaretî'ne iletmış oldukları bu dilekçeler incelenip gerekli tahkikatlar yapıp Reji Şirketi ile müzakereler gerçekleştirildikten sonra bir seneliğine mahsus “mevsim-i ziraat” müddetinin haziran ayının sonuna kadar uzatılması doğrultusunda karar alınmıştır (BOA, DH. İD. 95/5).

Bu kararın alınmasında tütün çiftçilerinin mağduriyetinin giderilmesi etkili olduğu kadar Reji ve hükümetin bölgedeki tütün üretiminden sağlamış olduğu gelirlerde düşüşlerin meydana gelmesinin önlenmesi de etkili olmuştur. Uzatılan müddetin kısa tutularak haziranın on beşinden yirmisine çıkarılmasında ise mevsimsel şartlardan dolayı verimin düşmesinin önüne geçmek, kaliteli üretimin sağlanması ve çiftçilerin ekmiş oldukları tohumların tekrar çürümemesi düşüncesi etkili olmuştur.

Müdürlüğün Tüccarlarla İlişkisi ve Tütün Ticareti

Reji Şirketi ile tütün tüccarları arasındaki ilişkileri ele alan hükümler nizamnamede açıkça belirtilmiştir. Buna göre tütün ticaretiyle ilgili her türlü gelişme şirketin denetimine bırakılmış olup, tütün ticaretiyle iştigal etmek isteyen tüccarların şirkete bağlı olan şubelere başvurarak izin almaları gerekmektedir. Müdürlüğün Amasya Sancağında tütünle ilgili her türlü faaliyeti bu nizamname çerçevesinde denetimi altına aldığı tüccarlar tarafından dükkân açılarak tütünler piyasaya sürülmekteydi. Bu bağlamda 1900 yılında sancağa

bağlı olan Selağzı semtinde mahkeme çarşısı mevkiinde işletilmekte olan tütüncü dükkânı örnek olarak incelenebilir. Buna göre daha önce Reji ambar memuru olarak vazife icra etmiş olan Erbaalı İbrahim Efendi, emekli olduktan sonra bir tütüncü dükkânı işletmek için Reji'ye başvuru yaparak ruhsatını aldıktan sonra mahkeme çarşısında dükkân açmıştır. Bu dükkân mahkeme çarşısında Helvacı Şeyhi Hakkı Efendi tarafından işletilen kahvenin yanında bulunan Eczane-i Osmâni adlı eczanenin solunda, köşe başında yer almaktaydı. Bu dükkânı kiralayan İbrahim Efendi, Reji'nin tekelinde bulunan tütün, sigara ve kibrit gibi ürünlerin satışını gerçekleştirmekteydi (Olca, 2009: 52).

İbrahim Efendi tarafından Selağzı mevkiinde işletilmekte olan bu dükkânın dışında Divitçioğlu Karabet Efendi tarafından işletilen bir tütüncü dükkânın olduğu saptanmıştır. Tüccar Karabet Efendi tarafından alınan ruhsat ve nizamname çerçevesinde işletilmekte olan dükkânda 27 Şubat 1914 tarihinde saat yedi buçuk civarında yangın çıkmıştır. Karabet Efendi ile arkadaşı Topçuzade Halil Efendi'nin dükkânda bulunduğu sırada çıkan yangın kısa süre içerisinde çevrede bulunan dükkânlara sıçramıştır. Dükkânların ahşaptan yapılmış olması ve yangına elverişli olan tütün yangınının kısa sürede birçok dükkâna sıçramasına yol açmıştır. Rüzgârın da etkisiyle yangın karşıda olan Köprübaşı Gazinosuna sıçramıştır. Yangınla mücadele çerçevesinde yürütülen çalışmalar sonucunda akşam saat on civarında söndürülebilmştir. Ancak her türlü cabaya rağmen gazino ile otuz dokuz dükkânın yanmasının önüne geçilememiştir (BOA. DH. EUM. EMN. 63/8).

Gazino ve dükkânların yanı sıra yangından zarar gören yerler arasında Reji Dairesi, bir otel, bir eczane ve bir hamam bulunmaktaydı. Yangının vermiş olduğu zararın maliyeti ise 9.000 veya 10.000 lira olarak hesaplanmıştır. Karabet Efendi'nin dükkânı ise tamamen yanarak kül olmuştur. Yangına neden olan gelişmelere dair araştırmalar neticesinde bölgede bulunan ayrılıkçı Ermenilerin çıkarmış olduğu iç karışıklıklar neticesinde yakıldığı tespit edilmiştir. Zira bu dönemde Ermeniler şehirde yangınlar çıkararak halk arasında

büyük korku ve kaos ortamının hâkim olmasının yanı sıra maddi kayıpların da oluşmasını hedeflemektedirler (Genç, 2021: 238-239). Gerek İbrahim Efendi gerekse Karabet Efendi tarafından farklı tarihlerde işletilmiş olan tütüncü dükkânlarının Selağzı mevkiinde bulunan mahkeme çarşısında yer almış olması tütün sektöründe bulunan tüccarların genellikle bu çarşıda buldukları hakkında yorum yapmamıza imkân tanımaktadır.

Tütün tüccarı Karabet Efendi dışında kısa süreliğine de olsa 1917 yılında sancakta tütün ticaretiyle iştigal eden bir diğer isim Aşil Anastasyadi Efendi'dir. Esasen Aşil Efendi, Samsun bölgesinde tütün ticareti yapan önemli tüccarlardan biriydi. Ancak ortaya atılan iddia doğrultusunda hakkında tahkikat süreci başlatılmıştır. Bu süreçte tahkikatın şeffaf yürütülebilmesi ve kargaşanın oluşmasına engel olmak amacıyla 6 Şubat 1917 tarihinde Amasya sancağına gönderilerek ticari faaliyetlerinin burada yürütülmesi kararlaştırılmıştır. Tahkikat sürecinin olumlu şekilde neticelenmesiyle birlikte tüccar Aşil Efendi, Samsun'a geri dönmüştür (BOA. DH. EUM. 3. Şb. 23/21). Her ne kadar tüccarın Samsun'a geri dönüş tarihine ve Amasya'daki ticari faaliyetlerine dair bilgiler elde edilememiş olsa da kısa bir süreliğine sancakta kalarak tütün ticareti gerçekleştirdiği söylenebilir.

Sancakta faaliyet gösteren tütün esnafından tespit edilebilen bazı isimlerin yanı sıra 1919 yılında ticareti gerçekleştirilen tütün miktarına dair istatistiki veriler de tespit edilebilmiştir. Şöyle ki Amasya Darüleytam Dairesi'ne Vehbi Paşa tarafından gönderilen ödemeyle Pertev Bey, bölgede bulunan tüccarlardan toplamda 80.000 kilo civarında tütün satın almıştır (BOA. DH. ŞFR. 613/47). Alınan bu tütünlerin bir kısmı ihraç edilirken geri kalanı ise daire bünyesinde tutulmuştur (BOA. DH. İ. UM. 19/1). Amasya Darüleytam Dairesi tarafından satın alınan tütünlerin bir kısmının İstanbul'a ihraç edilmiş olması bölgede üretilen veya bölge tüccarları tarafından satın alma yoluyla elde edilen tütünlerin bölgenin önemli tütün deposu olma özelliğini kazandığını göstermektedir.

Müdürlüğün Mahalli Yöneticilerle İlişkisi

Şirket yabancı sermaye eliyle özel bir işletme olarak kurulduğundan dolayı bünyesinde istihdam etmiş olduğu memurlar devlet memuru olarak kabul edilmemiştir. Bu durum da mahalli yöneticilerin Reji görevlilerine karşı takınmış olduğu tavrı olumsuz yönde şekillendirmiştir. Olumsuz tavırdan dolayı müdürlük görevlileri ile mahalli yöneticiler arasında cereyan eden ilk gelişme 1894 yılında Merzifon kazasında yaşanmıştır. Buna göre müdürlük, şirketin genel merkezine telgraf çekerek Merzifon Kaymakamı Süleyman Bey'in gerekçe göstermeden sebepsiz yere müdürlük bünyesinde görev icra etmekte olan memur ve kolcuları tevkif ederek hapse attığını dile getirmişlerdir. Konunun genel merkeze intikal etmesinden önce Amasya Sancağı Reji Müdürlüğü konu hakkında Sivas Reji İdaresi'ni bilgilendirmiş, idare ise sancağın mahalli yöneticileriyle iletişime geçerek çözüm bulmaya çalışmıştır (BOA. DH. ŞFR. 173/56).

146

Kaymakamlıkla iletişime geçilerek adil yargılama ortamının sağlanması, görevlilerin suçlu bulunması halinde hapse atılmaları ancak suçsuz olduklarının tespit edilmesi halinde ise serbest bırakılmalarını talep etmişlerdir. Ancak sorunun çözüme kavuşturulamaması üzerine Samsun Reji İdaresi aracılığıyla konu şirketin genel merkezine intikal ettirilmiştir. Genel merkez ise merkezi hükümet ile iletişime geçmiştir. Taraflar arasında yapılan görüşmeler neticesinde sorunun çözüme kavuşturulması için çalışmalar başlatılmıştır. Yürütülen soruşturma neticesinde Kaymakam Süleyman Bey'in referans olduğu iki şahsın Merzifon Kazası Reji Memurluğun'da istihdam edilmemesi üzerine Kaymakam Bey ile Reji görevlileri arasında çıkan tartışma neticesinde Sivas Valiliği aracılığıyla Reji görevlilerini tutuklatıp hapse attığı anlaşılmıştır. Bunun üzerine tutuklu bulunan Reji görevlileri 21 Mart 1894 tarihinde serbest bırakılmışlardır (BOA. DH. ŞFR. 173/56). Kaymakam Süleyman Bey'in ise görevden alınarak tayinin başka bir yere yapılması kararlaştırılmıştır (BOA. Y. MTV. 138/33).

Merzifon kazasında mahalli yöneticiler ile Reji görevlileri arasında cereyan eden bir diğer gelişme 1909 senesinde yaşanmıştır. Sorunun temel kaynağı ise bölgede bulunan devlet memurlarının tütün kaçakçılığı faaliyeti içerisinde bulunmuş olmalarıydı. Kolcuların 20 Temmuz 1909 tarihinde askerlerin üzerlerini aramaları neticesinde bir askerin üzerinde bir kilo kaçak tütün ele geçirilmiştir. Asker derdest edilirken kaçak olarak ele geçirilen tütünler ise müsadere edilmiştir. Ancak askerin süngü ve bıçaklarla kuşanmış olan 20 kadar silah arkadaşı onu götüren kolcuları takip etmeye başlamışlardır. Askerlerin kolcularla sıcak temasa geçmeleri ve bölge ahalisinin de destek vermesiyle birlikte taraflar arasında çıkan arbededen sonra derdest edilen asker kolcuların elinden alınmıştır. Ayrıca askerin yakalanmasında büyük rolü olan çavuşun üzerinde bulunan on beş kuruş ile tütünleri gasp etmişlerdir (BOA. DH. MUİ. 11/18).

Tütün ve parayı ilgili devlet dairelerine teslim etmek yerine el konularak tütünlerin her bir kilosu için 12 kuruş fiyat belirleyerek satmışlardır. Satış üzerinden elde etmiş oldukları bedelleri ise zimmetlerine geçirmişlerdir. Buna dair gelişmeler neticesinde bölgede görev yapan Osmanlı askerlerinin kaçak tütün kullandığı iddiası üzerine şirketin genel merkezi ile Dâhiliye Nezareti arasında yapılan müzakereler neticesinde konu hakkında tahkikat süreci başlatılmıştır (BOA. DH. MUİ. 11/18). Yapılan tahkikat neticesinde Merzifon kazasında Osmanlı askerlerinin tütün kaçakçılığı yaptıklarına dair iddiaların asılsız olduğu ancak münferit vaka şeklinde cereyan eden bir askerin bu gibi yasadışı girişimlerde bulunduğu tespit edilmiştir. Bu asker hakkında gerekli olan hukuki işlemlerin bir an önce başlatılması için harekete geçilmiştir. Ancak bu gibi yasadışı girişimlerin genele mal edilmemesi ve Osmanlı askerlerine tütün kaçakçısı gözüyle bakılmaması doğrultusunda gerekli hassasiyetin gösterilmesi istenmiştir (BOA. DH. MUİ. 11/18).

SONUÇ

Reji Şirketi'nin faaliyete geçtiği 1883 yılında Amasya, Sivas Vilayetine bağlı bir sancak olarak idare edilmekteydi. Sancak statüsü, 1921 yılında Amasya'nın müstakil bir vilayeti haline getirilinceye kadar devam etmiştir. Şirketin örgütlendiği ilk yıllarda Amasya sancağı merkez kaza dışında Vezirköprü, Merzifon, Mecidözü Osmancık, Lâdik, Gümüşhacıköy ve Havza kazalarından oluşmaktaydı. 1918 yılına gelindiğinde Osmancık kazasının Çorum'a bağlanmasıyla birlikte merkez kazayla birlikte sancak 7 kaza halinde taksim edilmiştir. Reji Şirketi'nin vilayetlerdeki örgütlenme yapısını oluştururken vilayetlerin idari statülerini dikkate almaktaydı. Bu nedenle Sivas Reji İdaresi'ne bağlı olarak örgütlenen Amasya Sancağı Reji Müdürlüğü çatısı altında Vezirköprü Kazası Reji Memurluğu, Merzifon Kazası Reji Memurluğu, Mecidözü Kazası Reji Memurluğu, Lâdik Kazası Reji Memurluğu, Gümüşhacıköy Kazası Reji Memurluğu ile Havza Kazası Reji Memurluğu kurulmuştur. Kazalara bağlı olan köy veya nahiyelerde ise tütünle ilgili her türlü gelişmenin denetim altına alınabilmesi amacıyla memurlar görevlendirilmiştir. Böylece müdürlüğün kısa süre içerisinde örgütlenerek sancak genelinde aktif olmaya çalıştığı görülmektedir.

Müdürlüğün kadro yapılanmasına bakıldığında ise gerek müdürlük gerekse memurlukların başlarında idareci olarak müdür veya nazır vazife icra etmekteydi. Müdür veya nazırın yanı sıra müdürlük veya memurluk bünyesinde kâtip, muhammin, kolcu, muhasebeci, kantarcı, sandık emini, müfettiş gibi vazifeli memurlar görev icra etmiştir. Buna dair yapılan araştırmalar neticesinde müdürlük bünyesinde 1884 ile 1921 yılları arasında vazife icra etmiş memurlardan 42 kişinin bilgilerine dair veriler elde edilebilmiştir. Memurların biyografilerine dair her ne kadar detaylı bilgiler elde edilememiş olsa da müdürlükte icra etmiş oldukları vazifelere dair veriler tespit edilebilmiştir. Yine görevleri başında göstermiş oldukları üstün başarılarından dolayı ödüllendirildikleri gibi yasadışı girişimde bulunan memurların ise hapis, sürgün veya para cezasıyla

cezalandırıldıkları saptanmıştır. Bu durum ise müdürlüğün başarı karşısında ödüllendirme yoluna giderek memurların çalışma motivasyonunu yüksek tutmaya çalıştığını gösterirken diğer yandan yasadışı girişimlerde bulunanların ise cezalandırılması çalışanları üzerinde otoritesini güçlü tutmaya çalıştığını göstermektedir.

Amasya Sancağında tütün imtiyazıyla yetkilendirilmiş olan tek kurum olarak 1883 ile 1921 yılları arasında faaliyet gösteren Amasya Sancağı Reji Müdürlüğü'nün tütünü kontrol altında tutmak amacıyla hayata geçirmiş olduğu politikalarından dolayı tütün çiftçisi, tüccarı ve mahalli yöneticilerle birtakım sorunlar yaşamasına neden olmuştur. Bu sorunlar yoğun olarak müdürlük görevlileri ile tütün çiftçileri arasında cereyan etmiştir. Sorunların temel kaynağı avans meselesi, ruhsatname meselesi, yetersiz ambar meselesi ve ekim zamanı meselesi olarak tespit edilmiştir. Tütün çiftçileri genel olarak müdürlüğün çiftçilerin tohum alabilmesi için gerekli finansman kaynağını sağlamak için avans germekte güçlük çıkarması, bölgede çiftçilerin tütünlerini Reji depolarına teslim etmesi için yeterli ambarı buldurulmaması, kanunlar çerçevesinde başvurularda buldukları halde Reji görevlileri tarafından kendilerine ekim için ruhsat verilmediği ve ruhsatların tütünün ekilebileceği zaman diliminde verilmemesi meselelerinden dolayı şikâyet etmişlerdir.

Yapılan bu şikâyetler her ne kadar şartname ve nizamnamede belirtilen hükümler çerçevesinde Reji Şirketi ile Dâhiliye veya Maliye Nezareti arasında yapılan görüşmeler neticesinde çözüme kavuşturulmaya çalışılmış olsa da bu şikâyetlerin tam anlamıyla önlenemediği saptanmıştır. Ancak tüm bu olumsuzluklara rağmen 1885 yılında 7.916 kilo tütün elde edilirken 1911 yılında sadece Gümüşhacıköy kazasında üretilen tütün miktarının 9.492 kilo olduğu tespit edilmiştir. Bu istatistikî veriler ise tütünün müdürlüğün denetimine girmesiyle birlikte yüksek oranda verim elde edildiği veya tütünde meydana gelen kayıt dışı ekonominin büyük oranda önlendiğini göstermektedir. Ayrıca bu veriler müdürlüğün

hayata geçirmiş olduğu politikalarda başarılı olduğunu göstermekteydi.

Müdürlüğün hayata geçirmiş olduğu politikalarından dolayı sorun yaşamış olduğu bir diğer kesim tüccarlar olmuştur. Bu kapsamda sorunların çıkmasına neden olan temel gerekçeler tütünle ilgili her türlü ticari faaliyetin müdürlüğün denetimine alınmış olması ve tüccarlar tarafından işletilecek olan tütün dükkânlarının Reji'den alınan ruhsatla açılıp işletilebilmesiydi. Özellikle dükkânların açılması ve ticaretin yapılması için Reji'den ruhsat almak amacıyla başvuruda bulunan tüccarlara karşı müdürlük görevlilerinin birtakım zorluk çıkarmalarından dolayı sorunların yaşandığı tespit edilmiştir. Bu manada sancak genelinde 3 tüccarın tütüncü dükkânı işletebilmesi için müdürlüğe ruhsat başvurusunda bulunmaları örnek olarak gösterilebilir. Sorunun çözümü ise şartname ve nizamnamede belirtilen hükümler doğrultusunda tüccarların yükümlülükleri yerine getirmek şartıyla ruhsatın verilmesiyle sağlanmıştır.

150

Müdürlük bünyesinde istihdam edilmiş olan görevliler veya gerek müdürlüğün hayata geçirmiş olduğu politikalarından dolayı mahalli yöneticilerle yoğun olarak etkileşim içerisinde bulunmuştur. Bu etkileşim müdürlüğün gerek tütün çiftçileriyle gerekse tüccarlarla yaşamış olduğu problemlerden dolayı dönem dönem olumsuz şekilde gelişme göstermiştir. Haliyle mahalli yöneticilerin özelde müdürlüğe genelde ise Reji Şirketi'ne olan bakış açısını olumsuz yönde etkilemiştir. Bu olumsuzlukların önüne geçmek amacıyla merkezi hükümet ile Reji Şirketi arasında sürekli iş birliği yoluna gidilmiştir. Bu bağlamda müdürlük görevlileri ile mahalli yöneticiler arasında meydana gelen ilk anlaşmazlığın 1894 yılında Merzifon Kazası Reji Memurluğu'nda cereyan ettiği saptanmıştır.

Kaza Kaymakamı Süleyman Bey, müdürlükte istihdam edilmek için referans olduğu iki kişinin istihdam edilmemesi üzerine bazı Reji görevlilerini hapse atması üzerine sorun cereyan etmiştir. Konu hakkında merkezi hükümet ile şirket tarafından yürütülen ortak araştırma neticesinde Reji

görevlileri serbest bırakılmış, Kaymakam Bey'in ise görev yerinin değiştirilmesi kararlaştırılmıştır. Mahalli yöneticilerle gerginliğin yaşanmasına neden olan bir diğer gelişme bir askerin üzerinde bir kilo kadar kaçak tütün tespit edilmesi üzerine askerin Reji görevlileri tarafından derdest edilmesi üzerine yaşanmıştır. Bu sorun da kanunlar çerçevesinde suçlu bulunan askerin cezalandırılmasıyla çözüme kavuşturulmuştur.

KAYNAKÇA

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı 'Ali Evrak Odası (BEO): 481/36003, 628/47075, 713/53452, 718/53797, 1638/122819, 2368/177557.

Cevdet-İktisat (C. İKTS): 3/141.

Dâhiliye-Defterleri (DH. SAİDd): 156/495.

Dâhiliye-İdare (DH. İD): 95/5.

Dâhiliye-İdare-i Umûmiye (DH. İ. UM): 19/1.

Dâhiliye-İdare-i Umûmiye Ekleri (DH. İ. UM. EK): 17/33, 67/29.

Dâhiliye-Mektubi Kalemi (DH. MKT): 145/89, 730/8, 870/30, 869/53, 1029/67, 1748/99, 1859/82, 2361/80.

Dâhiliye-Memurin Kalemi (DH. EUM. MEM): 63/8.

Dâhiliye-Muhaberat-ı Umûmiye İdaresi (DH. MUI): 11/18, 48/37.

Dâhiliye-Şifre Kalemi (DH. ŞFR): 173/56, 613/47.

Dâhiliye-Üçüncü Şube (DH. EUM. 3. Şb): 3/23.

Hariciye Nezâreti-Mektubi Kalemi (HR. MKT): 447/72.

Hariciye Nezâreti-Umur-ı Hukukiye-i Muhteliti Müdüriyeti (HR. UHM): 315/23.

İrade-Dâhiliye (İ. DH): 797/64634.

İrade-Taltifat (İ. TAL): 343/45.

Satın Alınan Evrak-Rumeli Müfettişliği (HSDTFR1): 1/3.

Şûrâ-yî Devlet (ŞD): 308/61, 433/29, 1711/10, 1790/17, 1812/19, 1812/23, 1813/22, 2616/24.

Yıldız-Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y. PRK. BŞK): 36/7.

Yıldız-Umûmi (Y. PRK. UM): 28/34.

Yıldız-Mutenevvi Maruzatı (Y. MTV): 138/33.

Zaptiye (ZB): 333/83.

Salnameler

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Hicri: 1295, 1296, 1297, 1314, 1333.

Salname-i Vilayet-i Sivas, Hicri: 1288, 1304, 1306, 1308, 1321, 1325.

Araştırma Eserler

Açıklı, Ali, Hanılçe, Murat, "Sivas Vilayetinde Ulaşım (1867-1907)", *CIEP0 6. Ara Dönem Sempozyumu*, ed. Adnan Şişman, vd. (Uşak: Uşak İli Kalkınma Vakfı Yayınları, 2011), 71-101.

Altunsoy, Burak, *Osmanlı Devleti'nde Tütün Kaçakçılığına Karşı Bir Örgütlenme: Reji Kolcuları ve Uygulamaları*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Belge, Hadi, "Alman Kolonyal Politikaları ve Protestan Misyonerliği İçin Bir Örnek: Amasya Atabey Çiftliği (1879-1919)", *History Studies International Journal Of History*, 10/8, (2018), 49-75.

Cuinet, Vital, *La Turquie D'Asie, Géographie Administrative Statistique Descriptive Et Raisonnée De Chaque Province De L'Asie-Mineure*, Paris: Ernest Leroux Editeu, 1. Baskı, 1892.

Çelik, Havva, Keçeci Kurt, Songül, "1845-1846 Tarihli Nüfus Defterlerine Göre Hacıköy Kazasındaki Müslüman Erkeklerin Meslekleri", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/3, (Eylül 2022), 823-845.

Dağ, Mustafa, "27 Aralık 1886 Tarihli İnhisar-ı Duhan Nizamnamesinin Tatbikine Dair Bir Değerlendirme", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 47, (Ekim 2021), 162-180.

Dağ, Mustafa ve Tanık, İbrahim Halil, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Kurumun İşleyişi: Reji İdaresi Şartnameleri (1883-1914)", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 31, (Bahar 2023), 371-392.

- Dağ, Mustafa ve Tanık, İbrahim Halil, “Osmanlı Taşrasında Bir Memurun Hukuk Mücadelesi: Yabanabad Reji Memuru Zekeriya Sırrı Efendi Davası”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24/45, (Nisan 2023), 781-804.
- Dağ, Mustafa, “Düÿûn-ı Umûmiyye İdaresi Genel Sekreteri Fransız Gezgin Vital Cuinet’nin Gözüyle Urfa Sancağı (1890)”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23/1, (Ocak 2024), 195-220.
- Dağ, Mustafa ve Tanık, İbrahim Halil, “Osmanlı Reji İdaresi Çatısı Altında Hak Arayış Mücadelesi: Kasapyan Nazmi Efendi’nin Zimmet Meselesi (1904-1910)”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 64/1, (Haziran 2024), 161-196.
- Genç, Sabit, “Amasya Sancağının İdari Durumu ve Nüfus Yapısı (1880-1915)”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/1, (Eylül 2021), 57-80.
- Genç, Sabit, “XX. Yüzyıl Başlarında Amasya Sancağında Ermeni ve Rumlardan Kaynaklanan Asayiş Problemleri”, *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9, (Haziran 2021), 220-258.
- Güneş Erdoğan, Özlem, *19. ve 20. Yüzyıllarda Samsun Kentinin Tütün Tarımı ve Sanayi çerçevesinde Ekonomik ve Toplumsal Gelişimi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, 2021.
- Karadeniz Çevresi Tütünleri*, İstanbul: İhisarlar Matbaası, 1. Baskı, 1940.
- Karcı, Erol, “Sivas Vilayetinin İdari, Ekonomik ve Sosyal Durumuna Dair Tespitler (1914-1915)”. *Halil İnalçık Armağanı-IV*, Ed. Ahmet Özcan, Ankara: Doğubatu Yayınları, 2017, 233-277.
- Kırıcı, Ahmet Önder, Yiğit, İrfan, *Sicil-i Ahval Defterlerine Göre Osmanlı İmparatorluğu’nda Çorumlu Devlet Adamları (1830-1909 Yılları Arası)*, Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 1. Baskı, 2011.
- Mercan, Mehmet, “Sivas Vilayeti’nin Teşkilî ve İdari Yapısı (1867-1920)”, *Osmanlı Döneminde Sivas Sempozyumu*,

- (Sivas: Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2007), 1/549-558.
- Olca, Osman Fevzi, *Amasya Hatıralarım "Bildiklerim-Gördüklerim-İşittiklerim ile Amasya"*, Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 1. Baskı, 2009.
- Şahin, İlhan, Emecen, Feridun, "Amasya". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 3, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, 1-4.
- Tuzcu, Ali, *Seyahatnamelerde Amasya*, Kayseri: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 1. Baskı, 2007.
- Uzundal, Edip, "Sultan II. Abdülhamid Dönemi Amasya Sancağı'nın İdari Yapısı (Salnamelere Göre)", *III. Uluslararası Geçmişten Günümüze Merzifon ve Amasya Yöresi Sempozyumu*, ed. Asım Çoban, vd. (Ankara: Edge Akademik Yayıncılık, 2015), 248-253.
- Yücel, Ebubekir S., *Salname-i Vilayet-i Sivas-1288-1289-1292-1293-1298 Sivas İl Yıllığı*, Sivas: Burciye Yayınları, 1. Baskı, 2011.
- Yüksel, Ahmet, "Türkiye'de Tütüncülerin Kaçakçılığa Sürecinde Kolculuğun Baskısını İki Kolcunun Tercüme-i Hâlimden Anlama Denemesi", *Kebikeç Dergisi*, 34, (2012), 185-200.

AZERBAJCAN'DAN AMASYA'YA GÖÇ VE NEDENLERİ*

Feride MİRİŞOVA**

Öz

Anadolu ile Azerbaycan arasında bin yılı aşkın süredir devam edegelen bir ilişki mevcuttur. Bu ilişki her dönemde dostluk, kardeşlik, Türk milletinin bölünmez bütünlüğü temelinde gelişmiş ve bugünlere gelmiştir. Anadolu'ya ilim öğrenmeye veya ilim yaymaya pek çok alimin 1200'lü yıllardan beri bazen ticaret, bazan sanat, bazan edebiyat, bazen zorunlu göç olarak bu akın devam etmiştir. Anadolu'da özellikle Amasya, Azerbaycan Türklerinin merkezi olagelmiştir. 1300'lü yıllarda Amasya'da yaşayan ve Amasya'nın manevi liderlerinden olan Pir Sücaeddin İlyas Azerbaycan'da eğitim almış bir alim olarak, bu ilişkilerin ilk örneğini vermiştir. 1800'lü yıllarda mutasavvıf alim İsmail Siraceddin Şirvani ile Azerbaycan Amasya gönül köprüsü artık kader köprüsü karakterine bürünmüştür. Rus işgalindeki Azerbaycan'ın pek çok ferdi İsmail Şirvani'yi takip ederek hicret etmiş ve Amasya'da kendisine yeni bir hayat kurabilmiştir. 1870'lerde ise İsmail Şirvani'ni öğrencisi ünlü şair ve mutasavvıf Mir Hamza Nigari ile yeni bir göç olgusu ortaya çıkmış, yine önemli ölçüde Azerbaycan Türkü Amasya'ya hicret etmiştir. Amasya'nın çok tercih edilen bir merkez olmasının sebebi bu iki değerli şahsiyettir. 1900'lerde ise son bir göç dalgası meydana gelmiş yine Amasya bu göçlere yurtluk yapmıştır. Bu göçlerin ana nedeni Rusya'nın Azerbaycan'ı işgal etmesinin ardından bölgede uyguladığı sömürger politikasıdır. Şu anda 40-50 bin Azerbaycan Türkünün yaşadığı Amasya, adeta Azerbaycan'ın bir şehri gibi hissetmektedir. Araştırmanın amacı: Azerbaycan'dan Amasya'ya edilen göçler ve yaşam

155

* Bu çalışma 16-18 Mayıs 2024 tarihinde düzenlenen Abdizade Hüseyin Hüsameddin Yasar temalı "Uluslararası Amasya Sosyal Bilimler Araştırmaları Sempozyumu-1" adlı sempozyumda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Öğr. Gör. Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Folklor Enstitüsü, fmirisova@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0009-4299-3622>

araştırmaktır. Yöntem: Araştırmada konu üzerinde hazırlanmış akademik makaleler, kitaplar ve bilimsel bilgilerden yararlanarak literatür taraması oluşturulmuş, betimsel analiz yöntemi ile tanımlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Amasya, Göç, Anadolu, Tarih.

Azerbajjanı Turks Living in Amasya

Abstract

There is an ongoing relationship between Anatolia and Azerbaijan for more than a thousand years. This relationship developed based on friendship, brotherhood and the indivisible unity of the Turkish nation in every period and has reached today. The current situation, which we will describe as the Azerbaijan-Turkey bridge of hearts, has reached a solid foundation and has become a unity of destiny. Since the 1200s, when many scholars came to Anatolia to learn or spread knowledge, this influx has continued, sometimes as trade, sometimes as art, sometimes as literature, sometimes as forced migration. In Anatolia, especially Amasya, has been the center of the Azerbaijani Turks. Pir Sücaeddin İlyas, who lived in Amasya in the 1300s and was one of the Spiritual leaders of Amasya, as a scholar educated in Azerbaijan, gave the first example of these relations. In the 1800s, the bridge of the heart of Azerbaijan Amasya, with the Sufi scholar İsmail Siraceddin Şirvani, has now assumed the character of a bridge of destiny. Many individuals of Azerbaijan, under Russian occupation, migrated by following İsmail Şirvani and could establish a new life for themselves in Amasya. In the 1870s, a new immigration phenomenon emerged with the famous poet and Sufi Mir Hamza Nigari, a student of İsmail Şirvani, and a significant number of Azerbaijani Turks migrated to Amasya. These two valuable personalities are the reason Amasya is a very preferred center. In the 1900s, a last wave of migration occurred, and Amasya became a homeland for these migrations. The main reason for these migrations is the colonial policy implemented by Russia in the region after the occupation of Azerbaijan. Amasya, where 40-50 thousand Azerbaijani Turks live, almost feels like a city of Azerbaijan.

Purpose of the research: To investigate the Migration from Azerbaijan to Amasya and its reasons. Method: In the research, a literature review was created by using academic articles, books, and scientific information.

Key Words: Azerbaijan, Amasya, Migration, Anatolia, History.

GİRİŞ

Tarih boyunca var olan göçün eski dönemlerdeki en önemli nedenleri doğa olayları, afetler, kıtlık iken günümüzde; ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel nedenler öne çıkmaktadır. Göç kuramları, kişi veya kişilerin, grupların veya hanelerin davranış biçimleri, ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi etkenler gibi değişkenlere dayanmaktadır.¹ Göç kuramlarının bir kısmı itici faktörlerin önemine öncelik verirken, bir kısmı çekici faktörleri ön plana çıkarmaktadır. Ayrıca göç olgusunun açıklanmasında bazı kuramlar bireyin, bazı kuramlar ise yapının belirleyiciliğine vurgu yapmaktadır. Küreselleşmeyle beraber tüm dünyanın sorunu haline gelen göç olgusu ülkelerin beraber karar alması ve ortak yasalarla hareket etmesini gerektirmektedir.

Türk Dil Kurumu Sözlüğünde göç “ekonomik, toplumsal ve siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret, muhaceret” şeklinde tanımlanmaktadır.² Göç olgusu, insanlığın en eski tarihlerinden bu yana süregelen ve gelecekte de devam edecek olan, hemn-hemen dünyanın her yerinde görülebilecek bir durumdur. İnsanlar gibi hayvanlar da göç ederler. İnsanlar gibi hayvanlar da bir yerden diğer yere göçerek geçici ya da sürekli olarak yaşam alanını değiştirirler. Bu anlamda göç canlıların yaşamlarını veya soylarını sürdürme çabasıdır. Tarihin en eski döneminden beri insanlar gibi başka hareketli canlıların da geleceğini tehlikede gördüğü an veya çeşitli nedenlerle yer

¹ William N. McNeill, “Human Migration in Historical Perspective”, **Population and Development Review**, 10(1), New York 1984, s. 3-4.

² Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük. Ankara 2005

değiştirdiklerine tank olunur.³ Göç insanın farklı coğrafyalar arasında bireysel yer değiştirme hareketi olarak görülebileceği gibi, özellikle savaş, kuraklık veya başka doğa afetlerinin baskın olması durumlarında kitlesel düzeyde de gerçekleşebilmektedir.⁴

Türk Destan ve Eserlerinde Göç

Tarih boyunca Türk toplumunun genlerine işlemiş olan göç, ulusal sınırların dünyadaki farklı sorun ve gelişmelerden dolayı birçok alanda ortadan kalkmasıyla, yoğunluk kazanmıştır. En eski Türk destanlarından biri Göç Destanıdır. Eski Türk destanlarından biri göç olayını işler. Çin ve İran kaynaklarında geçen destanın özü şöyledir: Uygur ilindeki Hulin adlı kutsal dağı Uygur Tiginini Çinlilere hediye eder. Çinliler dağı parçalara ayırarak götürürler. Ülkedeki bütün kuşlar, hayvanlar kendi dillerinde kayanın gidişine ağlarlar. Ardından ülkede yıkım başlar. Irmaklar kurur, göllerin suyu çekilir. Kurak toprak çatlar, ürün vermez olur. Yedi gün sonra Tigin ölür. Halk Bügü han soyundan başka birini Tigin seçer. Bütün evcil hayvanlar, kuşlar, hayvanlar, çocuklar “Göç, Göç” diye çağırırlar. Uygurlar bu göksel buyruğa uyup ülkeleri bırakıp giderler. Beşbalık denen yere geldiklerinde bu uğultu kesilir. Oraya yerleşir, çoğalırlar.⁵

Anadolu’da ve Rumeli’ndeki Türk göçmenliği ile ilgili en eski kitaplara dervişlerin menakıpnamelerini gösterebiliriz. Horasan’dan Anadolu’ya uzanan süreci anlatan Hacı Bektaş’ Velayetnamesi, Balkanlara Türk ve İslam yayılmasını anlatan Sarı Saltuk menakıpnamesi bu tür kitapların özgün örnekleri sayılabilir.

Tarihin çok eski zamanlarından başlayarak Türkler Doğu’dan Batı’ya kadar uzanan büyük bir arazide hâkim olmuş ve dünyanın en üstün komutanlarını önlerinde diz çökmeğe mecbur etmişlerdir. Milattan bin yıl önce başlayan yeni

³ Yüksel Koçak; Elvan Terzi, “Türkiye’de göç olgusu, göç edenlerin kentlere olan etkileri ve çözüm önerileri”, **Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 3, Kars 2012, s. 165.

⁴ Şahin Cem, “Yurt dışı göçün bireyin psikolojik sağlığı üzerindeki etkisine ilişkin kuramsal bir inceleme”, **Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt 21, Ankara 2001, s. 59

⁵ Ahmet Xeldun Derzioğlu, **Göç Destanı**, Panama Yayıncılık, Ankara 2018, s. 81

araziler fethiyle Doğu'ya ve Batı'ya göç eden Türkler gittikleri her yerde kahramanlıkları, âdaletleri ile milyonların sevgisini kazanmışlardır. XVII. yüzyılın ortalarından başlayarak birbirini takip eden trajik olayların son 250 yılı Türk'ün şanlı tarihine, kan hafızasına siyah yüzyıllar gibi girmiştir. Bu dönem aynı zamanda Avrupa tarihinde Balkanlar'dan Anadolu'ya Türk göçleri ve Türk soykırımı olarak da kutlanmaktadır. Bu dönem ekonomik gelişmeden geri kalma, iç çekişmeler ve Osmanlı'nın zayıflaması ile Avrupa'da başkaldıran Türk düşmanlığı daha da artmıştır. Avrupa'nın siyasi sahnesinde ortaya çıkan güçlü devletler tarafından Osmanlı idaresi altında bulunan bölgelerde milli-etnik sorunların keskinleşmesi ise Balkanlar'daki Türklerin kendi tarihlerinin en trajik günlerini yaşamasına neden olmuştur.⁶

Taraflar arasında meydana gelen 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı, 1853-1856 Kırım Savaşı, 1877-78 Osmanlı- Rus Savaşı göçün sürekliliğinde ve toplu bir harekete dönüşmesinde etkili olmuştur. Gerek Kırım'ın gerekse Kafkasya'nın Rusya'nın eline geçmesinden sonra bu ülkelerden Osmanlı topraklarına doğru büyük bir göç hareketleri başlamıştır. XIX. yüzyılın başlarından başlayan göçler de Osmanlı coğrafyasında derin izler bırakmıştır. Devlet Arşivleri Başkanlığına bağlı Osmanlı arşivinde bulunan belge ve defterlerde ve Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire başkanlığının yayınlamış olduğu kitapta Kuzey Kafkasya halklarının Osmanlı'ya gelişi, bu süreçte karşılaştıkları zorluklar, Osmanlı Devleti'nin onların masraflarını karşılamak için para ayırması hakkında geniş bilgiler yer almaktadır.⁷

⁶ Sevinç Kasımoğlu, "XIX Yüzyılda Kuzey Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler: Tarihçilik Açısından Göçün Nedenleri, Sorunları ve Sonuçları", **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, Sakarya 2017, s. 596

⁷ Osmanlı Belgelerinde Kafkaz Göçleri, **Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yayımları**, numara 12, Cilt 1, İstanbul 2012, s. 267.

Azerbaycan'dan Anadolu'ya Göçler

Türklerin önemli boylarından biri olan Azerbaycan Türkleri de tarihin farklı dönemlerinde buldukları yerleri terk ederek başka yerlere göç etmek zorunda kalmışdır. Kafkas bölgesinde mutlak üstünlüğe sahip olan Azerbaycan Türkleri, günümüz Dağıstan, Gürcistan, İran ve Ermenistan topraklarında önemli ölçüde yerleşmişlerdir. Azerbaycan Türklerinin bu kadar geniş bir alana yayılması tesadüfi değildir ve tarihi kökleri vardır. Nüfusunun çoğunluğunun Türk olduğu Azerbaycan, eski çağlardan beri Türklerle birlikte Kafkas ve İran dilli konuşan birçok halkın ortak vatani olmuştur. Yüzyıllardır burada birlikte yaşıyorlar ve benzer bir tarihe ve ortak değerlere sahipler.

Azerbaycan Türklerinin Kafkaslardan Anadolu'ya göç etmelerinin başlıca nedenlerinden biri 16. yüzyılda başlayan Rus işgaliydi. Böylece, ülke içindeki merkezi yönetimin güçlenmesiyle birlikte Rusya, geniş bir dış yayılcı politikaya başladı. 16. yüzyılda Kafkasya'yı ve 18. yüzyıldan itibaren bugünkü Azerbaycan topraklarını işgal etmeye başladı. Bu işgaller 1813 Gülistan Antlaşması ve 1828 Türkmençay Antlaşması ile resmileştirildi ve Azerbaycan yaklaşık 200 yıl Rus İmparatorluğu'nun bir parçası olarak kaldı. Rus stratejistlerinin planı, sadece bu halkların dilini değil, kendilerini de Ruslaştırmaktı.

19. yüzyılda Kafkaslar sayısız savaşın yaşandığı bir yer haline gelmişti. Bu dönemde iki Rus-İran savaşı (1804-13 ve 1826-28) ve dört Rus-Osmanlı savaşı (1806-12, 1828-29, 1853-56 ve 1877-78) gerçekleşti. Savaş alanının tam ortasında kalan türk boylarından Azerbaycan Türkleri, savaşın tüm ağırlığını hissediyor ve birçoğu atalarının topraklarını terk etmek zorunda kalıyor. Kendi bölgelerindeki tüm savaşlarda aktif rol almak zorunda kalan Karapapaklar, en dövüşçü Türk uluslarından biri olduklarını savaş meydanlarında defalarca kanıtlamışlardır. 19. yüzyılda Kafkasya'daki savaşlara ilişkin Rus, Gürcü ve Türk kaynaklarının büyük çoğunluğu, Karapapakların cesaretlerinden defalarca söz etmiş, savaşın kaderini belirleyecek kadar güçlü bir topluluk olduklarını vurgulamıştır. Karapapakların gücünün farkında olan

imparatorlukların her biri, onları kendi saflarına çekmek için çaba harcamıştır. Ruslar bu konuda daha fazla emek ve para harcamak zorunda kalmışlardır, çünkü onlarla Karapapaklar arasında kan, dil ve din birliği yoktu. Çarlık imparatorluğunun bölgedeki konsolidasyon politikasının temel hedeflerinden biri, yerel Müslüman ve Türk nüfusu asimile etmektir. Bu politika içinde yerel nüfusun kovulması, Ermenilerin Türkiye ve İran'dan iskân edilmesi, Ruslaştırma ve Hıristiyanlaştırma ve kolonizasyon, Rus İmparatorluğu'nun Kafkas politikasının ana hatlarıydı. İmparatorluk, Müslümanları bölgeden kovmak için çeşitli yöntemler kullanıyordu. Bu bağlamda planlı ve plansız baskı, yıldırma, topraklara el koyma, yerel nüfusa aşırı vergiler konması imparatorluğun kullandığı başlıca araçlar olarak kabul edilebilir. Ayrıca insanların eğitim hakları kısıtlanarak bir cehalet politikası izlenmiş, Müslüman ve Türk kimliklerinin asimilasyonuna yönelik kültürel propagandalar yapılmış, protestocu aydınlar imparatorluğun çeşitli bölgelerine sürgün edilmiştir. Bu süre zarfında yüzlerce din adamı Sibirya'ya sürülmüştür. Durum, dini liderleri bir “kâfir devlet”te yaşamının caiz olmadığı ve ülkeyi terk etmek gerektiği sonucuna varmaya zorlamıştır. Bu politika 200 yıl boyunca Çarlık ve Sovyet Rusya tarafından çeşitli şekillerde sürdürüldü.⁸

Güney Kafkasya'nın, özellikle Azerbaycan'ın, Rusya için üç nedenden dolayı stratejik öneme sahip olduğu söylenebilir: Diğer bölgelerde yaşayan Hristiyanların yerleşimine uygun bir bölgedir; Anadolu'ya hâkim olan Türk hanedanları ile Kafkaslar, Orta Asya ve İran arasındaki bağları koparacak stratejik öneme sahip bir tampon bölgedir; İran ve Irak'ın işgali, enerji (petrol) alanlarının ele geçirilmesi ve sıcak denizlere giriş için kilit öneme sahiptir. Bu nedenle imparatorluk, Erivan Hanlığı topraklarında Ruslaştırma ve katı merkezileştirme politikası izlemiştir. Bu amaçla Osmanlı ve İran topraklarından çok sayıda Ermeni'yi o bölgeye yerleştirme politikası yürütülmüştür. Ruslar yerel

⁸ Aygün Attar; Sebahattin Şimşir, **Türkiyede yaşayan Azerbaycan Türkleri**, Berikan yayınevi, Ankara 2013, s. 27-28

Müslümanları silahsızlandırır da, bölgedeki Ermenileri silahlandırıyor. Yüzlerce kilometrekareye yakın araziye yeni yerleşen Ruslara verilmek üzere el konulmuştu. Bu, yerel Azerbaycan Türklerinin İran'a ve Azerbaycan'ın diğer bölgelerine ve ayrıca Osmanlı topraklarına göç etmesine yol açıyordu. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra yerel Müslümanlar şiddetli baskı altına girdiler. Rus birliklerinin bölgeye gelmesiyle hem Ruslar hem de komutasındaki Ermeniler, Karakoyunlu aşiretleri de dâhil olmak üzere Erivan'daki yerli Türklere karşı silahlı saldırılar düzenliyor, direnenler tehcir ediliyor, öldürülüyor, yağmalanıyor ve katlediliyordu.⁹

Belirttiğimiz gibi "Hıristiyanlaştırma ve asimilasyon" politikası Çarlık İmparatorluğu'nun izlediği toplum mühendisliği projesi çerçevesinde uygulanıyordu. Sonuç olarak, feodal-monarşist Rus İmparatorluğu'nun Azerbaycan kültürü üzerindeki hegemonyası artmıştı. Bu, yerel Müslüman-Türk nüfusun bağımsızlıktan sonra kültürlerini ve inançlarını da tamamen kaybetmekten korkan büyük bir bölümünün, 1890 ve 1901 yılları arasında kademeli olarak Türkiye'ye göç etmesine neden oldu.¹⁰

Amasya'ya Gelen İlk Göçler

Yakın tarihi geçmişimizde meydana gelen Osmanlı-Teymur, Osmanlı-Akkoyunlu, Osmanlı-Safevi savaşları, iki Türk devletinin zayıflamasına, Avrupa ve Asya'daki politikalarının durmasına neden olmuştur. İki kardeş devlet arasındaki savaş, kardeşlik ilişkilerini gölgelese de, ilişkiler devam etmiştir. Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin her alanında var olan kardeşlik ilişkileri, bugüne kadar tarihi sınavlardan zor ve meşakkatli bir yol geçmiştir. Bilhassa bu yolda bütün acılar ilmî ve dinî merkezlere düşmüştür. Böylece o dönemin kültürel gelişimi, Azerbaycan'dan Osmanlı'ya, Osmanlı'dan Azerbaycan'a mezhepler halinde bilim adamları ve dini şahsiyetler tarafından gerçekleştirilmiş ve kültürel ilişkiler sürdürülmüştür.

⁹ Justin McCarthy, **Ölüm ve Sürgün**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2018, s. 247

¹⁰ İpek Nedim, **93 Muhacereti**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 662-664

Türkiye'de Amasya bölgesi ve Azerbaycan'da Şirvan bölgesi başlangıçta İslam'ın güçlenmesinde, kültürel ve eğitimsel bağların gelişmesinde temel bir rol oynamıştır. Şirvan, Azerbaycan'ın kuzey doğusunda geniş bir coğrafi bölge olmasına rağmen, Şirvan ile Amasya arasındaki kültürel bağların geçmişi 13. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Böylece Şirvan'ın 13.yüzyıldan beri bir kültür bölgesi olduğunu biliyoruz. O yıllarda Şirvan'da birçok ilmi ve dini merkez açılmıştır. Amasya'dan Şirvan'a eğitim için gelen ilk kişi Pir İlyas Amasi'dir ve burada 8 yıl eğitim görmüştür (1398-1406). Şirvan'da Şeyh Sadreddin Şirvani'den öğrenmiş ve Amasya'da Helvetî tarikatının yayıcısı olmuştur.¹¹

Birçok sebepten dolayı Şamanizm'den ayrılamayan Türkler, İslam'a girdikten sonra bile geleneklerini ve kültürlerini korumanın, toplumu öz değerleriyle bir arada tutabilmek amacıyla yeni yollar aradılar. Böylece "yol" anlamına gelen tarikatlar oluşturulmuş, ardından farklı yönlerde Halvati, Hüseyiniye ve Halidi gibi alt gruplar oluşturularak Amasya'ya getirilmiştir. Bu tarikatlar, Amasya'dan Şirvan - Guba, Şamahı, Kürdemir, Şeki, Gencebasara - Gazah, Göyça, Borçalı bölgesi ve Ahıskaya, Tiflis ve diğer bölgelere (Hamadan ve Tebriz) bu ekollerin müritleri tarafından hızlıca yayılmıştır. Bu tarikatların ilerigelenlerinin ve din adamları olan müritlerinin Amasya'da ve yukarıda adı geçen Azerbaycan şehirlerinde yerleşen mezarları günümüze kadar ulaşmıştır.¹²

Türk dünyasının bir kültür hazinesi olan şehzadeler şehri Amasya, çok sayıda bilim adamı ve kültür şahsiyeti yetiştirmiştir. Amasyan'ın Anadolu'nun Türkleşmesinde özel bir yeri vardır. Amasya, Türk topluluklarının asırlardır süren göçlerinden nasibini almış, farklı bölgelerden gelen Türk boyları bu tarihi kentte şerefli bir birlik oluşturarak kültürel zenginliğe renk katmıştır. Amasya ve çevresine baktığımızda Balkanlar, Kafkaslar ve Kırım'dan göçün kültürel izlerini

¹¹ Mehmed Rıhtım; Fariz Halili, "Mevlânâ İsmail Sirâceddîn Şirvânî ve Kazaklı Müridler, **Miras dergisi**, Bakü 2009, s. 146

¹² Yıldırım İbrahim, "Azerbaycan'dan Amasya'ya Taşınan Türk Kültürü ve Şirvanlılar", **Amasya Araştırmaları sempozyumu**, Amasya 2017, s. 268

görüyoruz. 19.yüzyılda Amasya'ya göç, esas olarak savaşlar veya zor yaşam koşulları nedeniyle olmuştur. İkamet yeri seçimi bazen özgürcesine, bazen de zorunlulukla olmuştur. Azerbaycan'ın Şirvan ve Karabağ bölgelerinden göç edenler merkezi Amasya olmak üzere Niksar, Zile, Türhal, Erbağ köylerine, Gazah ve Göyça'dan gelenler ise Suluova, Uzunoba, Merzifon, Zile, Göynücek, Mecitözü ve Havza köylerine yerleşmişlerdir. Onlar konuştukları Azerbaycan Türkçesini lehçeleri ve gelenekleri ile olduğu gibi tutmayı da başarmışlardır. Amasya'nın bugün nüfusunun 100/40 oranını Azerbaycan'dan farklı zamanlarda ve farklı bölgelerden göç etmiş kişiler oluşturmaktadır.

Kafkasyalı yerleşimcilerin Amasya topraklarını göç alanı olarak tercih etmelerinde etkili olan çeşitli faktörlerden biri olarak dini bağlar sayılabilir. Rusya, Kuzey Kafkasya'ya doğru ilerlerken, onlara Hıristiyanlığa geçmelerini ya da yerleştikleri topraklardan ayrılmalarını talep eden koşullar dayattı. Gelenekleri ve yaşam tarzı için belirli koşullar belirledi. Azerbaycan Türkleri bu şartları kabul etmemiş ve zaman zaman Amasya da dâhil olmak üzere Anadolu'nun farklı bölgelerine göç etmek zorunda kalmışlardır. Osmanlı Devleti'nde farklı zamanlarda Amasya ve çevresine göç eden Azerbaycan Türklerine "Şirvanlı" adı verilmiştir. Amasya'da mülakat yapılan kaynak kişiler, "Şirvanlı" adının etimolojik açıklamasını açıklamış ve Amasya'ya ilk göç edenlerin 19. yüzyılda Şirvan'dan geldiğini söylerler.

Genel olarak Türkiye'de Amasya bölgesi ve Azerbaycan'da Şirvan bölgesi İslam'ın güçlenmesinde, kültürel ve eğitimsel bağların gelişmesinde temel rol oynamıştır. Şirvan, Azerbaycan'ın kuzey doğusunda 1000 yıllık devlet geçmişiine sahip geniş bir coğrafi bölgedir.

Azerbaycan'dan Amasya'ya ilk göçler 19. yüzyılın başlarında Çarlık Rusyası'nın işgal ettiği Şirvan bölgesinden, Kurdemir, Şamahı, Küba, Şeki, gibi yerlerde başlasa da, daha sonra Dağıstan, Karabağ ve Gence, Ahistafa, Kazak, Borçalı, Ahıska, Karayazi, Ahilke Gökçe Mahali gibi yerlerden dalgalar halinde ve farklı zamanlarda geldiler.

Azerbaycan'dan ilk gelenler “Şirvan” bölgesinden geldiği için sonraki göçler hangi bölgeden gelirse gelsin bu göçmenlere “Şirvanlı” veya giydikleri şapkalarından dolayı bazen "Papaklılar" olarak anılırlar. Aslında bunlar "Tarakeme", "Garapapak", "Karagoyunlu", "Ayrım", "Avşar", "Bayat", "Kasaman" gibi Türk boylarından oluşmaktadırlar.¹³

Kafkasya'nın farklı bölgelerinden Amasya'ya göçün daha yaygın olmasının en önemli nedenlerinden biri, yerinden edilmiş bölgelerden insanların sevgisini ve saygısını kazanmış ünlü kişilerin isimleridir. Bu kişiler kendilerine inanan binlerce insanı yanlarında getirmeyi başardılar. XX. yüzyılın başlarında Şirvan'dan göç edenlerin Amasya'ya yerleşmelerinde, Şirvan'ın ünlü din adamı İsmail Sirajeddin Şirvani'nin büyük etkisi olmuştur.

Siraceddin Şirvani ve Amasya

Mevlana İsmail Sirajeddin el-Kurdamiri aş-Şirvani (1782/1783, Şamahı hanlığının Bolukat ilçesine bağlı Kurdamir köyü - 1848, Amasya şehri (Türkiye) - dini figür, Sufi şeyhidir. Lakabı "Sirajeddin" (dinin nuru), lakabı "el-Kurdamiri" ve bazen "eş-Şirvani" olarak anılır. İlköğrenimini Şamahı'da Muhammed Nuri Efendi'den almış. Muhammed Nuri Efendi ona Molla Câmî'nin "Kafiye Tefsiri" hakkında pek çok ilmî bilgi öğretmiştir. İ.Şirvani 1800 yılında Erzincan'a giderek dönemin ünlü bilim adamlarından Evliyazadeh Abdurrahman Efendi'den ilmini geliştirerek icazetname aldı. Erzincan'dan Tokat'a gider ve orada birkaç yıl kalır. Bu süre zarfında bilgisini derinleştirdi. Tokat'tan Bağdat'a gitti ve Şeyh Yahya Mervazi el-İmadi'den hadis ve Molla Muhammed ibn Âdem'den hikmet okudu. 1805 yılında Burdur'a gelerek fıkıh tahsili yaptı. Ama çok geçmeden memleketine dönmek zorunda kaldı. 1806 yılından itibaren yedi yıl Şirvan'da öğretmenlik yapmıştır. 1813 yılında hacca gitti. 1813'te Mevlana Halide'nin müridi oldu, 1817'de hocasından kendisine Şirvan'da rehberlik etmesi için sözlü bir emir ve izin, 1821'de de yazılı bir belge aldı.¹⁴ Mevlana Halid, on binlerce

¹³ Yıldırım, agm., s. 264

¹⁴ Yıldırım, agm., s. 286

talebesinden sadece birkaçına izin kâğıdı vermiştir. Bu müritlerden biri de İsmail Şirvani'dir. İ.Şirvani, Mevlana Halid'den murşitlik izni alarak Şirvan'da Nakşibendi okulunu öğreten ilk şeyhtir. "Müritlik, tasavvufun dini ve felsefi fikirlerinin kamusal eylemde ifadesidir. 18. Yüzyılın sonundan 19. Yüzyılın başlarına kadar, tasavvuf içinde giderek siyasi bir yön ortaya çıkmış ve halk hareketlerinin ideolojisi haline gelmiştir.¹⁵" Şeyh İsmail tarafından geliştirilen müridizm fikirleri, Nakşibendi mezhebine, Kur'an-I Kerim'in tasavvuf, herkesin eşitliği ve bağımsızlığı, adalet ve hakikat hakkındaki ayetlerine dayanmaktadır.

İsmail Şirvani'nin Müridlik çağrısı, İslam inancını, bağımsızlığı, tabi olmamayı, kölelik yapmamayı, yabancılara vergi ödememeyi, eşitliği, saldırganlara karşı saldırganlığı, düşmana karşı cesareti ve diğer fikirleri yansıtıyordu. İsmail Şirvani'nin geliştirdiği müridizm fikirlerinin Kafkasya'da hızla yayılması, yabancı işgalcilerin sert tepkisine neden oldu. Çarlık Rusyası 1820'de Şirvan bölgesini ilhak ettikten sonra Nakşibendi'liği siyasi açıdan tehlikeli sayarak İsmail Efendi'nin yandaşlarını sıkıştırmaya başladı. Çarlık Rusyası tarafından Sibiryaya sürgüne gönderilen İsmail Şirvani, müritleri tarafından kaçırılarak ömür boyu yurtdışında yaşamak zorunda kaldı. Böylece İsmail Şirvani, Osmanlı sınırlarına, Ahıska'ya taşınmak zorunda kaldı. Ahıska ve çevresinde İslami ilimleri neşreden ve öğreten İ.Şirvani, büyük yetkiye sahip pek çok mürit tarafından kuşatılmıştır. 1828 yılında Osmanlıların Çarlık Rusyası'na taviz vermek zorunda kalması üzerine İ. Şirvani, Ahışhan'dan ayrılarak Amasya'ya yerleşti. O dönemde Şirvan müridleriyle birlikte Tiflis eyaleti Müslümanlarından çok sayıda mürit Osmanlı devletine göç etmiştir. 1832 yılında İ. Şirvani Sivas'a geldi. Sivas'ta güçlü bir etkisi oldu ve dokuz yıl orada kaldı. Burada da müritlerinin sayısı ve ondan lütuf almak isteyenlerin sayısı gün geçtikçe arttı. 1841 yılında İ. Şirvani Amasya'ya dönerek ömrünün sonuna kadar orada yaşadı. 1848'de vebadan öldü ve Amasya yakınlarındaki Şam

¹⁵ Abdullah Temizkan, "Kuzey Kafkasya Muridizmi, Muridizmin Yayılma Stratejisi ve Feodal Beylerle İlişkiler", **TD İnceleme Dergisi**, Cilt 9, İzmir 2009, s. 165-167

Mezarlığı'na defnedildi. 1869 yılında Osmanlı Devleti Dâhiliye Nazırı olan oğlu "Şirvanizade Muhammed Rüşdu Paşa (1828-1874), ulema-yi mütebahhirin ve tabakayı aliyye-yi nakshbendi meşayih-i güzinden Şirvani Şeyh İsmail Siraceddin unvanına layık görülmüştür. Şirvanizadeh Mehmet Rüşdi Paşa'nın kabri, babası İsmail Şirvani'nin türbesine taşınmıştır. Türbede, Adalet Bakanlığı'nda da çalışan oğlu Anadolu Kazaskeri Ahmet Hulusi Efendi ve damadı Hacı İsa Ruhi Efendi de yatmaktadır.¹⁶

Mir Hamza Nigari ve Amasya

Mevlana İsmail Şirvanini'nin müritlerinden biri de Mir Hamza Nigari'dir. Azerbaycan'dan ağırlıklı olarak Karabağ'dan Amasa'ya göç akışı onun adıyla bağlantılıdır. 19. yüzyıl Azerbaycan edebiyatında Seyid Nigari mahlasıyla tanınan Hacı Mir Hamza Efendi, son Türk mutasavvıf şairi Şeyh Nakşibendi'dir. 1795 yılında Karabağ hanlığının Barguşad ilçesine bağlı Cicimli köyünde doğdu. Karabağ'dan Kürdamir'e geldi ve İsmail Şirvani'nin müridi oldu.¹⁷

Seyid Hamza Nigari, Rus İmparatorluğu'nun işgal politikasına karşı Kafkasya'daki mürit hareketinin liderlerinden biriydi. Çarlık hükümeti, müritlik hareketini kendisi için bir tehdit olarak gördüğü için, hareketin liderleri hükümet tarafından baskıya uğruyordu.

Nigari, Kırım Savaşı sırasında Osmanlı ordusunda cihada katılmak için yandaşlarıyla birlikte gizlice Kars'a geldi. Savaştan sonra Azerbaycan'a dönmeyip Erzurum'a yerleşti ve üç yıl Bakırlar Mahallesi'ndeki caminin dershanesinde kaldı. Erzurum'dan İstanbul'a hareket eden Hamza Nigari, Amasya Şeyhine dönerek 20 yılı aşkın bir süre Sivas ve Amasya'da Şeyh İsmail Şirvani'nin yanında çeşitli aralıklarla kalmıştır.¹⁸ Uzun süre Amasya'da tafsir ve hadis derslerinin yanı sıra tasavvufi faaliyetlerde bulundu. Ancak faaliyetlerinden endişe

¹⁶ Rıhtım, Halilli, agm., s. 45

¹⁷ Fatih Çınar, **Hamza Nigari'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Düşüncesi**, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2009, s. 35

¹⁸ Muzaffer Akkuş, **Seyid Nigari Divanı**, Niğde Üniversitesi Yayınları, Niğde 2001, s. 126

duyanların şikâyeti üzerine Harput'a gönderildi. 1886 yılında Harput'ta vefat eden Hamza Nigari, vasiyeti üzerine Amasya'ya şeyhinin yanına getirilerek defnedilmiştir.

Mir Seyyid Hamza Nigârî'nin Azerbaycan'dan ayrılmasından sonra birçok aşiret ve köy ve kasabalarda Hamza Nigârî'ye bağlanan kişiler onun arkasından Anadolu'ya göç etmeye başladılar. Kırk-elli yıl kadar süren bu göçlerde yirmi-otuz bin insan Anadolu'ya geldi. Bunların büyük bir kısmı da Amasya ve çevresine yerleşti.¹⁹

Mahmud Efendi ve Amasya

Mir Hamza Seyid Nigari'nin Amasya'ya getirdiği müritlerinden Hacı Mahmud Veysal Garani oğlu, 1835 yılında Gazah'ın Aslanbeyli köyünde doğmuştur. İlk eğitimini babasından alan Hacı Mahmud, daha sonra Şeki'de zahiri ve batını ilimler, Farsça ve Arapça okudu. 1870'lerde Hacı Mahmud Efendi, Amasya'ya giderek Nakşibendi şeyhi Mirhamza Seyid Nigari'nin öğrencisi oldu. Seyid Nigari'nin Türkiye'de, Azerbaycan'da, Gürcistan'da ve Dağıstan'da çok sayıda talebesi olmuş ve bazılarına halifelik unvanı vermiştir. Halifelerden biri de Hacı Mahmud Efendi'dir. Hacı Mahmud Efendi daha sonra memleketi Aslanbeyli köyüne dönerek edindiği bilgileri yaymak için burada bir medrese inşa etti. Halkın büyük sempatisini kazanan ve ümmetin manevi babası, hocası ve hamisi olan Hacı Mahmud Efendi, insanların maddî ve manevî sorunlarının çözümünde aracı olmuştur. Hacı Mahmud, Dağıstan'daki Müridizm hareketine ve Ruslara karşı mücadelede Şeyh Şamil'e yardım ettiği için Çarlık Rusyası tarafından iki kez tutuklandı. Önce Gazah'ta "Şeker Kalesi"nde gözaltında tutuldu, ardından Tiflis'te (Gürcistan) "Tamara Kalesi"nde tutsak hayatı yaşadı. Çar hükümeti önce onu Rusya'ya sürgün etmek istese de, halkın tepkisinden korkarak onun müslüman ülkelerden birine taşınmasına izin verdi. Türkiye'ye gitmek üzere yola çıkan Hacı Efendi, yolda hocası Mirhamza Seyid Nigari'nin öldüğünü öğreniyor. Sevgili hocası Hacı Mahmud Efendi Garani'ye saygının bir göstergesi olarak

¹⁹ Asif Seyidov, Mir Hamza Nigari ve Azerbaycanlıların göç sebepleri, **IV Uluslararası Hamza Nigari Sempozyumu**, Amasya 2018, s. 242

Azerbaycan'daki müritlerinin de yardımıyla Amasya'da Mirhamza Seyid Nigari'nin mezarının üzerinde türbe ve büyük bir cami yaptırdı. Caminin önüne Hacı Mahmud Efendi'nin adının yazılı olduğu bir levha yerleştirilmiştir. Panoda şöyle yazıyor: “Şirvanlı camii. Azeri Türklerinden toplanan yardımlarla Şeyh Hacı Mahmud Efendi tarafından 1837-1895 yılları arasında yaptırılmıştır”. Hacı Mahmud'un faaliyetleri sonucunda Kafkasya'dan on binlerce insan göç ederek Amasya ve çevresine yerleşmiştir.²⁰

Azerbaycan'dan Türkiye'ye göçlerin etkileri

Sovyet ideolojisinin tarihle ilgili resmi tutumu, Osmanlı İmparatorluğu'nun iç ve dış politikasına yönelik eserlerde, tezlerde ve makalelerde yapılan araştırmaların temelini oluşturmuştur. Sovyet döneminde Azerbaycan ve Türk halklarının tarihi ve geçmişinin araştırılmasına açık ve gizli kısıtlamalar getirilmiş, araştırmacıların tarihi gerçekleri objektif olarak incelemelerine izin verilmemiştir. Bunu yapmaya çalışanların yaşadıkları trajedi uzmanlar tarafından biliniyor.

Ancak bağımsızlık kazandıktan sonra bu sorun Azerbaycan'da yeniden gündeme getirilmiş ve olaylar devlet düzeyinde hukuki ve siyasi bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. 70 yıllık bir yasağın ardından Azerbaycan'ın devlet bağımsızlığının yeniden kazanılmasından sonra, tarihimizin tüm dönemlerinin nesnel bir incelenmesi başladı. Yapılan araştırmalar ve çalışmalar sonucunda tarih ve ecdat ilişkisinin, yakın milli tarihimizin keşfedilmemiş sayfalarının incelenmesinin daha önemli olduğu ortaya çıkmıştır.

Rusya'nın Kafkasları işgalinin ardından yerel Türk topluluklarını asimile etmek için aktif bir politika izlediği, ama bu politikanın başarılı olmadığı görünmektedir. Azerbaycan Türkleri kendi kültür, dil ve dinlerini korumayı başarmış, ancak önemli bir bölümü de yüzleştikleri baskılar sonucunda Amasya dâhil olmak üzere Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmıştır. Birçok zaman Azerbaycan'ın manevi-dini liderleri Çarlık Rusyası'nın sömürgecilik politikasına karşı hareketler

²⁰ Seyidov, agm., s. 243

başlatmış, başarılı olamayınca Osmanlı arazisine göç etmiştir. Bu göçler onların ardınca binlerce Azerbaycan Türkünün de Anadolu'ya göç etmesine neden olmuştur.

Azerbaycan'dan göç eden Türklerin neden daha sonra Amasya'ya karar verdiğini yukarıdaki gerçeklerden anlayabiliriz. Osmanlı Devleti son yüzyılında aldığı göçler nedeniyle demografik yapısında büyük değişimin olduğu yüzyıl olmuştur. Gerek Balkan Savaşları sonrası ve gerekse I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Anadolu'ya gelen göçlerin çoğunluğunu Türk ve Müslümanlar oluşturmaktaydı. Bu homojen nüfus yapısıyla göçmenler, Türkiye'nin ulus-devlet inşa sürecinde önemli rolleri ve katkıları oldu. Gelen göçmenlerle birlikte Anadolu nüfusunda meydana gelen yeni durum, sosyo-kültürel ve ekonomik yapıyı da büyük oranda değiştirdi ve bu değişim Türkiye'nin büyük oranda alt yapısını oluşturdu.

KAYNAKÇA

- 170
- Abdullah Temizkan, “Kuzey Kafkasya Muridizmi, Muridizmin Yayılma Stratejisi ve Feodal Beylerle İlişkiler”, *TD İnceleme Dergisi*, Cilt 9, İzmir 2009, s. 165-167.
- Ahmet Xeldun Derzioğlu, *Göç Destanı*, Panama Yayıncılık, Ankara 2018.
- Asif Seyidov, Mir Hamza Nigari ve Azerbaycanlıların göç sebepleri, *IV Uluslararası Hamza Nigari Sempozyumu*, Amasya 2018, s. 242.
- Aygün Attar; Sebahattin Şimşir, *Türkiyede yaşayan Azerbaycanlı Türkleri*, Berikan yayınevi, Ankara 2013.
- Fatih Çınar, *Hamza Nigari'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Düşüncesi*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2009, s. 35.
- İpek Nedim, *93 Muhacereti*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.
- Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2018.
- Mehmed Rıhtım; Fariz Halili, “Mevlânâ İsmail Sirâceddîn Şirvânî ve Kazaklı Müridler”, *Miras Dergisi*, Bakü 2009, s. 146-153

- Muzaffer Akkuş, *Seyyid Nigârî Divanı*, Niğde Üniversitesi Yayınları, Niğde 2001.
- Osmanlı Belgelerinde Kafkaz Göçleri, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yayınları, numara 12, Cilt 1, İstanbul 2012.
- Sevinç Kasımoğlu, “XIX Yüzyılda Kuzey Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler: Tarihçilik Açısından Göçün Nedenleri, Sorunları ve Sonuçları”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Sakarya 2017, s. 596- 604
- Şahin Cem, “Yurt dışı göçün bireyin psikolojik sağlığı üzerindeki etkisine ilişkin kuramsal bir inceleme”, *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 21, Ankara 2001, s. 59- 67
- Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük* . Ankara 2005.
- William N. McNeill, “Human Migration in Historical Perspective”, *Population and Development Review*, 10(1), New York 1984, s. 3 - 11.
- Yıldırım İbrahim, “Azerbaycan’dan Amasya’ya Taşınan Türk Kültürü ve Şirvanlılar”, *Amasya Araştırmaları Sempozyumu*, Amasya 2017, s. 164-171.
- Yüksel Koçak; Elvan Terzi, “Türkiye’de göç olgusu, göç edenlerin kentlere olan etkileri ve çözüm önerileri”, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 3, Kars 2012, s. 163-184

19. YÜZYILDA AMASYA'DA AÇILAN İPTİDÂİ MEKTEPLERİ*

Öznur ATALAN**

Öz

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda pek çok yenileşme faaliyetleri art arda yapılmıştır. Yapılan yenileşme faaliyetlerinin yoğun olarak tesis edildiği alan ise eğitim olmuştur. Bu yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nin eğitim kurumlarını ilkökul düzeyinde eğitim veren sıbyan mektepleri ve medreseler oluşturmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarında bu eğitim kurumlarında yetişen öğrencilerin devlet kurumlarında görev almaları sorun teşkil etmezken, zamanla buradan verilen eğitim ile mezun olan kişilerin çağın gerektiği düzeyde eğitim almadığı anlaşılmış dolayısıyla devlet kurumlarında daha modern düzeyde eğitim alarak yetişen memurların olması gerektiği mevzusu belirmiştir. Bu eksiklik ve ihtiyaç ise Sultan II. Mahmud döneminde ortaya çıkmıştır. Sultan II. Mahmud, saltanatında gerçekleştirmek istediği reformları uygulayacak ve onları yaşama geçirecek yeterli düzeyde eğitim almış kişilerin yetişmesine yönelik eğitim kurumlarının açılmasını sağlamıştır. Sultan II. Mahmud ile başlayan eğitimde yenileşme faaliyetleri Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz dönemlerinde de devam etmiştir. Sultan Abdülaziz'in saltanatında eğitimde verimliliği artırmak ve çağa uygun seviyede daha modern bir eğitim vermek amacıyla 1869 tarihli Maarif-i Umûmîye Nizamnamesi çıkarılmıştır. Çıkarılan bu nizamname ile Osmanlı Devleti'nde batı tarzında eğitim veren ilkokullar açılmaya başlanmış ve bu mekteplerin ismi "İptidâî Mektepleri" olarak adlandırılmıştır. Sultan II. Abdülhamid döneminde ise İptidâî Mektepleri'nin sayısı hızla artmıştır. Amasya'da ilk İptidâî Mektebi Amasya Sancağı

173

* Bu çalışma 16-18 Mayıs 2024 tarihinde düzenlenen Abdizade Hüseyin Hüsameddin Yasar temalı "Uluslararası Amasya Sosyal Bilimler Araştırmaları Sempozyumu-1" adlı sempozyumda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Doktora Öğrencisi, Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, oznuratalan1@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6441-8738>.

dâhilinde 1882 -1887 yılları arasında açılmıştır. Açılan yeni mekteplerinin sayısında zamanla artış gözlenmiş ve 1882-1887 yılları arasında mekteplerin sayısı 10'a ulaşmıştır. Yapılan bu çalışma Amasya Sancağı'nda açılan İptidâi Mektepleri'nin açılış tarihleri, mekteplere alınan öğrenci sayıları, mekteplerde okutulan dersler ve sene sonu yapılan İmtihan Cetvelleri'nden alınan notlara yer verilecektir. Çalışmada arşiv belgeleri ile bahse konu olan İptidâi mektepleri hakkında yapılan çalışmalardan istifade edilecektir.

Anahtar Kelimeler: 19. Yüzyıl, Sultan II. Mahmud, Sultan Abdülhamid, Amasya Sancağı, Mektep.

Primary Schools Opened in Amasya in the 19th Century

Abstract

Many reformist activities were carried out successively in the Ottoman Empire in the 19th century. The area where reformist activities were carried out intensively was education. Until this century, the educational institutions of the Ottoman Empire consisted of primary schools and "madrasa"s providing education at primary school level. While in the early days of the Ottoman Empire, it was not a problem for students educated in these educational institutions to work in state institutions. Over time, it was understood that the people who graduated from these institutions did not receive the education at the required level of the age. So, the issue emerged that there should be civil servants trained with more modern education in state institutions. This deficiency and need emerged in the era of Sultan II. Mahmud. Sultan II. Mahmud ensured the opening of educational institutions to train sufficiently educated people who would implement the reforms he wanted to realize during his reign. Reformist activities in education, which started with Sultan II. Mahmud, continued during the periods of Sultan Abdulmecid and Sultan Abdulaziz. The Maarif-i Umûmîye Regulation dated 1869 was issued in order to increase efficiency in education and provide a more modern education at a level appropriate to the age in the reign of Sultan Abdulaziz. With this regulation, primary schools providing western style education began to be opened

in the Ottoman Empire and the name of these schools was named “İptidâi Schools”. The number of İptidâi Schools increased rapidly during the reign of Sultan II. Abdülhamid. The first İptidâi Schools in Amasya were opened between 1882 and 1887 within the Amasya Sanjak. The number of new schools increased over time, it reached to 10 between 1882 and 1887. This study will include the opening dates of the Primary Schools opened in Amasya Sanjak, the number of students admitted to the schools, the courses taught in the schools and the notes taken from the end of the year Exam Tables. In the study, archive documents and studies on the İptidâi Schools will be benefited.

Key Words: 19th Century, Sultan II. Mahmud, Sultan Abdulhamid, Amasya Sanjak, Schools.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti’nde eğitim alanında ıslaha dönük çalışmalar Sultan II. Mahmud’un 1824 yılında çıkardığı ferman ile başlamıştır. Sultan fermanında eğitime çok önem verdiğini belirtmiş ve küçük yaşta çocukların okumayıp gelir elde etmek için iş yapmalarının kabul edilir bir durum olmadığını açıkça ifade etmiştir (Atalan, 2023;94). Ayrıca sultan, eğitim konusunda hassasiyetini devam ettirmiş, eğitim kurumlarında modern düzeyde eğitim veren okullar açılmasına dair taleplerini ilgili birimlere iletmiştir. Sultanın emri doğrultusunda Meclis-i Umûr-ı Nâfia 1838 yılında bir layiha hazırlamıştır. Layihada Sıbyan Mektepleri’nin eksiklikleri belirtilerek, mekteplerin ıslahları için öneriler öne sürülmüş ve bu konuda kararlar alınmıştır (Sönmez- Tavacıgil-Pişmişoğlu, 2022;176). Yine 1847 yılında hazırlanan Tanzimat’ın içeriğinde de Sıbyan Mektepleri’nin iyileştirilmesine yönelik adımlar atılmıştır. Alınan kararlar minvalinde eğitimin zorunlu ve eğitim süresinin de dört yıl olduğu belirtilerek, mektepler için yeni uygun bir eğitim programı hazırlanmıştır. 1857 yılına gelindiğinde Maarif Nezareti’nin kurulması ile beraber Sıbyan Mektepleri’nin durumu yeniden ele alınmıştır. Meclis-i Maarif-i Muhtelit, Maarif Nezareti ve Meclis-i Ahkâm-ı Adliye arasında

yazışmalara konu olan Sıbyan Mektepleri hususunda düzenleme girişimleri 1863 yılında çıkarılan bir irade ile kesinlik kazanmış ve bu irade ile İstanbul'da mevcut 12 sıbyan mektebi tespit edilerek bu okulların yanında yeni düzene uygun olarak mekteplerin açılması kararlaştırılmıştır. Böylelikle tespit edilen okullarda yeni usul tedrisata uygun eğitim vermeye başlanmış, okullarda ilköğretimin parasız olarak temel düzeyde eğitim vermesi fikri benimsenmiştir (Berker, 1945;39-40). Fakat yapılan iyileştirme faaliyetleri yeterli olmayacak ki 1868 yılında *Sıbyan Mektepleri'nin Islahatına Dair* nizamname layihası yayımlanarak eğitimin iyileştirilmesi yönünde önemli ve ciddi kararlar alınmıştır. Alınan yeni kararlar kapsamında altı yaşındaki çocukların zorunlu eğitime tabi tutulmaları ve bu bağlamda okula başlamaları konusu netlik kazanmıştır. Bu kararlara ek olarak Sıbyan Mektebi öğretim programı da güncellenmiştir. Bu açıdan 1838 yılından beri yapılan eğitimde ıslahatlaşma adımlarında bir türlü istenilen başarı sağlanamamış ve eğitimde en etkili kalıcı adımlar atılmak istenmiştir (Kırpık, 2023;157-158).

18 Haziran 1869'da hazırlanan Maarif-i Umûmîye Nizamnamesi'nde Sıbyan Mektepleri yeniden ele alınarak düzenlenmiştir. Nizamnamede ders verecek hocaların Dâr'ül Muallimîn mezunu olması şartı getirilmiş, nizamnameye uymayan hocaların cezalandırılarak işten çıkartılması uygun görülmüştür (1869 Maarif-i Umûmîye Nizamnamesi, 15. Madde). Nizamnamenin yayınlanmasından sonra devlette Sıbyan Mektepleri kurulup yaygınlaştırılmaya çalışılırken bu esnada usûl-i cedîde (yeni usul)¹ üzere eğitim yapan ilk İptidâi Mektebi 1873 yılında Nuri Osmaniye Cami çerisinde kâgir mektep binasında kurulmuştur. Yine 1876 yılında yeni usule göre eğitim vermesi için Laleli'de bulunan bazı vakıf odaları numune mektep olarak düzenlenmiştir. Yeni usulde eğitim veren İptidâi Mektepleri'nin açılması ile Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde eğitimde ikililik ortaya çıkmış ve devlet yenileşme

¹ Usûl-î Cedîde, yıllara göre sınıf sistemi, ayrı dershanelerde ders görme, sınıf başkanı olma ve Türkçe okuma ve yazma gibi yenilikleri içeren sisteme denir (Nurdoğan, 2005;573).

politikası çerçevesinde ağırlığını İptidâi Mektepleri'nden yana kullanmıştır (Solak, 2003;115). Açılan mekteplerde eğitimde köklü düzenlemeler yapılmaya çalışılmıştır. Bahsi geçen mekteplerde Elifba ders kitapları yeniden düzenlenmiş, mektepte okuyan çocuklara eğitimi sevdirmek için kitapların resimli olması koşulu getirilmiştir. Yine kitaplarda çocuklara okuma-yazma yetisini daha hızlı kazandıracak yöntemler kullanılmıştır (Palalı, 2021;88). Aynı zamanda açılan mekteplerde çocuklara ahlaki açıdan terbiyenin kazandırılması bir kamu hizmeti olarak görülmüş ve kabul edilmiştir. İptidâi Mektepleri'nin ders programı da 1892 yılında yapılmıştır. Bu tarihe kadar açılan İptidâi Mektepleri'nde belirli bir düzen ve program kullanılmamıştır (Buluç, 1997;37). Mekteplerde okutulacak dersler; Kıraat ve Hat, Lisan-ı Osmanî, Hesap, Hendese, Coğrafya (özellikle Osmanlı Coğrafyası), Tarih (özellikle Osmanlı Tarihi), Dürus-u Eşya, Malûmat-ı Tabiiye ve Tatbikatı, El İşleri, Hüsnü Hat, Rikâ, Tecvit, Kuran-ı Kerim, Malûmai Diniyye olarak belirlenmiştir (Kurnaz, 1991;52).

İstanbul merkezli açılan İptidâi Mektepleri'ni daha geliştirmek ve Anadolu'ya da yaymak istenmiştir. Bu hususta devrin Selanikli hocalarının büyük rolü olmuştur. Bu hocalardan bazılarının isimleri Şemsi Efendi, Abdi Kamil Efendi, İsmail Hakkı Efendi'lerdir. Hocaların çabaları sonuç vermiş ve 1876 yılından sonra İptidâi Mektepleri'nin sayılarında artış gözlenmiştir İptidâi Mektepleri'nin sayısının artması ile eğitimin ilköğretim kademesinde ikililik ortaya çıkmıştır. Maarif Nezareti oluşan ikililiği ortadan kaldırmak amacıyla ilköğretim düzeyinde eğitim veren tüm okulları İptidâi Mektebi'ne dönüştürmeye karar vermiş ve bu durum Devlet Salnameleri'ne dahi yansımıştır (Kodaman, 1991;68-69).

Amasya'da Açılan İptidâi Mektepleri

19. yüzyılda Amasya Sancağı'nda 130'a yakın Sıbyan Mektebi bulunmaktadır. Bu mekteplerin idaresi, çevrede bulunan hayır sahipleri ile bölgede var olan vakıflar sayesinde idame ettirilmiştir. Amasya Sancağı'na bağlı olarak açılan kazalarda, nahiyelerde var olan mekteplerin yanında usûl-i cedîde (yeni usul) dâhilinde eğitim yapan İptidâi Mektepleri

H.1300 (1829) yılında açılmıştır. Açılan İptidâi Mektepleri'nin H.1318 ve 1321 tarihli Maarif Salnameleri'nin karşılaştırmalarına göre sayıları 10 tanedir. Açılan mekteplerin ikisi Karye dâhilinde açılmış olup diğer sekiz mektep Kasaba dâhilinde açılmıştır.

Tablo 1. Amasya Sancağı'nda H.1200-1315 (1882-1897) Tarihleri Arasında Açılan İptidâi Mektepleri'nin Açılış Yerleri ve Tarihleri (İleri,1998;71).

Liva (Sancak)	Kaza	Mektebin Derecesi	Mektebin Bulun-duğu Mevki	Açılış Tarihi	Masraf Miktarı	Mektebe Yönelik Açıklamalar
Amasya	Amasya	İptidâi	Zara Karyesi	1315 (1897)	-	Mektep Ahali Yardımı ile Açılmıştır.
Amasya	Amasya	İptidâi	Ulvi Karyesi	1315 (1897)	-	Mektep Ahali Yardımı ile Açılmıştır.
Amasya	Amasya	İptidâi	Kasaba	1300 (1882)	1200	Mektep Ahali Yardımı ile Açılmıştır.
Amasya	Amasya	İptidâi	Kasaba	1301 (1883)	-	Mektep Ahali Yardımı ile Açılmıştır.

Amasya	Amasya	İptidâî	Kasaba	1302 (188 4)	-	Mektep Ahali Yardımları ile Açılmıştır.
Amasya	Amasya	İptidâî	Kasaba	1311 (189 3)	-	Mektep Ahali Yardımları ile Açılmıştır.
Amasya	Amasya	İptidâî	Kasaba	1300 (188 2)	-	Mektep Ahali Yardımları ile Açılmıştır.
Amasya	Amasya	İptidâî	Kasaba	1302 (188 4)	-	Mektep Ahali Yardımları ile Açılmıştır.
Amasya	Amasya	İptidâî	Kasaba	1301 (188 3)	-	Mektep Ahali Yardımları ile Açılmıştır.
Amasya	Amasya	İptidâî	Kasaba	1301 (188 3)	-	Mektep Ahali Yardımları ile Açılmıştır.

Amasya Sancağı'nda açılan bu İptidâî Mektepleri'nin dışında sancak ve sancağa bağlı kazalarda Kız İptidâî Mektepleri de açılmıştır. Sancağa bağlı kazalarda Merzifon'da 1, Köprü'de 2, Mecidözü ve Lâdik Kazası'nda 1'er tane olmak üzere Kız İptidâî Mektepleri açılmıştır. Bahsi geçen mekteplerin dışında açılan mektepler Erkek Mektepleri'dir (İleri,1998;78). Yeni açılan mekteplerin eğitim süreleri ise dört

yıl olarak belirlenmiş fakat mektepler üç yıl süre ile eğitim vermişlerdir (Uzundal, 2017;261). Açılan İptidâi Mekteplerinin sınıflar arası teşkil edilen ders programı ise birbirine benzer mahiyette olup, yalnızca mekteplerini bazılarında ders farklılıkları bulunmaktadır. Yine mekteplerde her sene sonu yapılan İmtihan Cetvelleri² de aynı içeriğe sahip olmakla birlikte, kazada açılan mekteplerde sene itibariyle kaç öğrencinin kaydolduğu ve öğrencilerin sınavlarda aldıkları notları göstermesi açısından çok önemli olmaktadır.

Merzifon Kazası İptidâi Mektepleri

1318 (1900) tarihli Maarif Salnamesine göre 19. yüzyılın başında Merzifon Kazası'nda kaza dâhilinde 5 adet İptidâi Mektebi bulunmaktadır. Açılan mekteplerin 4'ü H.1302 (1884) tarihinde, diğeri de H.1315 (1897) yılında açılmıştır. Zamanla kaza dâhilinde mekteplerin sayısı artmıştır (Dikbaş, 2019;10).

Tablo 2. Merzifon Kazası'nda Açılan İptidâi Mektepleri'nin Açılış Yerleri ve Tarihleri (İleri, 1998;71)

Liva (Sancak)	Kaza	Mektebin Derecesi	Mektebin Bulunduğu Mevki	Açılış Tarihi	Mektebe Yönelik Açıklamalar
Amasya	Merzifon	İptidâi	Löşdiğen Karyesi	1315 (1897)	Mektep Ahali Yardımları ile Açılmıştır.
Amasya	Merzifon	İptidâi	Kasaba	1302 (1884)	Mektep Ahali Yardımları ile Açılmıştır.

² İmtihan-ı Umûmî Cetvelleri, her sene sonu öğrencinin mesul olduğu derslerden aldığı notları içeren not belgesine denir. İmtihanı Umûmî'de sınıfı geçmek için yapılan sınavlardan en az 4 almak ve not ortalamasının da 5 olması gerekmektedir. Öğrencinin başarısına göre uygulanan not sistemi kesindir ve notlar cetvele geçirilince asla değiştirilmez. Mektepde uygulanan İmtihan-ı Umûmî sınavlarında not sistemi şöyledir: 1-2 edna (pek zayıf), 3 zayıf, kârib-i vasat (ortaya yakın), vasat (orta), kârib-i alâ (iyiye yakın), âlâ (iyi), aliyülâlâ (pekiyi), şeklindedir (İleri, 1998;34).

Amasya	Merzifon	İptidâi	Kasaba	1302 (1884)	Mektep Ahali Yardımlı ile Yeni açılan Kız Okulu
Amasya	Merzifon	İptidâi	Kasaba	1302 (1884)	Mektep Ahali Yardımlı ile Tamir Edilmiştir.
Amasya	Merzifon	İptidâi	Kasaba	1302 (1884)	Mektep Ahali Yardımlı ile Tamir Edilmiştir.

19. yüzyılda Merzifon'da bulunan İptidâi Mektepleri'nin durumu ile ilgili olarak Amasya Sancağı'na bazı tahriratlar yazılmıştır. Yazılan bu tahriratların birinde 23 Ocak 1892 yılında Merzifon Kazası'nda bulunan İptidâi Mektepleri'nde eğitim gören talebelerin cami köşelerinde ve harap binalarda ders gördükleri, bu durumun kesinlikle uygun görülmediği ve bu nedenle de yüz bin kuruşun Merzifon'da bulunan İptidâi Mektepleri'nin tamirinde kullanılması gerektiği ifade edilmiştir. Bahsi geçen paranın kazada yaşayan ahaliye neşredilerek, mekteplerin tamiri konusunda ahalinin teşebbüste bulunmaları hususunda destek bekledikleri belirtilmiştir (BOA, YPRK. UM, No: 27/729).

Tablo 3. Merzifon Kazası'nda Tabi Olan Löşdiğen Nahiyesi İptidâi Mektebi 1. Sene Dördüncü Sınıf Talebelerinin H.1321 Senesi Derslerinin Umûmî (Genel) İmtihan Cetveli (BOA, MF. İBT, No:168/8).

Şakirdanın İsimleri (Esâmî-yi Şakirdan)	Elif- Ba	Kıraat	İrmihal	Hüsnü Hat	Toplam (Yekûn)	İsnât
Deli Ali Oğlu Mehmet Efendi	10	8	8	6	32	8

Kocabaş Oğlu Mehmet Efendi	6	5	4	4	19	7
Deli Mehmet Oğlu Ahmet Efendi	5	4	3	3	15	8
Ali Oğlu Bekir Efendi	8	5	10	5	28	5
Hacı Onbaşı Bekir Efendi	5	0	3	2	10	5
Köse Bekir Oğlu Süleyman Ağa Kerimesi Halime Hanım	6	2	3	0	11	5
Ali Ağa Kerimesi Ayşe Hanım	10	6	8	0	24	5
Huli Oğlu Yusuf Ağa Kerimesi Emine	10	5	8	0	23	6
Karapürçek Oğlu Mehmet Kerimesi	8	4	5	0	17	7
Hüseyin Efendi Kerimesi Ayşe	6	2	3	0	11	7
Hulioğlu Yusuf Ağa Kerimesi Hatice	5	0	0	0	5	4
Deli Ali oğlu Kerimesi Fatıma	6	0	0	0	6	5
Ali Oğlu Mehmet Kerimesi Fatıma	5	0	0	0	5	5

Tablo 4. Merzifon Kazası'nda Tabi Olan Löşdiğen Nahiyesi İptidâi Mektebi 2. Sene Talebelerinin H.1321 Senesi Derslerinin Umûmî (Genel) İmtihan Cetveli (BOA, MF. İBT, No:168/8).

Şakirdanın İsimleri (Esâmi-yi Şakirdan)	Kur'an-ı Kerim Tecvîd	İlmihiâl	Risale-yi İmlâ	Küçük Hesap	Kıraat	Hüsri Hat	Toplam (Yektin)	İsnât
Kara Ali Oğlu Bekir Efendi	8	5	9	4	0	10	42	7
Köse Bekirli Oğlu Ahmed Efendi	10	6	8	5	4	10	49	8

Huli Oğlu	8	4	10	4	5	8	8	47	8
Ahmed Oğlu									
Efendi									
Hacı Onbaşı	6	4	10	5	4	8	5	42	6
Oğlu Ahmed									
Efendi									
Huli Oğlu	10	8	10	6	5	6	8	53	9
Hasan Efendi									
Kara	10	6	8	5	4	8	6	47	6
Mustafa Ağa									
Oğlu Ahmed									
Efendi									
Nizam Oğlu	8	4	8	5	3	6	5	39	9
İbrahim									
Efendi									
Caniklioğlu	6	3	5	4	0	5	4	27	9
Bekir Efendi									
Köse Bekir	8	5	10	0	0	8	0	31	9
Oğlu									
Seliman Ağa									
Kerimesi									
Zeynep									
Hanım									
Beğlioğlu	10	6	10	0	0	6	0	32	9
Ahmed Ağa									
Kerimesi									
Hatice									
Bekir Ağa	10	8	10	0	0	6	0	34	8
Oğlu Hacı									
Osman Ağa									
Kerimesi									
Tutu									
Deli	10	6	10	0	0	8	0	34	8
Mehmed									
Oğlu									
Kerimesi									
Emine									
Hanım									

Bekir Ağa Oğlu	10	5	8	0	0	6	0	29	8
Mehmed Ağa Kerimesi									
Ayşe Sufioğlu	8	6	5	0	0	4	0	23	9
Mehmed Ağa Kerimesi									
Hatice Hanım									
Kara Osman Kerimesi	9	5	8	0	0	5	0	27	6
Hatice									

Tablo 5. Merzifon Kazası'nda Tabi Olan Löşdiğen Nahiyesi İptidâi Mektebi 3. Sene Talebelerinin H.1321 Senesi Derslerinin Umûmî (Genel) İmtihan Cetveli (BOA, MF. İBT, No:168/89).

Şakirdanın İsimleri (Esâmi-yi Şakirdan)			Kur'an-ı Kerim	Tecvit	İlmihâl	Risale-yi İmlâ	Kıraat	Ahlak	Küçük Hesap	Hüsnü Hat	Toplam (Yekûn)
Hacı Onbaşı Oğlu	Mehmed Efendi		10	10	10	8	10	10	8	10	76
Beğli Oğlu	Bekir Efendi		10	8	10	6	8	8	5	8	63
Sufte Oğlu	Mehmet Efendi		10	6	10	8	10	10	8	8	70
Hacı Onbaşı Oğlu	Hasan Efendi		10	8	10	6	10	10	6	8	68
Koçbaşı Oğlu	İsmail Efendi		10	6	10	5	10	10	8	7	66
İsmail Oğlu	Ahmet Efendi		10	5	10	4	10	8	5	6	58
Gümüşçubuk Oğlu	Ahmet Efendi		10	6	10	5	10	10	6	8	65
Bekir Ağa Oğlu	Efendi		10	5	10	6	10	6	5	8	60

İsmail Ağa Kerimesi	10	8	10	6	10	6	0	0	50
Halime Hanım									
Koçbaşı Oğlu Hasan	10	6	10	0	10	5	0	0	51
Ağa Kerimesi Gülüm									
Bekir Ağa Oğlu	10	6	10	0	8	6	0	0	40
Mehmet Ağa									
Kerimesi Fatma									
Hanım									
Abdurrahman	10	6	10	0	8	6	0	0	40
Efendi Kerimesi									
Kerime Hanım									
Sufî Oğlu Mehmet	10	5	10	0	6	5	0	0	36
Ağa Kerimesi									
Zeynep									
Zikri Şerife Hanım	10	5	10	0	10	9	0	0	44
Mehmet Ağa	10	8	10	0	10	8	0	0	46
Kerimesi Hatice									
Hanım									
Canikli Oğlu	8	4	10	0	8	6	0	0	36
Kerimesi Fatma									
Hanım									

Merzifon Kazası'na bağlı olarak açılan Löşdiğen İptidâi Mektebi'nde eğitim kız ve erkek olarak karma şekilde oluşturulmuştur. Mektebe H. 1323 (M.195) tarihlerinde 1. sene eğitim almak için 13 talebe kaydolmuş, ders olarak; Elifba, Kıraat, İlmihâl, Hüsnü Hat, dersleri okutulmuştur. Mektebin 2. sene eğitimi için 15 öğrenci kaydını yaptırmış ve dersler olarak Kuran-ı Kerim, Tecvit, İlmihâl, Risale-yi İmlâ, Küçük Hesap, Hüsnü Hat, dersleri okutulmuş ve 3. sene 16. Öğrenci, Kuran-ı Kerim, Tecvit, İlmihâl, Risale-yi İmlâ, Küçük Hesap, Kıraat, Hüsnü Hat dersleri okutulmuştur.

Tablo 6. Merzifon Kazası'nda Tabi Olan İnas Seyit İptidâiyesi Talebesinin H.1325 ve 1326 Senesi 1. Sene Talebelerinin Umûmî (Genel) İmtihan Cetveli (BOA, MF. İBT, No: 215/43).

Sene 1324 Esami-yi Talibân	Kuran-ı Kerim	İlmihal	Toplam (Yekûn)
İbrahim Oğlu Kerimesi Adviye	10	10	20
Bekir Ağa Kerimesi Remziye	9	9	18
Mehmet Ağa Kerimesi Seriyeye	9	8	17
Halil Ağa Kerimesi Saliha	8	8	16
Âkif Efendi Kerimesi Faika	8	8	16
Vasif Efendi Kerimesi Halime	7	7	14
Salih Efendi Kerimesi Nahiye	6	5	11
Ahmet Ağa Kerimesi	6	5	11
Hasan Ağa Kerimesi Nahiye	7	8	15
Hoca Efendi Kerimesi Munise	10	8	18
Mehmet Efendi Kerimesi Huriye	5	6	11
Salih Efendi Kerimesi Azize	6	6	12

Tablo 7. Merzifon Kazası'nda Tabi Olan İnas Seyit İptidâiyesi Talebesinin H.1325 ve 1326 Senesi 2. Sene Talebelerinin Umûmî (Genel) İmtihan Cetveli (BOA, MF. İBT, No: 215/43).

Şakirdanın İsimleri (Esami-yi Şakirdân)	Kuran-ı Kerim	İlmihal	Kıraat	Vezaif	Hüsnü Hat	El Sanatları	Toplam (Yekûn)
Mehmet Efendi Kerimesi Sıdika	10	10	10	10	8	8	56
Ali Efendi Kerimesi Nakiye	10	10	10	9	7	8	54

Talat Efendi	9	8	8	8	6	7	46
Kerimesi Nigâr							
Yusuf Ağa	8	8	5	8	6	6	41
Kerimesi							
Halime							
Ahmet Ağa	10	10	10	9	5	8	52
Kerimesi Fadik							
Bekir Ağa	6	8	9	7	5	6	41
Kerimesi							
Zekiye							
Osman Ağa	5	8	7	5	6	7	38
Kerimesi							
Azime							
Salih Efendi	8	8	8	7	6	8	45
Kerimesi							
Hatice							

Tablo 8. Merzifon Kazası'nda Tabi Olan İnas Seyit İptidâiyesi Talebesinin H.1325 ve 1326 Senesi 3. Sene Talebelerinin Umûmî (Genel) İmtihan Cetveli (BOA, MF. İBT, No: 215/43).

Esami-yi Şakirdân	Kuran-1	Kerim	Tecvit	Ufûm-u Dinivve	Risaleti Ahlâk	Kuraat	İdare	Toplam (Yekûn)
Muavin	10	10	10	10	10	10	10	60
Kerimesi								
Sacide								
Sait Efendi	10	10	10	10	10	10	10	60
Kerimesi								
Mediha								
Nuri Efendi	10	9	10	9	8	8	9	55
Kerimesi								
Şakire								
Salih Efendi	10	8	10	9	7	7	9	53

Kerimesi							
Saniye							
Hafız	8	8	8	7	7	9	47
Efendi							
Kerimesi							
Hatice							

Tablo 9. Merzifon Kazası'nda Tabi Olan İnas Seyit İptidâyesi Talebesinin H.1325 ve 1326 Senesi 4. Sene Talebelerinin Umûmî (Genel) İmtihan Cetveli (BOA, MF. İBT, No: 215/43).

Şakirdanın													
İsimleri (Esami-yi Şakirdân)	Kuran-ı	Tecvit	Ulûm-u	Tarih	Coğrafya	İdare	İlmi Ahlak	Kıraat	İmlâ	Hesap	Hüsnü Hat	Toplam	
Bekir Kerimesi	Oğlu	10	8	10	8	9	10	8	10	9	10	8	100
Fatıma Hanım													
Halil Saye	Oğlu	10	9	10	9	10	10	10	9	10	7	104	

Merzifon Kazası'na bağlı olarak açılan İnas İptidâi Mektebi'nde eğitim kız mektebi olarak oluşturulmuştur. Mektebe H. 1325-1326 (M.1908) tarihlerinde 1. sene eğitim almak için 12 talebe kaydolmuş, ders olarak; Kuran-ı Kerim ve İlmihâl dersleri okutulmuştur. Mektebin 2. sene eğitimi için 8 öğrenci kaydını yaptırmış ve dersler olarak, Kuran-ı Kerim, İlmihâl, Kıraat, Vezaif, Hüsnü Hat dersleri okutulmuş, 3. sene 5 öğrenci, Kuran-ı Kerim, Tecvit, Ulûm-ı Diniyye, Risalet-i Ahlak, Kıraat, İdare, dersler okutulmuştur. Mektebin 4. senesinde ise 2 öğrenci kaydolmakla beraber ders olarak, Kuran-ı Kerim, Tecvit, Ulûm-u Diniyye, Tarih, Coğrafya, İdare, İlmi Ahlak, Kıraat, İmlâ, Hesap, Hüsnü Hat dersleri okutulmuştur.

Sağlazâde	10	10	9	8	9	10	7	8	71
Abdülkadir Efendi									
Tahsinzâde	10	8	9	10	9	7	10	6	69
Abdullah Efendi									
Hasan Beğzâde	9	8	10	9	8	10	7	7	68
Tevfik Efendi									
Osman Ağazâde	10	10	10	8	7	8	8	8	69
Mehmed Efendi									
Müezzinzâde Raşit Efendi	10	10	10	8	7	8	8	8	69
Yazıcızâde Hakkı Efendi	10	10	10	8	7	8	8	8	69

Tablo 13. Köprü Kazası'na Tabi Olan Avlağı Nahiyesi İptidâi Mektebi'nin H. 1324 Senesi 3. Sene Talebesinin Derslerinin Umûmî (Genel) İmtihan Cetveli (BOA, MF. İBT, No;215/29).

Şakirdanın												
İsimleri (Esami-yi Şakirdân)	Kuran-ı	Tecvit	İlmihal	Ahlak	Kıraat-i	Tarih	Coğrafya	Huruf-u	Hesap	İmlâ	Hüsnü Hat	Toplam
İsmail Ağazâde	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	110
Hasan Efendi												
Salih Ağazâde	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	110
Hafiz Mehmed Efendi												
Abdullah Ağazâde	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	110
Halil Efendi												
Şakir Efendizâde	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	110
Ahmet Efendi												
Zahir Efendizâde	10	10	10	10	10	8	8	9	8	9	8	100
Ahmet Efendi												

Mehmed	10	10	10	8	10	8	10	9	8	8	8	99
Efendizâde Nuri												
Efendi												
Sadullah	10	8	10	9	10	8	9	8	10	8	8	98
Efendizâde												
Sadullah Efendi												
Ahmet Ağazâde	9	9	10	10	8	8	10	10	6	10	5	95
Ahmet Efendi												
Nurullah	10	10	10	9	9	8	7	8	6	6	7	90
Ağazâde												
Nurullah Efendi												
Karakulzâde	10	10	9	9	8	7	6	6	7	7	5	84
İsmail Efendi												
Abdullah	10	10	8	9	9	7	7	6	7	6	4	83
Ağazâde												
Mehmed Efendi												
Kayalızâde	10	10	8	7	9	8	6	3	3	4	4	72
Ahmet Efendi												
Bayram	8	7	6	5	7	6	4	5	3	4	4	59
Ağazâde												
Mehmed Efendi												

Köprü Kazası'na bağlı olarak açılan Avlağı Nahiyesi İptidâi Mektebi erkek mektebi olarak oluşturulmuştur. Mektebe H. 1324 (1892) tarihlerinde 1. sene eğitim almak için 9 talebe kaydolmuş, ders olarak; Kuran-ı Kerim ve İlmihâl, Osmanî, Kıraat, Hesap, İmlâ, Hüsnü Hat dersleri okutulmuştur. Mektebin 2. sene eğitimi için 13 öğrenci kaydını yaptırmış ve dersler olarak, Kuran-ı Kerim, Tecvit, İlmihâl, Kıraat, Hesap, Ulûm-ı Ahlak, İmlâ, Hüsnü Hat dersleri okutulmuş ve 3. sene 13 öğrenci mektebe kadolmakla beraber, Kuran-ı Kerim, Tecvit, İlmihâl, Kıraat-i Fenniye, Tarih, Coğrafya, Huruf-ı Osmanî dersleri okutulmuştur.

Mecidözü Kazası İptidâi Mektepleri

Mecidözü Kazası'nda 1888-1898 yılları arasında İptidâi Mektepleri açılmıştır. Kaza dâhilinde açılan İptidâi Mekteplerinin sayısı 4 adettir. Bu mekteplerin açılış tarihleri ve yerleri şu şekildedir:

Tablo 14. Mecidözü Kazası'nda Açılan İptidâi Mektepleri (İleri, 1998;73).

Liva (Sancak)	Kaza	Mektebin Derecesi	Mektebin Bulunduğu Mevki	Açılış Tarihi	Mektebe Yönelik Açıklamalar
Amasya	Mecidözü	İptidâi	Ortaköy Karyesi	1315 (1897)	Mektep Ahali Yardımla ile Açılmıştır.
Amasya	Mecidözü	İptidâi	Şeyh Mustafa Karyesi	1315 (1897)	Mektep Ahali Yardımla ile Açılmıştır.
Amasya	Mecidözü	İptidâi	Merkez Kaza	1306 (1888)	Mektep Kız Okulu Olarak Yeni Açılmıştır.
Amasya	Mecidözü	İptidâi	Oymaağaç	1316 (1898)	Mektep Yardımla Açılmıştır.

Tablo 15. Mecidözü Kazası'na Tabi Olan Merkez İptidâi Mektebi'nin H. 1327 ve 1328 Seneleri 1. Sene 1. Sınıf Talebesinin Derslerinin İmtihan Cetveli.

Şakirdanın İsimleri (Esami-yi Şakirdân)	Kuran-ı	Tecvîd-i	Ulûm-u	Tarih-i	Malûmât-1	Malûmât-1	Altun Kitap	Harîfa-yı	Hesap	Hüsni Hat	İmlâ	Hüsni	Toplam
Muhacir Oğlu İzzet Efendi	10	10	10	9	10	10	10	10	10	9	10	10	118

Asım Oğlu	10	10	10	8	8	10	10	10	10	9	10	9	114
Hasan Efendi													
Hasan Oğlu	10	10	10	8	8	10	10	9	10	9	8	10	112
Süleyman Efendi													
Muhacir Ali Oğlu	9	10	10	10	6	8	10	10	10	10	10	10	113
Mehmed Efendi													
Hüdaverdi Oğlu	9	10	9	8	9	7	8	7	8	8	10	10	103
Abdülkadir Efendi													
Hüdaverdi Oğlu	10	9	8	8	7	8	7	7	6	7	9	9	95
Mehmed Efendi													
Hacı Osman Oğlu	10	10	8	8	7	8	8	8	8	8	8	10	101
Oğlu Osman Efendi													
Yörük Oğlu	9	9	8	8	7	8	7	7	6	7	9	8	84
Mehmed Efendi													
Mustafa Oğlu	9	9	6	7	6	7	6	6	6	7	8	7	84
Mehmed Nazım Efendi													
Hasan Oğlu	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Mehmed Ali													

Tablo 16. Mecidözü Kazası'na Tabi Olan Merkez İptidâi Mektebi'nin H. 1327 ve 1328 Seneleri 2. Sene 2. Sınıf Talebesinin Derslerinin Umûmî (Genel) İmtihan Cetveli (BOA, MF. İBT, No;385/28).

Şakirdanın İsimleri (Esami-yi Şakirdân)		Kur'an-ı Kerim	Tecvit	İlmihâl	Tarih-i İslâm	Yeni Kiraat	Hesab-ı Ameli	İlk Coğrafya	İmlâ	Hüsnü Hat	Hüsnü Harekât	Toplam (Yekûn)
Seyyah	Oğlu	10	8	9	10	9	9	9	10	10	10	94
Halil	Hayri Efendi											
Tayyar	Bey	9	8	9	9	9	8	9	8	10	10	89
Oğlu	Süleyman Efendi											
Yörük	Oğlu	6	6	9	9	9	7	8	8	8	9	79
Nuri	Efendi											
Ömer	Efendi	7	7	7	9	5	7	8	8	8	10	76
Karındaşı	Osman Efendi											
Hacı	Müdür	8	7	7	7	6	7	8	8	8	10	76
Oğlu	Nuri Efendi											
Ebu Halil	Oğlu	5	6	7	7	7	6	8	8	8	10	62
Mehmed	Efendi											
Osman Oğlu	Ali	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Efendi												
Mustafa Oğlu		0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
İbrahim	Efendi											
Ali Oğlu	Ali	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Efendi												

Tablo 17. Mecidözü Kazası'na Tabi Olan Merkez İptidâi Mektebi'nin H. 1327 ve 1328 Seneleri 3. Sene 3. Sınıf Talebesinin Derslerinin Umûmî (Genel) İmtihan Cetveli (BOA, MF. İBT, No;385/28).

Şakirdanın İsimleri (Esami- yi Şakirdân)	Kuran-ı Kerim	Eccâ-yı Şerife	İlmihâl	Yeni Kıraat	Coğrafyaya Mahsus Hesap	İmlâ	Hüsnü Harekât	Toplam (Yekûn)
Ümera Oğlu	8	8	9	9	9	8	10	61
Abdullah Efendi								
Hafız Oğlu	9	8	9	8	7	7	10	58
Mehmed Efendi								
Hacı Salih Oğlu	9	7	8	7	5	6	8	50
İsmail Efendi								
Şerif Kethüda Oğlu	8	7	6	7	5	5	8	46
Abdülkadir Efendi								
Şevket Efendi Oğlu Mehmed	8	8	8	7	5	6	10	52

Mecidözü Kazası'na bağlı olarak açılan Merkez İptidâi Mektebi erkek mektebi olarak oluşturulmuştur. Mektebe H. 1327 ve 1328 (1909) tarihlerinde 1. sene 1. sınıf eğitim almak için 10 talebe kaydolmuş, ders olarak; Kuran-ı Kerim, Tecvit, Tatbik, Ulûm-ı Diniyye Tarih-i Osmanî, Malûmat-ı Ahlakıyye, Altun Kitap, Harita-yı Coğrafya, Hesap, Hüsnü Hat ve İmlâ, dersleri okutulmuştur. Mektebin 2. sene 2. sınıf eğitimi için 9 öğrenci kaydını yaptırmış ve dersler olarak Kuran-ı Kerim, Tecvit, İlmihâl, Tarih-i İslâm, Yeni Kıraat, Hesab-ı Ameli, İlk Coğrafya, İmlâ, Hüsnü Hat, Hüsnü Harekât dersleri okutulmuştur. 3. sene 3. sınıf eğitimi için de 5 talebe kaydolmuş, ders olarak; Kuran-ı Kerim, Eccâ-yı Şerife, İlmihâl, Yeni Kıraat, Coğrafya'ya Mahsus Hesap, İmlâ, Hüsnü Harekât dersleri okutulmuştur.

Havza Kazası İptidâi Mektepleri

Havza Kazası dâhilinde olan Kara Halil Nahiyesi Hamidiye İptidâi Mektebi H. 1325 ve 1326 (M.1908) senelerinde eğitim vermiştir.³ İbtidai Mektebi'nin 1325 ve 1326 senelerini kapsayan genel İmtihan Cetveli'de okutulan derslerin içerikleri, 19. yüzyılda Amasya Sancağı'nda bulunan diğer kazalarda açılan mekteplerin ders içerikleri ile aynı özelliklere sahiptir.

Tablo 18. Havza Kazası Dâhilinde Olan Kara Halil Nahiyesi Hamidiye İptidâi Mektebi H. 1325 ve 1326 Seneleri 1. Sene Talebelerinin Umûmî (Genel) İmtihan Cetveli (BOA, MF. İBT, No;215/29).

Şakirdanın İsimleri (Esami-yi Şakirdân)	Eczâ-yi Şerife	Kıraat-i Türkçe	İlmihâl	Yazı	Toplam (Yekûn)
Mehmed Oğlu İsmail	9	8	10	5	32
Osman Oğlu Şakir	8	9	9	6	32
Hasan Oğlu Mustafa	7	8	8	7	30
Hasan Oğlu Mehmed	6	9	7	5	27
Lütfullah Oğlu Süleyman	7	8	6	6	27
Seydi Ahmet Oğlu Ali'ül Osman	6	7	5	6	24

³ Kadir Dikbaş, “Tokat ve Amasyalı Son Devir Osmanlı Uleması” adlı Yüksek Lisans Tezinde, Havza Kazası hakkında kazada Maarif Salnamelerine göre bir İptidâi Mektebi'nin açılmadığını ifade etmiştir. Fakat arşiv kaynaklı yaptığımız araştırmada kazaya bağlı olarak Kara Halil Nahiyesi'nde 1908 yılında İptidâi Mektebi'nin açıldığını görmekteyiz. Yaptığımız araştırmalarda bu mektep dışında kazada başka bir İptidâi Mektebi'ne ulaşamamıştır.

Tablo 19. Havza Kazası Dâhilinde Olan Kara Halil Nahiyesi Hamidiye İptidâi Mektebi H. 1325 ve 1326 Seneleri 2. Sene Talebelerinin Umûmî (Genel) İmtihan Cetveli (BOA, MF. İBT, No;215/29).

Şakirdanın İsimleri (Esami- yi Şakirdân)	Kuran-ı Kerim	Ufûm-u Diniyye	Ahlak	Kuraat-ı Türkçe	Hesap	Hat	ve İmlâ	Toplam (Yekûn)
Osman Ağa Oğlu Abdullah	9	10	9	10	8	7	6	59
Şakir Oğlu Raşit	10	9	10	9	7	6	7	58
Bayram Oğlu Şaban	9	10	9	10	6	8	4	57
Fırıncı Oğlu Ömer	10	9	10	9	7	6	5	56
Yusuf Oğlu Yusuf	9	8	9	9	7	6	8	54
Hasan Oğlu Halil	8	9	8	8	6	6	5	50
Osman Efendi	9	8	8	7	7	4	3	46
Ömer Oğlu Sadık	8	9	7	8	6	4	3	45
Aziz Oğlu Âlim	9	8	6	7	7	3	4	44
İsmail Oğlu Ömer	8	7	5	6	5	6	5	42
Seliman Oğlu Abdullah	6	8	6	5	6	5	5	41
Kostantin'ül Veledi Yahsa	0	0	9	10	7	8	6	40
Enesdi Veledi Hami	0	0	8	9	8	7	6	38
Küreği Veledi Huve	0	0	9	8	7	6	5	35
Yorgi Veledi Perdi	0	0	8	9	6	5	6	34

Tablo 20. Havza Kazası Dâhilinde Olan Kara Halil Nahiyesi Hamidiye İptidâi Mektebi H. 1325 ve 1326 Seneleri 3. Sene Talebelerinin Umûmî (Genel) İmtihan Cetveli (BOA, MF. İBT, No;215/29).

Şakirdanın İsimleri (Esami-yi Şakirdân)	Kuran-ı	Tecvîd	Ulûm-u	Ahlâk-ı	Rik'â	Huruf-u	İmlâ	Kıraat	Hesap	Coğrafya	Tarih-i	Sülûs-u	Toplam
Mehmed Efendi Oğlu Necip Ağa	10	10	10	8	10	8	7	7	8	10	9	8	105
Hasan Efendi Oğlu Osman Ağa	10	10	10	6	8	9	6	6	8	9	8	5	95
Hasan Efendi Oğlu Sait Efendi	10	9	9	5	7	9	5	7	8	8	7	4	88

Havza Kazası'na bağlı olarak açılan Kara Halil Nahiyesi Hamidiye İptidâi Mektebi erkek mektebi olarak oluşturulmuştur. Mektebe H. 1325-1326 (1908) tarihlerinde 1. sene eğitim almak için 6 talebe kaydolmuş, ders olarak; Eczâyı Şerife, Kıraat, Türkçe İlmihâl, Yazı dersleri okutulmuştur. Mektebin 2. sene eğitimi için 15 öğrenci kaydını yaptırmış ve dersler olarak Kuran-ı Kerim, Ulûm-ı Diniyye, Ahlak, Kıraat-i Türkçe, Hesap, Hat ve İmlâ dersleri okutulmuştur. 3. sene eğitimi için 2 talebe kaydolmuş, ders olarak; Kuran-ı Kerim, Tecvîd, Ulûm-ı Diniyye, Ahlak, Rikâ, Hurufu Osmanî, Kıraat, Hesap, Coğrafya, Tarih-i Osmanî, Sülûsü Osmanî dersleri okutulmuştur. Ayrıca bu İmtihan Cetveli'nde görülmektedir ki mektebe gayri müslüm talebelerde alınmış, talebelere veled diye hitap edilmiş ve gayrimüslüm talebelerin dini derslerden sıfır aldıkları gözlenmiştir.

Lâdik Kazası İptidâi Mektepleri

19 yüzyılda Amasya Sancağı'na bağlı Lâdik Kazası en fazla İptidâi Mektepleri'nin açıldığı kaza olmuştur. Kazada H. 1316 (1897) tarihine kadar 3 adet mektep yer almakta iken, H. 1317 (1898) tarihinde de 23 adet mektep daha açılarak, kaza bünyesinde toplam 26 adet İptidâi Mektebi eğitim vermiştir. Lâdik Kazası'nda Açılan İptidâi Mektepleri'nin açılış tarihleri ve yerleri şu şekildedir:

Tablo 21. Lâdik Kazası'nda Açılan İptidâi Mektepleri (İleri, 1998;74).

Liva (Sancak)	Kaza	Mektebin Derecesi	Mektebin Bulunduğu Mevki	Açılış Tarihi	Mektebe Yönelik Açıklamalar
Amasya	Lâdik	İptidâi	Kara Abdal Karyesi	1316 (1898)	Mektep Yardımla Açılmıştır.
Amasya	Lâdik	İptidâi	Kasaba	1316 (1898)	Mektep Yardımla Açılmıştır.
Amasya	Lâdik	İptidâi	Merkez Kaza	1316 (1898)	Mektep Yardımla Açılmıştır.
Amasya	Lâdik	İptidâi	Ray	1316 (1898)	Mektep Yardımla Açılmıştır.
Amasya	Lâdik	İptidâi	Deli Ahmetoğlu	1316 (1898)	Mektep Yardımla Açılmıştır.
Amasya	Lâdik	İptidâi	Mutemed	1316 (1898)	Mektep Yardımla Açılmıştır.
Amasya	Lâdik	İptidâi	Boğaz	1316 (1898)	Mektep Yardımla Açılmıştır.
Amasya	Lâdik	İptidâi	Aktaş	1316 (1898)	Mektep Yardımla Açılmıştır.
Amasya	Lâdik	İptidâi	İsa Sohta	1316 (1898)	Mektep Yardımla Açılmıştır.
Amasya	Lâdik	İptidâi	Sarıköz	1316 (1898)	Mektep Yardımla Açılmıştır.

Amasya	Lâdik	İptidâi	Çöremen	1316 (1898)	Mektep Yardımla Açılmıştır.
Amasya	Lâdik	İptidâi	Alayurt	1316 (1898)	Mektep Yardımla Açılmıştır.
Amasya	Lâdik	İptidâi	Kızıoğlu Kebir Karyesi	1316 (1898)	Mektep Yardımla Açılmıştır.
Amasya	Lâdik	İptidâi	Kızıoğlu Sağır Karyesi	1316 (1898)	Mektep Yardımla Açılmıştır.
Amasya	Lâdik	İptidâi	Çakır Gümüş	1316 (1898)	Mektep Yardımla Açılmıştır.
Amasya	Lâdik	İptidâi	Yukarı Aynoz	1316 (1898)	Mektep Yardımla Açılmıştır.
Amasya	Lâdik	İptidâi	Polad	1316 (1898)	Mektep Yardımla Açılmıştır.
Amasya	Lâdik	İptidâi	Güpecik	1316 (1898)	Mektep Yardımla Açılmıştır.
Amasya	Lâdik	İptidâi	Akdiyar	1316 (1898)	Mektep Yardımla Açılmıştır.
Amasya	Lâdik	İptidâi	Vehmid	1316 (1898)	Mektep Yardımla Açılmıştır.
Amasya	Lâdik	İptidâi	Ermiş	1316 (1898)	Mektep Yardımla Açılmıştır.
Amasya	Lâdik	İptidâi	İbi	1316 (1898)	Mektep Yardımla Açılmıştır.

Amasya	Lâdik	İptidâi	Çaki	1316 (1898)	Mektep Yardımla Açılmıştır.
Amasya	Lâdik	İptidâi	Başlamış	1316 (1898)	Mektep Yardımla Açılmıştır.
Amasya	Lâdik	İptidâi	Ayvalı	1316 (1898)	Mektep Yardımla Açılmıştır.
Amasya	Lâdik	İptidâi	Peteroğlu	1316 (1898)	Mektep Yardımla Açılmıştır.

Tablodan anlaşıldığına göre Lâdik Kazası'nda açılan mektepler aynı tarihlerde açılmıştır.

Tablo 22. Lâdik Kazası'nın Kazası'na Tabi Olan Alişar Karyesi İptidâi Mektebi'nin H.1332 Senesi 1. Sınıf Talebesinin Umûmî (Genel) İmtihan Cetveli (BOA, MF. İBT, No;469/1).

202

Şakirdanın İsimleri (Esami-yi Şakirdân)	Mikdat Efendi	Hacı Süleyman Oğlu Mustafa Efendi	Ali Beğ Ahmet Efendi	Emir Oğlu Bayram Efendi	Sadık KaryeliAyan Ali Efendi	Kürt Hüseyin Oğlu Mehmet Efendi	Kıyakçı Oğlu Mehmet Efendi
Eczâ-yı Şerife	8	10	7	5	-	-	-
Ulûm-u Diniyye	8	10	10	4	-	-	-
Kıraat-ı Tezkiye	10	10	7	6	-	-	-
İmlâ	10	10	6	4	-	-	-
Hat-tı Sülüs	8	10	4	4	-	-	-
Hesap	6	10	6	5	-	-	-
Toplam (Yekûn)	50	60	40	27	-	-	-

Tablo 23. Lâdik Kazası'nın Kazası'na Tabi Olan Alişar Karyesi İptidâi Mektebi'nin H.1332 Senesi 2. Sınıf Talebesinin Umûmî (Genel) İmtihan Cetveli (BOA, MF. İBT, No;469/1).

Şakirdanın İsimleri (Esami'yi Şakirdân)	Topçu Oğlu Mehmet Ali Efendi	Osman Efendi	Kavaklı Oğlu Satılmış	Hacı Süleyman Oğlu Osman	Sadık Karyeli Hüseyin	Hacı Süleyman Oğlu Yunus	Sadık Karyeli Himmet Oğlu
Kuran-ı Kerim	-	8	8	8	-	8	-
Tecvit	-	8	7	5	-	7	-
Ulûm-u Diniyye	-	10	8	5	-	5	-
Tarih-i İslam	-	10	8	4	-	4	-
İmlâ	-	10	7	7	-	6	-
Kıraat-ı Tezkiye	-	10	10	3	-	4	-
Hesap	-	10	10	5	-	7	-
Coğrafya	-	10	10	3	-	5	-
Hat-tı Rikâ	-	10	10	10	-	10	-
Toplam (Yekûn)	-	86	78	50	-	56	-

Tablo 24. Lâdik Kazası'nın Kazası'na Tabi Olan Alişar Karyesi İptidâi Mektebi'nin H.1332 Senesi 3. Sınıf Talebesinin Umûmî (Genel) İmtihan Cetveli (BOA, MF. İBT, No;469/1).

Şakirdanın İsimleri (Esami'yi Şakirdân)	Beyli Oğlu Yaşar Efendi	Sadet Oğlu Fevziye Efendi	Cezmi Oğlu Ahmet Efendi	Esam Oğlu Ahmet	Beyli Oğlu Aşır Efendi	Karyeli Mustafa Efendi
Kuran-ı Kerim	10	-	8	-	7	-

Tecvit	10	-	8	-	7	-
Ulûm-u	10	-	10	-	8	-
Diniyye						
Hurufu	10	-	10	-	7	-
Osmanî						
Kıraat-ı	10	-	9	-	10	-
Tezkiye						
İmlâ	10	-	10	-	10	-
Malûmat-ı	10	-	10	-	10	-
Fenniye ve						
Sıhhiye						
Coğrafya-	10	-	8	-	10	-
yı Osmanî						
Tarih-i	10	-	10	-	10	-
Osmanî						
Malûmat-ı	10	-	8	-	10	-
Hazine						
Hesap	8	-	8	-	8	-
Hat-tı	8	-	10	-	10	-
Sülûs						
Hat-tı Rikâ	8	-	10	-	10	-
Hüsnü Hat	10	-	10	-	10	-
ve Harekât						
Toplam	134	-	129	-	127	-
(Yekûn)						

Lâdik Kazası'na bağlı olarak açılan Alişar İptidâi Mektebi erkek mektebi olarak oluşturulmuştur. Mektebe H. 1332 (1913) tarihlerinde 1. sene eğitim almak için 7 talebe kaydolmuş, ders olarak; Eczâyı Şerife, Ulûm-ı Diniyye, Kıraat-i Tezkiye, İmlâ, Hattı Sülûs, Hesap, Türkçe İlmihâl, Yazı dersleri okutulmuştur. Mektebin 2. sene eğitimi için yine 7 öğrenci kaydını yaptırmış ve dersler olarak Kuran-ı Kerim, Tecvit, Ulûm-ı Diniyye, Tarih-i İslam, İmlâ, Kırat-i Tezkiye, Hesap, Coğrafya, Hattı Rikâ dersleri okutulmuştur. 3. sene eğitimi için 6 talebe kaydolmuş, ders olarak; Kuran-ı Kerim, Tecvit, Ulûm-u Diniyye, Hurufu Osmanî, Kıraat-ı Tezkiye, İmlâ, Malûmat-ı Fenniye ve Sıhhiye,

Coğrafya-yı Osmanî, Tarih-i Osmanî, Malûmat-ı Hazine, Hesap, Hattı Sülûs, Hattı Rikâ, Hüsni Hat ve Harekât okutulmuştur.

Gümüşhacıköy Kazası İptidâi Mektepleri

1305-1315 (1885-1897) tarihlerinde Gümüşhacıköy Kazası'na bağlı olarak açılan İptidâi Mektepleri'nin sayısı 15'tir. Kazada açılan mekteplerin açılış tarihleri ve yerleri şu şekildedir:

Tablo 24. Gümüşhacıköy Kazası'nda Açılan İptidâi Mektepleri (İleri, 1998;76).

Liva (Sancak)	Kaza	Mektebin Derecesi	Mektebin Bulunduğu Mevki	Açılış Tarihi	Mektebe Yönelik Açıklamalar
Amasya	Gümüşhacı Köy	İptidâi	Çiftçi Deresi Karyesi	1310 (1892)	Mektep Halkın Yardımları ile Açılmıştır.
Amasya	Gümüşhacı Köy	İptidâi	Kiziroğlu Karyesi	1310 (1892)	Mektep Halkın Yardımları ile Açılmıştır.
Amasya	Gümüşhacı Köy	İptidâi	Hallacı Karyesi	1310 (1892)	Mektep Halkın Yardımları ile Açılmıştır.
Amasya	Gümüşhacı Köy	İptidâi	Köylüce Karyesi	1310 (1892)	Mektep Halkın Yardımları ile Açılmıştır.
Amasya	Gümüşhacı Köy	İptidâi	Eslemes Karyesi	1310 (1892)	Mektep Halkın Yardımları ile Açılmıştır.
Amasya	Gümüşhacı Köy	İptidâi	Yumuşak Karyesi	1310 (1892)	Mektep Halkın Yardımları ile Açılmıştır.

Amasya	Gümüşhacı Köy	İptidâi	İderik Karyesi	1310 (1892)	Mektep Halkın Yardımları ile Açılmıştır.
Amasya	Gümüşhacı Köy	İptidâi	Tankuzu Karyesi	1310 (1892)	Mektep Halkın Yardımları ile Açılmıştır.
Amasya	Gümüşhacı Köy	İptidâi	Köseler Karyesi	1310 (1892)	Mektep Halkın Yardımları ile Açılmıştır.
Amasya	Gümüşhacı Köy	İptidâi	Sitah Karyesi	1310 (1892)	Mektep Halkın Yardımları ile Açılmıştır.
Amasya	Gümüşhacı Köy	İptidâi	Bedel Karyesi	1310 (1892)	Mektep Halkın Yardımları ile Açılmıştır.
Amasya	Gümüşhacı Köy	İptidâi	Kasaba	1304 (1886)	Mektep Halkın Yardımları ile Açılmıştır.
Amasya	Gümüşhacı Köy	İptidâi	Maden	1304 (1886)	Mektep Halkın Yardımları ile Açılmıştır.
Amasya	Gümüşhacı Köy	İptidâi	Saraycık Karyesi	1315 (1897)	Mektep Halkın Yardımları ile Açılmıştır.
Amasya	Gümüşhacı Köy	İptidâi	Çay Karyesi	1315 (1897)	Mektep Halkın Yardımları ile Açılmıştır.

Tablo 25. Gümüşhacıköy Kazası'na Tabi Olan Hamidiye İptidâi Mektebi'nin H.1326 ve 1327 Senesi 1. Sene Talebesinin Umûmî (Genel) İmtihan Cetveli (BOA, MF. İBT, No: 214/90).

Şakirdanın İsimleri (Esami- yi Şakirdân)	Elifba	Kıraat-1			Toplam (Yekûn)
		Tezkiye ve Eczâ-yı Şerife	İlmi hâl	Hüsnü Hat	
Deveci Oğlu Ali Efendi	10	10	10	10	40
Cansız Oğlu Ali Efendi	10	9	8	8	35
Urgancı Oğlu Mustafa Efendi	9	10	7	7	33
Durmuş Oğlu Mehmet Efendi	10	6	8	5	29
Türkan Oğlu Mehmet Efendi	5	7	6	5	23
Deveci Oğlu Ali Efendi	5	4	7	3	19

207

Tablo 26. Gümüşhacıköy Kazası'na Tabi Olan Hamidiye İptidâi Mektebi'nin H.1326 ve 1327 Senesi 2. Sene Talebesinin Umûmî (Genel) İmtihan Cetveli (BOA, MF. İBT, No: 214/90).

Şakirdanın İsimleri (Esami-yi Şakirdân)	Kuran-1 Kerim	İlmihâl	Kıraat-1 Tezkiye	Hesap	Tarih-i Osmani	Hüsnü Hat	Toplam (Yekûn)
Mustafa Efendi	9	8	10	10	10	10	57
Müdür Efendi Mahdumu Hacı Efendi	10	5	8	6	10	7	46
Urgancı Oğlu Mehmet Efendi	7	4	8	5	7	7	38

Şaban Oğlu	5	6	3	2	4	6	26
Mustafa							
Efendi							
Deveci Oğlu	6	7	2	2	3	4	24
Mehmet							
Efendi							
Kayın Oğlu	3	9	3	2	2	2	21
Ali Efendi							

Tablo 27. Gümüşhacı Köy Kazası'na Tabi Olan Hamidiye İptidâi Mektebi'nin H.1326 ve 1327 (1908) Senesi 3. Sene Talebesinin Umûmî (Genel) İmtihan Cetveli (BOA, MF. İBT, No: 214/90).

Şakirdanın İsimleri (Esami- yi Şakirdân)	Kuran-ı Kerim	Tecvit	İlmihâl	Kıraat-ı Tezkiye	İmla Kanunları (Kavaid-i İmlâ) Hesap	Tarih-i Osmanî	Hüsnü Hat	Toplam (Yekûn)	Mülâhazât
Zeyl Efendi	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Mustafa Efendi	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Gümüşhacı Köy Kazası'na bağlı olarak açılan Hamidiye İptidâi Mektebi'nin erkek mektebi olarak açılmıştır. Mektebe H.1326 ve 1327 (1913) tarihlerinde 1. sene eğitim almak için 6 talebe kaydolmuş, ders olarak; Elifba, Kıraat-i Tezkiye, Eczâyı Şerife, İlmihâl, Hüsnü Hat dersleri okutulmuştur. Mektebin 2. sene eğitimi için yine 7 öğrenci kaydını yaptırmış ve dersler olarak Kuran-ı Kerim, İlmihâl, Kırat-i Tezkiye, Hesap, Tarih-i Osmanî, Hüsnü Hat dersleri okutulmuştur. 3. sene eğitimi için 2 talebe kaydolmuş, ders olarak; Kuran-ı Kerim, Tecvit, İlmihâl, Kırat-i Tezkiye, Kavaid-i İmlâ (İmla Kanunları), Tarih-i Osmanî, Hüsnü Hat okutulmuştur. Sene bazında mektebe kaydolan öğrencilerden 3. sene kaydını yaptıran talebelerin sınavlara girmediği ya da sınavlardan geçer not alamadıkları anlaşılmaktadır.

SONUÇ

İptidâî Mektepleri Amasya Sancağı'na bağlı olan kazalarda H.1300 (1882) yılından itibaren açılmaya başlamıştır. İlk başlarda sancak dâhilinde açılan mektep sayısı sınırlı iken, zamanla mekteplerin sayısında artış gözlenmiştir. Listeler detaylı incelendiğinde bölgede açılan İptidâî Mektepleri'nin genellikle bölgede yaşayan halkın yardımı ile açıldığı, çok az sayıda mektebin de yeni ya da binaların tamir edilerek açıldığı anlaşılmaktadır. Açılan mektepler hangi koşulda olursa olsun ihtiyaçları giderildikten sonra eğitim verir hale gelmiş ve bölgede ilköğretim düzeyinde eğitim vermeye başlamıştır.

Amasya Sancağı'na bağlı olarak açılan İptidâî Mektepleri'nde sene sonu yapılan sınavlar için kullanılan İmtihan Cetvelleri'de tıpkı Anadolu'da açılan diğer İptidâî Mektepleri'nde ki gibi kullanılmış, bu cetveller ile eğitimin kalitesini arttırmak ve eğitimden verim almak amaçlanmıştır. Mekteplerde yapılan imtihan cetvellerinden anlaşıldığı üzere Amasya Sancağı'nda açılan İptidâî Mektepleri'nin bazıları üç, bazılarının da dört sene eğitim verdiği sonucuna ulaşılmıştır. Yine İmtihan Cetvelleri'nde, talebelerin aldığı dersler ve ders notlarına ulaşmakla birlikte, bu derslerin içeriklerinin modern düzeyde pozitif eğitim temelli bir eğitim benimseyip benimsemediği bilgisine de ulaşmak mümkündür. Bu minvalde İmtihan Cetvelleri'nden yola çıkarak, İptidâî Mektepleri'nde okutulan derslerin Umûmîyetle dini içerikli dersler olduğu, bu derslerin haricinde mekteplerde Osmanlı Tarihi ve Osmanlı Coğrafyası gibi imparatorluğu anlatan dersler ile kişisel gelişim odaklı el sanatları ve el işi derslerine ağırlık verildiğini söyleyebiliriz. Öyle ya da böyle bölgede kurulan İptidâî Mektepler'inde dini ilimlere dayalı eğitim verilmiş olsa dahi bölgede açılan mekteplerde henüz küçük yaşta eğitim gören öğrencilerin eğitim alması, üstelik bu öğrencilerden kız öğrenciler için de mekteplerin açılması ve eğitimin yeni bir anlayış ile oluşturulması o dönem için çok önemli olmuştur.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri (BOA)

Maarif Nezâreti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemî (MF. İBT):
No:168/8, H.09.05.1323 (M. 12.08.1905); No: 215/43,
H.28.08.1326; No: 215/43, H.28.08.1326 (M.25.10.1908);
No;215/29, H.23.08.1326 (M.23.06.1908); No;385/28,
H.07.08.1327 (M. 24.06.1909); No;215/29, H.23.08.1326
(M.23.06.1908); No: 214/90, H.30.07.1326 (04.11.1908);
No: 442/46, H.01. C.1328 (M. 11.05.1910); No;469/1, H.
01.01.1332 (M.30.11.1913).

Yıldız Umumî (YPRK. UM): No: 27/72, H. 22.06.1309
(M.23.01.1892).

2. Kitaplar- Makaleler

210

1869 Maarif-i Umûmîye Nizamnamesi, ilgili 15. Madde.

Atalan, Öznur. *Bandırma Rüşdiye Mektebi*, Cumhuriyet'in
Yüzüncü Yılında Balıkesir'in Kültürel Birikimi, Palet
Yayınları, 2023.

Berker, Aziz. *Türkiye'de İlköğretim (1839-1908)*. Milli Eğitim
Basımevi: İstanbul, 1945.

Buluç, Bekir. *Tanzimat Dönemi'nde İlköğretim*, Çağdaş Eğitim
Dergisi, S.232, ss.36-39, (1997).

Dikbaş, Kadir. *Tokat ve Amasyalı Son Devir Osmanlı Uleması*.
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

İleri, Turgut. *Maârif Salnamelerine Göre 20. Yüzyıl Başlarında
Amasya'da Eğitim ve Eğitim Kurumları (1898-1903)*, Ondokuz
Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih
Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1998.

Kırpık, Cevdet. *II. Abdülhamid Döneminde Kayseri İptidâi
Mektepleri (1876-1908)*, Türk Tarih Kurumu Belleten, C.87,
S.308, ss.153-193, (2023).

- Kodaman, Bayram. *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi. Türk Tarih Kurumu Basımevi*, Ankara, 1991.
- Kurnaz, Şefika. *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1991.
- Palalı, İlhan. *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme ve Urfa İlk Mektepleri*, Türk Dünyası Araştırmaları TDA, C.127, S.250, (2021), ss.83-102.
- Solak, Erdoğan. *Osmanlı Dönemi Uşak Mektepleri*, İlmî Araştırmalar 15 ,(İstanbul 2003), ss.113-130.
- Sönmez, Filiz – Tavcıgil, Eda-Piişmişoğlu, Eda, *Kayseri'deki Son Dönem Sıbyan-İptidâi Mektebi*, Online Journal of Art Design, C.10/S.1. (Haziran 2022), ss. 175-198.
- Uzundal, Edip. *Sultan II. Abdülhamid Döneminde Amasya Sancağı (Sosyal, Ekonomik, İdari ve Demografik Yapı)*, Tokat: Gazi Osman Paşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.

ANADOLUDA İLK TÜRKÇE ESER, DANIŞMENT DİYARI AMASYA ve HEKİM BEREKET*

Mehmet Emir GÜLTEKİN**

Öz

Bütün parçalardan oluşur. Parçalarda da bütünden özellikler taşır. Bir parçayı tutup bütüne ulaşmak ve onu anlamlandırmak mümkündür. Bu yüzden son yıllarda Anadolu'da şehirler üzerine yapılan araştırma sayıları artmıştır. Her şehir bütüne (Türk-İslam Tarih ve Kültürüne) yaptığı katkıyı ortaya koymak için yeni çalışmalar yapmaktadır. Anadolu tarihini esasında şehirler üstünden anlatmak yeni bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Roma İmparatorluğu başkentini İstanbul'a taşıyınca kadar, Anadolu da hiçbir şehir çok baskın bir konumda değildi. Perslerin kurduğu eyalet sisteminde Anadolu'da 20 civarında eyalet başkenti vardı. Ve bu şehirlerin tamamı önemliydi. Ticaret yolları, kurulan ilişkiler ve liderlerin gücüne göre şehirlerin de gücü artıyor, azalıyor. Bizans dönemindeki İstanbul şehrinin baskınlığı Selçuklular döneminde azaldı. İstanbul geri plana çekilip Konya biraz ön plana çıkmış olsa da Sivas, Kayseri, Amasya, Tokat ve Sinop şehirleri Konya'dan çok geri değildi. Bu homojen dağılım Anadolu'da tarihi eserler, kültürel birikimler ve ilim adamları dağılışında da görülebilir. 1453 İstanbul'un fethi ile birçok şey değişti. Artık İstanbul payitaht diğer şehirlerin tamamı da "taşra" idi. 15.yy.'da başta Amasya olmak üzere birçok Anadolu şehri ve İslam Coğrafyasından âlimler, kütüphaneler, elit aileler ve kaynaklar İstanbul'da toplanmaya başladı. Amasya'dan İstanbul'a Şeyh Hamdullah eşliğinde giden 40'a yakın hattat İstanbul da bu sanatı yepyeni bir boyuta taşıdılar. Amasya'dan İstanbul'a taşınan büyük Halveti şeyhleri ve dergâhları İstanbul'un

* Bu çalışma 16-18 Mayıs 2024 tarihinde düzenlenen Abdizade Hüseyin Hüsameddin Yasar temalı "Uluslararası Amasya Sosyal Bilimler Araştırmaları Sempozyumu-1" adlı sempozyumda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Şube Müdürü, Amasya Kültür Turizm İl Müdürlüğü, mehmet.gultekin@kultur.gov.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6964-7687>.

manevi hayatını canlandırdılar. Ve Tıp alanı... Tıp alanında Amasya Bimarhane'sinin yaptığı katkı muazzam. Türk Cerrahisinin kurucusu Sabuncuoğlu ve diğer hekimlerin katkısı yadsınamaz. Biz bu makalede Sabuncuoğlu öncesi ve Amasya'nın Türk hâkimiyeti altında Tıp ilmi ve Türkçe Tıp kitabı yazma alışkanlığının kaynağına ulaşmaya çalıştığımızda "Hekim Bereket" ismine ulaştık. Ve bu makalede Hekim Bereketi ve Bereket ile Sabuncuoğlu arasındaki bağlantıyı bulmaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Amasya, Anadolu Selçuklu Devleti, Halifet Gazi, İlk Türkçe Kitap, Tıp Eğitimi

Sabuncuoğlu - Doctor Bereket

Abstract

A whole is made up of parts. The parts also have features of the whole and make sense of it. Therefore, the number of researches on cities in Anatolia has increased in recent years. Each city carries out new studies to reveal its contribution to the whole. (Turkish-Islamic History and Culture) Recently, telling the history of Anatolia through cities has emerged as a new method. Until the Roman Empire moved its capital to Istanbul, no city in Anatolia was in a very dominant position. In the state system established by the Persians, there were nearly twenty provincial capitals in Anatolia. And all of these cities were important. The power of the cities increased and decreased depending on the trade routes, established relationships and the power of the leaders. The dominance of the city of Istanbul in the Byzantine period decreased during the Seljuk period. Although Istanbul remain in the background and Konya came to the fore, the cities of Sivas, Kayseri, Amasya, Tokat and Sinop were not far behind Konya. This homogeneous distribution is clearly seen in the distribution of historical artifacts, cultural accumulations and scientists in Anatolia. Many things changed with the conquest of Istanbul in 1453. Istanbul was now the capital city and all other cities were "provinces". In the 15th century, scholars, librarians, elite families and sources from many Anatolian cities, especially Amasya, and Islamic Geography began to gather in

Istanbul. Nearly 40 calligraphers who went from Amasya to Istanbul accompanied by Sheikh Hamdullah took this art to a whole new dimension in Istanbul. The great Halveti sheikhs and lodges who moved from Amasya to Istanbul revived the spiritual life of Istanbul. Also, the contribution made by Amasya Bimarhane in the field of medicine is tremendous. The contribution of Sabuncuoğlu, the founder of Turkish Surgery, and other physicians is undeniable. In this article, when we tried to reach the source of the habit of writing medical science and Turkish medical books before Sabuncuoğlu, we focused on the name "Hekim Bereket", his works and the connection between Bereket and Sabuncuoğlu.

Keywords: Amasya, Anatolian Seljuk State, Halifet Gazi, First Turkish Book, Medical Education

GİRİŞ

Son yıllarda iç turizmde artan rekabetin etkisiyle iller kültür turizminden aldıkları payı artırmak için o şehrin tarihine ve pazarlama unsuru açısından "en"lerine yoğunlaşmış bulunmaktadır. Bu da Anadolu tarihini şehirler üstünden okuyan yeni birçok çalışma yapılmasını sağlamıştır.

Anadolu'da şehirlerin Türk-İslam kültürüne yaptığı katkılar muazzamdır. Ama Amasya'nın diğer illerden farkı bu katkının daha uzun sürmesidir. Amasya'da Danişment, Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı döneminin büyük bir kısmında bunu görebiliriz. Bu şehirdeki eserlere bakılarak da anlaşılabilir. Danişment, Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemine ait birçok abidevi eserler halen ayaktadır. Şehrin bu baskın karaktere sahip olmasının başlıca nedenleri arasında; ılıman iklimi, şehrin yerleştiği vadinin kalker tabanlı bir vadi olması, Yeşilirmak, Harşena Dağı, Osmanlı Devleti'nin bu şehri savaşıla değil sulh ile alması ve şehrin sahip olduğu eşsiz mistik havası sayılabilir.

Bu nedenlerden ötürü Amasya'nın Türk-İslam kültür ve tarihinde önemli bir yeri vardır. Ne yazık ki bu önem yeterince bilinmemektedir. Ve daha birçok araştırmanın yapılması gerekmektedir. Anadolu'da yazılmış ilk Türkçe eserleri araştırdığımız bu yazı aslında uzun soluklu araştırma

silsilesinin temel taşlarından birisidir. Amasya'nın Türk-İslam kültürüne yaptığı katkıları alanlara ayırırsak 3 ana noktada yoğunlaştığını görürüz.

1. Halveti Tarikatı'na beşiklik yapması ile,
2. Hüsn-ü Hat sanatına yaptığı katkı ile,
3. Tıp İlmî'ne yaptığı katkı ile.

Bu üç alanda da Amasya ilinde çeşitli akademik çalışmalar yapılmış olup daha birçok çalışma yapılacak malzeme mevcuttur.

Biz bu çalışmamızda Anadolu'da yazılan ilk Türkçe kitap ve bu kitabın yazılış tarihi üzerine yapılan çalışmalar üzerinden bir sonuca ulaşmaya çalıştık. Birçok yazar Anadolu'da yazılan ilk Türkçe eser olarak Hekim Bereket'in Tuhfe-i Mübarizi adlı eserini göstermektedir. Tuhfe-i Mübarizi'nin yazılış tarihinin net olmaması ilk eser konusunda birden çok adayı ortaya çıkarmıştır. Biz bu çalışmamızda bu iddialar ve kendi tezimizi ortaya koymaya çalıştık. Bunu yaparken 13.yy'ın Anadolu'su, Danişmentlerden gelen miras, Amasya ve Halifet Gazi üzerine yoğunlaştık.

DANIŞMENTLİLER - HALİFET GAZİ - HALİFET GAZİ MEDRESESİ

Amasya'nın tıp ilminde köklü bir birikimi bulunmaktadır. Bunun esas nedeni bölgenin geçiş ikliminde olması nedeni ile florası'nın zenginliği, (Kılıç, Güler, Babacan ve Kılıç, 2019;77-106) antik dönemden beri ilim merkez olması ve manevi-mistik havası olduğu düşünülmektedir. Bu bölgede yetişen en büyük hekim Türk cerrahisinin babası ve kurucusu **Sabuncuoğlu Şerafettin'**dir. Amasya'nın tıp geçmişinde başka Müslüman-Türk hekimler var mıdır? Bu birikim ne zaman başlamıştır? Bu memban kaynağı nedir? Anadolu'daki ilk mumyalama örnekleri Amasya'dadır. Mumyalama gibi yüksek tıp bilgisi gereken bir bilgiye Amasya hekimleri nasıl ulaşmıştır?

Avrupa orta çağ karanlığını yaşarken, Türk İslam coğrafyası batıda Kurtuba, doğuda Bağdat'ın istilası ile sıkıştığı anda Amasya'da bu ilerlemenin nasıl olduğu anlaşılacak

zorundadır. Bu gibi soruların cevabına ulaşmak için çıktığımız yolda geriye sırasıyla Osmanlı, Şadgeldi, Eretna, İlhanlı, Anadolu Selçuklu ve Danişmentliler dönemlerine ulaşmaktayız. Danişmentliler dönemi Amasya için çok önemlidir. Birçok sorunun cevabını bu dönemde aramak gerekir diye düşünmekteyiz. Danişmentliler isimlerini kurucuları Danişment Gaziden almıştır. Danişment Gazi, Selçuklu Hanedanından ve Alpaslan'ın komutanlarındandır. Onu diğerlerinden farklı kılan özelliğini ise isminden anlaşılmaktadır. Danişment' in manası danışılacak, bilgili kişi demektir, Danişment Gazinin sıfatıdır bu yani. Bu danışılacak, bilgili kişinin kurduğu beylik diğerlerinden farkını hemen göstermiştir. Anadolu'da açılan ilk medrese Danişmentlerin başkenti Niksar'daki Yağbasan Medresesidir (Kemaloğlu, 2015:67). Danişmentlilerin ilim ve bilime verdikleri önemi bu medreseden anlamak mümkündür. Anadolu'daki ilk ilmî faaliyetlerin 1071-1178 yılları arasında Sivas, Tokat, Amasya, Kayseri, Malatya ve civarlarında hüküm süren Dânişmendlilerin hüküm sürdüğü bölgelerde başladığı görülmektedir. Nitekim bugünkü bilgilerimize göre Anadolu'da telif edilen en eski eser Melik Ahmed Gazi'ye sunulan *Keşfu'l-akabe (1096)* dir (Kartal, 2008: 95-168).

100 yıl civarı Danişmentliler idaresinde kalan Amasya geçmişten getirdiği mirası Danişmentliler döneminde de devam ettirdiği anlaşılmaktadır. Bu mirasın devamında etkin olan kişi ise eski bir Danişment komutanı olan Halifet Gazi'dir. Tam adı Mübarizü'd-din Halifet Alp Gazi'dir. Halifet Gazi'nin Danişmentnamede geçen hatalı bilgilerin dışında Danişmentliler döneminde kendisi ile ilgili çok az bir bilgi vardır. Selçuklular Dönemindeki bilgiler ise yaptırdığı medresenin kitabesi, vakfiyesi, Kendi adına yazılan Tuhfe-i Mübarizi ve Hüseyin Hüsamettin Yasar'ın Amasya tarihi adlı kitabında yer almaktadır (Solmaz, 2006: 237-248).

Babasının adı Tuli, dedesinin adı ise Türkan-Şahtır. Halifet Gazi'nin ilme verdiği önem 1210 yılında Amasya'ya yaptırmış olduğu medreseden anlaşılmaktadır. Ayrıca Hekim Bereket'in yazdığı kitaplara müdahalesi, yönlendirmeleri ve bu kitapların Türkçe yazılmasını istemesi ile de ilime ve

Türkçeye verdiği değer önemlidir.

Halifet Gazi, Amasya'da Roma çağında inşa edilmiş olan orta şehirin giriş kapısında bir Roma yapısı üzerine sonradan inşa edildiği anlaşılan kilisenin yerine bir medrese inşa ettirmiştir (Çantay, 1977: 21-40). Bu bilgi alanda bulunan haç bezemeli yuvalı bir *postament*,¹ Halifet Gazi Türbesi ve Kadılar Türbesindeki devşirme taşlar ve alanda yer alan üstünde Grekçe yazıtlar bulunan büyük mermer bloklar ve sövelerden anlaşılmaktadır. Medresenin kitabesi ve vakfiyesi mevcuttur. Kitabede **“El-emiru'l-mücahid el-Gazi Mübarizü'd-din Halife Alb İbn-i Tuli”** ibaresi geçmektedir (Önkal, 1980: 185-240 ve Solmaz, 1993: 5). Bu medrese büyük bir yangın geçirdiği Birinci Dünya savaşına kadar hizmet vermeye devam etmiştir. Amasya Tarihi kitabına göre bu medrese Amasyada yapılan ikinci medresedir. Medresenin ilk müderrisi daha sonra Amasya kadısı olan Bedrettin İbrahim El-Kımarı'dır (Yasar, 2022).

218

Halifet Gazi (öl.1230/1232) Anadolu Selçuklu Devletinin önemli komutanlarından biri olup Sinop Sahil Koruma Muhafızlığı, Amasya Valiliği yapmış ve son olarak da Selçuklu Sultanı tarafından Gürcü ve Moğol tehlikesine istinaden Anadolu'nun en kritik yeri olan Erzurum Valiliği görevine atanmış idi (Yinanç, 1982: 5-22). Gürcistan seferinde şehit olan Halifet Gazi Amasya'da medresesinin yanında yaptırmış olduğu ve içinde Türk İslam türbeleri içinde başka hiçbir örneği olmayan antik taş üstünde medusa ve eros motiflerinin olduğu lahitin yer aldığı türbenin içine gömülmüştür.

Halifet Gazi, Danişmetlilerden aldığı mirası Anadolu Selçuklular döneminde devam ettirmiş, açtığı medrese ve ilim adamlarına verdiği destek ve yönlendirmelerle Amasya ilinin o dönemde maddi ve manevi liderlerinden olmuştur.

¹ Postament= Antik Roma mimarlığında, sütüün kaidesinin altında yer alan kare veya çokgen tabanı olan prizmal altlık.

HEKİM BEREKET

Hekim Bereket, bazı tarihçilerin yorumlarına göre göre Moğol istilasının önünden kaçıp Halifet Gaziye kapulanan Harzemşahlı Türk bir hekimdir (Yinanç, 1982: 5-22). Anadolu'nun kapısı olan Erzurum'dan akın akın Anadolu'ya giren yüzbinlerce Türkmenden biridir. Dönemin en kudretli komutanı Mübarüzid-Din Halifet Gazi'nin yönlendirmesi ya da Amasya'nın ilim merkezi olması nedeni ile Amasya'ya gelmiş ve Halifet Gazinin yaptırmış olduğu kümbetinin yanındaki medresede hocalık yapmaya başlamıştır. Amasya'da izine rastladığımız ilk Müslüman-Türk hekim "Hekim Bereket'tir". Bereket hocalık esnasında 13.yy ilk çeyreğinde 3 tıp kitabı yazmıştır. Bu kitapların tamamı Türkçe yazılmıştır.

Hekim Bereketin Anadolu ve Anadolu'ya gelmeden önceki yaşamı hakkında herhangi bir net bilgi yoktur. Kitaplarında da kendisi ile ilgili bir bilgi, kim olduğu, ne zaman ve nerde doğduğu, ailesi ve nerde öldüğü hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Bütün bilgiler yorumlara dayalıdır. İsminden dolayı Harzem bölgesinden olduğu, yapıtı nedeni ile İbn-i Sina ekolünden ya da kullandığı Türkçesinden dolayı yine Harzemden gelebileceği gibi yorumlar yapılmıştır (Tekindağ, 1971: 133-162).

Hekim Bereket hakkında tek bilgilerimiz yazmış olduğu üç adet kitaptır. Kendisi ya da yaşadığı döneme ait bilgileri kitabındaki bazı metinlerden ulaşmaya çalışmaktayız.

Eserleri

1. Tuhfe-i Mubarizi (Karşılıklı Tartışmaya Hediye): Tuhfe-i Mubarizi Anadolu'da Türkçe yazılmış ilk kitap olduğunda dair akademik çevrede yüksek bir görüş birliği vardır.² Bu eser İbn-i Sina'nın Kanun Fi't Tıb adlı eseri esas alınarak yazılmış ve ilk baskısı Arapça olarak Lübabu-n Nühâb adıyla yazılmıştır. Halifet Gazi Hekim Bereket tarafından kendisine sunulmuş bu eseri çok beğenmiş ve "bu eser Türkçe olsaydı çok değerli ve bulunmaz bir eser olurdu" demiş, O'nun bu isteği üzerine eser daha sonra Tuhfe-i Mübarizi adıyla önce

² Bunun esas nedeni eserin iki nüshasından biri olan Konya nüshasının baş sayfasında eserin Amasya Valisi Halifet Gaziye ithaf edildiğini gösteren nottur. (Resim 1)

Farsça'ya daha sonrada Türkçeye tercüme edilmiştir (Tekindağ, 1971: 133-162). Bu eserin biri Pariste diğeri de Konyada olmak üzere 2 nüshası vardır. Kitabın tarihi ile ilgili iki görüş vardır. İlk görüş 13.yy'ın ilk çeyreğinde Danişment emirlerinden olup daha sonra Anadolu Selçukluların emrine giren Halifet Alp Gazi'nin 1209 yılında Fahrettin Ali b. Muhammed el Buhari'nin ders vermesi için yaptırdığı medresede yazıldığıdır. Bu medresenin kitabesinde geçen isimle Tuhfe-i Mübarizi'nin Konya nüshasının kapağındaki ibarede geçen isim birebir aynıdır (Şeşen, 1993: 11-20). Diğer görüş ise, kitabın 1312-1319 yıllarında hüküm süren Aydınoğlu Mehmet Bey adına tercüme edildiği de bazı akademisyenler tarafından iddia edilmektedir (Merhan, 2011: 53-62).

Hekim Bereket hazırladığı ilaçların içeriklerini ve dozajlarını, detaylı bir biçimde çizdiği cetveller ve daireler üzerinde göstermiştir. Bu bağlamda Hekim Bereket dozaj sistemine uygun reçeteler oluşturduğu net bir biçimde izlenebilmektedir (Doğuer, 2013).

2. Hulasatu-t Tıbb: Hekim Bereket'in yazdığı ve kendi ifadesiyle "*risâle-i Mübârizî tasnifinden fâriğ oldum*" diyerek *Tuhfe-i Mübârizî*'den hemen sonra kaleme aldığı *Hulâsa* isimli bir eseri daha vardır (Gözlü, 2019: 119-136). Eserin tam yazılış tarihi bilinmemektedir. Bu eserin de biri Konya'da diğeri Paris'te olmak üzere iki nüshası mevcuttur. Eser şematik olarak hazırlanmıştır. Her sayfada dört şema, her şemada dört satır bulunmaktadır. Birinci satırda hastalığın sebep ve belirtileri; ikinci, üçüncü, dördüncü satırlarda ise hastalığın tedavi şekilleri anlatılmaktadır. Hastalık ve organ adlarının Türkçe, tedavilerde kullanılan ilaç, macun ve bitki adlarının Arapça ve Farsça'dır. Eserde eski Anadolu Türkçesi dil ve ifade özgürlükleri görülür (Erdağı, 2001: 46-54). Bu eser uygulamalı bir tıp kitabıdır. **Mübârizü'd-devle ve'd-din'in tavsiyesi** ile eseri cetvel tertibiyle düzenlemiştir. Yiyeceklerin özellikleri, yararı, zararı ve bu zararın nasıl giderilebileceği belirtilmiştir. Hulasa'nın, özellikle hastalık ve bitki adları açısından zengin söz varlığında, daha önce tespit edilmemiş terimlerle de karşılaşmaktadır. Bu yönüyle de Hulasa, Türk dili araştırmaları için önemli bir kaynaktır. Ayrıca kitabın yazıldığı

dönem ve çevrede, Anadolu'da yapılan şu spor kolları gösterilerek faziletleri anlatılmaktadır. 1-Güreş Tutmak, 2-Segrimek=sıçramak, 3-Bir ayak seğırtmek=koşmak, yarışmak, 4-Süğü oynamak, 5-Kılıç oynamak, 6-At seğırtmek=at koşturmak, 7-Ok Atmak, 8-Top Oynamak (Atlı Top Oyunu), 9-Amut Getirmek, 10-Çelik Oynamak, 11-Yayın Yürüme, 12-Yilmek (=Yelmek)= acele yürüme (Tekindağ, 1971: 133-162).

3. Tabiatname: Hekim Bereket'in yukarıda isimleri geçen eserleriyle birlikte aynı cilt içinde yer aldığından Hekim Bereket'e ait olduğu sanılmaktadır (Kartal, 2008: 95-168). Yazar bu eserinde her bir yiyeceğı ayrı bir başlık olarak incelemiş, yarar ve zararlarını anlattıktan sonra ilgili hastalığın nasıl tedavi edileceğini açıklamıştır.

Tuhfe-i Mübarizi'nin önemi:

Tıp kitapları, Türk dili alanındaki çalışmalar içinde Türkçenin bilim dili olarak kullanımı ve söz varlığı açısından özel bir yere sahiptir. Bu nedenle son yıllarda oldukça ilgi gören bir türdür. Türkiye Türkçesinin temeli olan Eski Anadolu Türkçesi döneminde edebi eserlerin yanı sıra çok sayıda tıp kitabı da yazılmış veya Türkçeye çevrilmiştir. Bu dönemde müspet bir bilim dalı olarak tıp kurumsallaşmaya başlamış ve hekimler, kendilerinden önceki hekimlerin aktardıkları bilgi ve tecrübelerle kendi bilgi ve tecrübelerini de ekleyerek bunları kaydedip kitap haline getirmişlerdir. Eserin yazılış tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte 13.yy'ın başlarında yazılmış olduğu düşünülmektedir. Prof. Dr. Şehabettin Tekindağ, Prof. Dr. Ramazan Şeşen, Prof.Dr. Mikal Bayram ve birçok uzmana göre bu eser Amasya emiri Halifet Alp Gazi adına yazılmıştır. Halifet Gazi Türbesi yanında şu an yıkık durumda olan Halifet Gazi Medresesinde yazılmış olma ihtimali yüksektir.

Antik Dönem Tıp bilgilerinin temel alındığı bu kitapta, hastalık ve sağlık kavramları çeşitli modellerle açıklanmıştır. Sağlığı korumak ve hastalığın kronik doğasıyla savaşmak için hastalık önleyici yaklaşımlara öncelik tanımıştır. Bu eser vasıtasıyla; Antik Dönem'de temelleri belirgin bir şekilde atılan ve Orta Çağ'da Doğu'da gelişen tıp biliminin, Anadolu Selçukluları Dönemi'nden itibaren ve sonrasında kesinti

görmeden ilerleme kaydettiği takip edilebilmektedir. Hekim Bereket, hazırladığı ilaçların içeriklerini ve dozajlarını, detaylı bir biçimde çizdiği cetveller ve daireler üzerinde göstermiştir. Hekim Bereket bu bilgilerden yola çıkmış ve kendi çalışmalarını da kitabına ilave ederek bir sentez yapmıştır. Ayrıca bu kitapta Spor hekimliği ve çocuk hekimliği üzerine dikkat çekici bilgiler verilmektedir (Yurdakök, 2004:233-236).

Tuhfe-i Mübarizi'nin günümüzde iki nüshası mevcuttur. Nüshalardan bir tanesi Konya İzzet Koyunoğlu Kütüphanesi'nde diğeri ise Paris Bibliotheque Müzesi'nde bulunmaktadır. Her iki nüsha da 60 varaktır. Antik Dönem hekimlik bilgilerini derleyip yorumlayarak Orta Çağ'a başarılı bir şekilde aktarmış olan Tuhfe-i Mübarizi adlı bu eser, Türk Tıp Tarihi'nde de önemli bir yer edinmiştir.

Tuhfe-i Mübarizi'nin yazıldığı tarihin tesbiti

Kitabın yazıldığı tarih ve Hekim Bereket'in kimliği üzerinde belirsizlikler vardır. Akademik çevrede büyük çoğunluk 13.yy ilk çeyreğinde Amasya, diğeri bir kesim ise 14.yy'ın ilk çeyreğinde Aydın'da yazıldığını belirtmektedirler.

Hekim Bereket isimden çok bir ünvana benzemektedir. Bu kişi kitaplarında isim değil de bu unvanı kullanması da bu kişiye ulaşımı güçlendirmektedir. Kendisinden yüzyıl önce yaşamış meslektaşı ve adaşı Bereket El-Bağdadi (Hibetullah b. Melkâ, Hibetullah Ali b. Melkâ ve Hibetullah b. Ali b. Melkâ)³ gibi nesebini ve memleketini belirten herhangi bir isim kullanmadığı için kendisine ait bilgilere ve yaşadığı döneme ulaşamamıştır.

Hekim Bereket'in Arapça yazdığı Lübabu-n Nühab Kitabı, Farsça yazdığı Tuhfe-i Mübarizi'sinin nüshaları da kayıptır. Ya da yazmış olduğu başka bir kitap yada Tuhfe-i Mübarizi'nin diğeri nüshaları da bulunamamıştır. Başka kaynaklarda da ismi geçmemektedir.

Hekim Bereket Tuhfe-i Mübarizi'nin önsözünde bu kitabı Arapça olarak Mübarizüd-din (Halifet Gazi) ye sunduğu onun isteği ile önce Farsçaya arkasındanda Türkçeye

³ Mustafa Çağrırcı, "Ebü'l-Berakat el-Bağdadi", TDV İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebul-berekat-el-bagdadi> (23.06.2024).

çevirdiğini belirtmiştir (Doğuer, 2013: 21-22). Bereketin kitabı Arapçadan direkt Türkçeye değil de önce Farsçaya sonra da Türkçeye çevirmesi manidardır. Bu bilgilerden yazarın Arapçasının ve Farsçasının çok iyi olduğu fakat Türkçesinin çok da iyi olmadığı çıkarılabilir. Nitekim dilbilimci ve Tuhfe-i Mübarizinin metin ve sözlük çalışmalarının yer aldığı kapsamlı bir kitap yazan Doç.Dr.Binnur Erdağı da aynı görüştedir (Doğuer, 2013: 15). Bu da yazarın yakın bir zamanda Anadolu'ya geldiğini göstermektedir. Ayrıca kitabında Mübarizü-din sıfatını kullanıp isim vermemesi de Anadolu'ya yabancı olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlarda Anadolu'ya yoğun göçün yaşandığı 13.yy'ın ilk çeyreği, Halifet Gazi'nin dönemi ile benzerlik içermektedir. Nitekim Aydınoğlu Mehmet Bey dönemi Anadolu'ya göçün hemen hemen durduğu Moğol ağırlığının hemen hemen kalktığı bir dönemdir.

Kitabın iki nüshasında da Hekim Bereket, bu kitabı ***Hudāvendigār Melikü'l-Umerā Mübārizü'd-Devlet ve'd- Din*** ricası ile Türkçe yazdığını belirtmektedir. Fakat birçok vasıf ve sıfat verdiği halde isim zikredilmemektedir. Bu da kitabın kime ve ne zaman yazıldığı hususunda tereddütler içermektedir.

Kitapta ithaf edilen sıfatların manası;

Hudavendigār: Devletin başı demek olsa da Selçuklularda önemli komutanlara da bu vasfın verildiğini Ş.Tekindağ belirtmektedir (Tekindağ, 1971: 133-162). Bu sıfattan bu kişinin o dönemde önemli bir komutan olduğu bellidir.

Melik-ül Ümera: Özellikle Anadolu Selçuklu döneminde ordu komutanı ve beylerbeylerine verilen unvandır.

Mübarizüddin (Din'in koruyucusu): Bu sıfat tarihte birçok kişiye verilmiş ya da kullanılmıştır. O dönemde ise Anadolu'da siyasi bir birlik olduğundan bu sıfat iki kişide gözükmektedir. 1.'si Halifet Gazi, 2.'si ise aynı dönemde yaşamış Selçuklu Atabeyi Mübarizü-din Ertokuş Bey'dir. Bu sıfatlar daha sonra beylikler döneminde Aydınoğulları ve Hamitoğulları Beylikleri idarecileri ve birçok idareci içinde kullanılmıştır. Bu sıfatlardan net bir bilgi ortaya çıkmamaktadır. Fakat bir bilim kitabında ve özel bir kitapta

ithaf edilen kişinin isminin değilde sıfatının yazılması o sıfatın o zamanda tüm bölgede tek bir kişi için kullanıldığı manasına gelmektedir. Eğer o sıfat o coğrafyada 8-10 kişi için kullanılsa idi mutlaka bir karışıklık olacak ve sıfatın yanında isim de kullanılacaktı. Halifet Gazi Sinop, Amasya ve Erzurum gibi çok önemli illerde valilik yapmış, Alaaddin Keykubat'ın sağ kolu devrin en önemli komutanlarından idi. "Mübarizüddin" denince o dönemde onun akla gelmesi kuvvetle muhtemeldi. Nitekim Prof.Dr. Şehabettin Tekindağ, Prof.Dr.Ramazan Şeşen dahil bir çok kaynak Tuhfe-i Mübariziyi Anadolu'da yazılan ilk Türkçe kitap olarak göstermektedir (Tekindağ, 1971:133-162, Bayram, 1991:87-99, Şeşen, 1993:11-20, Solmaz, 2006: 237-248 ve Kartal, 2008: 95-168).

Elimizde tek bir belge bulunmaktadır. Eserin iki nüshasından birisi olan Konya İzzettin Koyunoğlu Kütüphanesindeki nüshasının baş sayfasında eserin yazı karakterine uymayan ve farklı bir mürekkeple yazılmış bir bilgi notu yer almaktadır. Yazının eserin telif edildiği zamandan sonraki zaman diliminde yazıldığı anlaşılmaktadır. Söz konusu bilgi notunda kitabın yazılmasını teşvik eden şahsın adı yani sıfatlarla muammada olan kişinin ismi verilmektedir: "*Kitāb-ı Tuḥfe-yi Mubārizī bi-nām-ı ḥazret-i ḥudāvend-i ācẓām el-Melikü'l-Ümerā Mübārizü'd-devleti ve'd-dīn el-mücāhid el-ğāzi ḥalifet Alb ibn Tolı bin Terkānşāh*" (Resim 1) notu Halifet Gazi Medresesi Kitabesinde geçen ibare ile aynıdır. Bu da kitabın bir dönem Amasya Valiliği yapan ve türbesi Amasya Merkez Üçler Mahallesinde yer alan Halifet Gazi'ye ithaf edildiğini ispat etmektedir. Bu bilgi notu iki eserde de sıfatları ve vasıfları verilen kişinin ismini ortaya koymaktadır. Bazı araştırmacılar bu notu güvenilir bulmamakla birlikte eldeki tek belge budur.

Böyle eşsiz ve önemli bir esere ve önemli bir kütüphane ya da önemli bir şahısta bulunması muhtemel bir esere tamamen bilgisiz birinin yalan-yanlış bir not yazması hem düşük bir ihtimal hem de Türk-İslam kültüründe eşi ve örneği olmayacak bir davranış olacağı kanaatindeyiz. "Mübarüziddin" sıfatı Halifet Gazi döneminde ve o bölgede karışıklık oluşturmaz iken notun yazıldığı dönemde karışıklık

olma ihtimaline göz önünde bulundurularak yazıldığı bizce kuvvetli bir ihtimaldir. Keza elimizdeki tek delil de bu nottur. Ve aksi çıkmadığı müddetçe bu bilgiyi doğru olarak kabul etmemiz gerektiğini düşünmekteyiz. Ayrıca kitabın Aydinoğlu Mehmet Bey'e ithaf edildiğini belirten akademisyenlerin hiçbiri bu konuda herhangi bir delil ortaya koy(a)mamışlardır.

Anadoluya Malazgirt zaferi sonucu gelen göçler isteğe bağlı idi ve genelde göçebe Türklerden oluşmakta idi. Anadolu'ya gelip yerleşen Türklerin çoğunluğunu Oğuz Türkleri oluşturduğu için, Anadolu'da oluşan Türkçenin esasını Oğuz Türkçesi teşkil etmiştir. Anadolu'ya göç eden ve Anadolu Selçuklu Devleti'ni kuran Türklerin, edebî gelenekten yoksun göçebe Oğuz boylarına dayanması sebebiyle; bunların beraberinde getirdikleri dil, bir yazı dilini besleyecek özellikleri taşımamaktaydı. Bundan dolayı, Anadolu'da Türkçeye dayalı bir yazı dilini kurmaya çalışan Türkler, uzun yıllar Arapça ve Farsçanın desteğini almak zorunda kalmışlardır (Korkmaz, 1973:17-34). Danişmentlilerin desteği ile bölgedeki ilmi faaliyetler artmış ve Danişmentliler buralara devletlerinin kültürel politikasını yerleştirmişlerdir. Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuruluşunu takip eden ilk 150 yıl Anadolu'da telif edilen eserlerin hemen hepsinin tıp, astronomi, matematik, felsefe gibi aklî ve tabîî ilimlere dair olduğu, âlimlerin de bu yönde faaliyet gösterdikleri görülmektedir (Kartal, 2008: 95-168). Bu tarihten itibaren Anadolu Selçukluların bölgeyi ele geçirmesinden hemen sonra Anadolu'ya oldukça yoğun bir şekilde göç hareketi başlamıştır. Ülkede Türkmen ülküsünü yaymaya çalışan sultan Alâeddin Keykubad, Türkmen şeyh ve fikir adamlarını korumuş, bu dönemde Ahi teşkilatı Anadolu'nun her yerine yayılmıştır. Türkmen şeyhlerin kurduğu tekke ve zaviyeler Anadolu'ya Türkmencilik mefkûresinin damgasını vurmuşlardır (Bayram, 1991:95). Bu göç hareketinin öncekisinden en büyük farkı yeni gelen kitlenin özellikle Moğolların büyük Türk şehirlerini yok etmesi ile oradan kaçan şehirli-eğitilmiş nüfusun beraberlerinde kültür ve kaynaklarını getirmiş olmalarıdır. Bu nitelikli göçün, Anadolu'da etkileri şöyle olmuştur.

- Anadolu'daki Türk Nüfus daha da artmıştır. Doğal olarak bu insanlara da kendi dilleriyle hitap etme ihtiyacı doğmuştur.
- Dönemde Anadolu'daki Türkler dışında en büyük etnik grup Rumlar ve Ermenilerden oluşmakta idi. Bu grupların Türklerle anlaşmak için ikinci dil olarak Türkçeyi kullanmış olmaları oldukça akla yatkındır. Bu üç halkı birbirleri ile kurduğu diyalogun Türkçe üstünden sağlanması Türkçenin öneminin artması ve Türkçe eserlerin ortaya çıkma sürecini hızlandırmış olmalıdır. Harzem, İran, Irak ve Suriye'de Farsça ve Arapça üstünden sağlanan bu diyalog Anadolu'da Türkçe üzerinden yürümüş olabilir.
- Gelen kitlenin etkisi ile ortaya konan eserlerin niteliği değişmiştir. Akli ve tabii ilimlerden tasavvufi eserlere doğru bir yönelim başlamıştır (Bayram, 1991:95).
- Gelen ilmi seviyesi yüksek şehirli nüfus karşılarında Farsça bilmeyen bir halk ve bu halkı irşad için Türkçe eser oluşturma gayretine girmişlerdir.

Danişmentlilerin hüküm sürdüğü yıllarda Malatya ve çevresinde İran unsuru ağırlıkta iken Tokat ve Amasya çevresinde Türk Kültürü ağırlığını korumuşlardır (Bayram, 1991:95). Sultan II.Kılıçarslan'ın Danişmentlilere son vermesi ile Tokat ve çevresini oğlu Rükneddin Süleyman Şah'a bırakmıştır. Yeni şehzade Danişmentlilerin başlattığı ilmi ve fikri geleneği sürdürmüştür. Alaaddin Keykubat döneminde ise gelen göçlerin çoğalması ve yavaş yavaş sindirilmesi, Ahi teşkilatının Anadolu'da kök salması ile Türkçe eserlerin ortaya çıkması için tüm şartlar oluşmuştu. Bu nedenle Anadolu'da Türkçe olarak yazılan ilk manzum ve mensur eserler bu devre aittir. Ayrıca bu eserlerin Türkmencilik ruhunun hâkim olduğu, yoğun bir şekilde Anadolu'nun Türkleştirilmesi ve İslâmlaştırılması için millî ve dinî faaliyetlerin sergilendiği Danişment coğrafyasında yazılması da dikkat çeken diğer bir nokta olarak görülmektedir. Ortaya konulan eserlerin dilini, hitap edilen kesimin belirlemesinden dolayı, artık Türk

halkına kendi dilleriyle seslenilmeye başlanılmış ve Anadolu’da Türkçe edebiyatın oluşmasına zemin hazırlanmıştır (Kartal, 2008-95-168).

Danişmentoğulları’nın ülkelerinde Türkmencilik ülküsünü yerleştirme gayretleri bu yörelerde Türkçe eserler yazılmasına vesile teşkil etmesi ile (Bayram, 1996:95) Hekim Bereket’in Tuhfei Mübarizi’si, Danişmendoğlu Melik Ahmed Gazi’nin “Danişmendnamesi” ve Dede Korkut Hikayeleri’de (Kırzioğlu, 1986: 915-928) XIV. asır sonlarında Danişmend illerinde yazılmıştır. Moğol iktidarına ve özellikle Pervâne Muînüddîn Süleymân’ın ağır baskılarına rağmen Dânişmend İli, bu millî karakterini ve kültürel hüviyetini uzun süre muhafaza etmiştir. Hatta Paul Wittek’e göre Danişmentlilerden intikal eden milli şuur ve gazilik ruhunun bölgede ağırlıkta olması taht mücadelesi için Amasya’yı seçen I.Mehmed’i de tesiri altına almış ve başarılı olmasında etkili olmuştur (Wittek, 1943: 557-590). Danişmend ilinde Türk kültürüne ve Türkmencilik ülküsüne, Gazilik mefkûresine önem verildiği için Danişmendli umera soyundan gelen Emir Mubarizu’d-Din Halifet Gazi’ninde tıpkı diğer Danişmentli emirler gibi Türkçeye verdiği önem ile bu kitabın Türkçe yazılmasını istemiş olduğu kanaatindeyiz (Bayram, 1996:95). Hatta yerel halk bu yüzden Halifet Gazi’yi Danişmetname’ye dâhil etmiş olabilir.⁴

Anadolu Türk yazı dilinin -hangi bölgede teşekkül ederse etsin- Arapça ve Farsçayı iyi bilen, hatta Türkistan yazı geleneğinden haberdar olan şehirli Oğuzların ağzını temsil ettiği açıktır. Bu şehirlilerin bir kısmı, Cengiz istilasından sonra daha yoğun olmak üzere Türkistan’dan, İran ve Harezm bölgesinden Anadolu’ya gelen âlim ve mutasavvıflardır. Aydın zümre, ortaya çıkan ihtiyaç doğrultusunda kendi Türkçesiyle eserler vermiş; böylece onların ağzı, yazı dili hâline gelmiştir (Karahan, 2013:219-228). Bu noktada Harzem bölgesindeki Türklerin Anadolu’ya girişinden, Cengiz Han ve sonrasına

---

⁴ Danişmentname’de Halifet Gazi’nin Artuhi ve Efrumiye Banu’nun çocukları olduğu yazmaktadır. Hâlbuki Halifet Gazi’nin yaptırmış olduğu medrese’nin kitabesinden de anlaşılacağı üzere destandaki bu bilgi yanlıştır.

kadar yoğun olarak göç alan Amasya ve çevresi ayrıca Alaaddin Keykubat döneminde büyük bir Harzem ordusunu ve Harzemli elit kesimi ağırlayarak bu göçlerin önemli bir kısmına duraklık yapmıştır (Gültekin, 2024: 211-232).

Diğer bir iddia kitabın Aydınöğlü Mehmet Bey'e ithaf edildiğidir. Mehmet Bey'in tıp ilmine verdiği önem ve "Mübarüzid-Din" sıfatı araştırmacıları bu kaniya yönlendirmiştir. Böyle olunca kitabın yazılma tarihi 120-130 yıl ileriye gitmektedir. Hem yukarıda saydığımız sebepler ile hemde Amasya'nın Aydına göre daha erken Türk egemenliğine girmesi şehrin ilmi birikim ve derinliğinin daha fazla olması, Danişmentlilerin Türkmencilik ilkeleri, açılan Bimarhane ve Sabuncuoğlü'na kadar devam eden Türkçe tıp kitabı yazılma geleneği Amasya ismini daha öne çıkarmaktadır.

Bu tespitler neticesinde kitabın bir dönem Amasya Valiliği yapan ve türbesi Amasya Merkez Üçler Mahallesinde yer alan Halifet Gazi döneminde yazıldığı ihtimalini güçlendirmektedir. Bu bilgiler ışığında birçok tarihçi bu kitabı Anadolu'da yazılmış ilk Türkçe kitap olarak kabul etmektedir. Bu tarih, Yunus Emre ve Mevlana'dan önce Karamanoğlü Mehmet Bey'in Türkçe Fermanından da yaklaşık 60 yıl önceye denk gelmektedir.

SONUÇ

Hekim Bereket ve eserleri üzerinde 3 ana dalda araştırmalar yapıp makaleler yazılmıştır;

1-Türk- İslam Tarihi; Halifet Gazi üzerinden ve Halifet Gazi Medresesi Vakfiyesi üzerinden dönemi aydınlatmak için araştırma yapmışlardır. Selçukluların arşiv geleneğinin Osmanlılar kadar sağlam olmaması, o dönemin üstünden uzun süre geçmesi ve Anadolu üstünde olan kargaşa yüzünden dönem hakkında bilgi almak kolay değildir. Halifet Gazi hakkında bilgilerimiz nettir. Çünkü Medrese vakfiyesinin orijinali elimizdedir.

2-Filologlar; ise kitaplarının Türkçe olmasından dolayı o dönem kullanılan erken dönem Anadolu Türkçe kelimeleri ve dil yapısını araştırmaktadırlar.

3-Bizi ilgilendiren diğ er bir nokta Tıp tarihçileridir. Tıp tarihçileri eseri tıp bilimi açısında inceleyerek tedavi ve teşhis sürecini, bu sürecin nelerden oluştuğ u, dönemdeki tıp birikimini bu birikime nasıl ulaştıklarını ve ne tür ilaçları kullandıklarını araştırmaktadırlar.

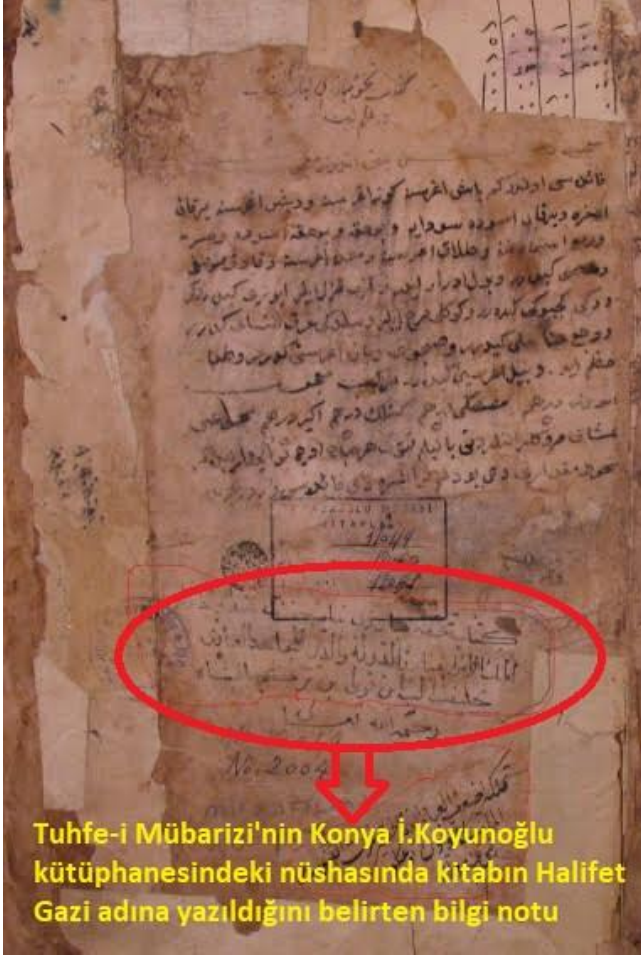
Amasya’da yazılmış bu üç kitap Türk-İslam kültürü için eşsizdir. Kitapların yazılış tarihini 13.yy’ın ilk çeyreğidir. Bu tarih ise Tuhfe-i Mübariziyi birçok alanda ilk yapmaktadır

Bu eserin zamanı ve yazıldığı yer hakkında bir tahakküm kurma niyetinde değ iliz. Eserin Konya nüshasının başındaki yazı, akademisyenlerin görüşleri, Amasya’nın Türk Tıp Tarihindeki önemi, Danışmentliler ve Halifet Gazinin ilme verdiği önem, Amasya Darüşşifasının varlığı ve bu Darüşşifanın ilk hekimlerinden birisinin “ Reşideddîn Lokmân bin Hasan el-Harezmi” olması, şehirde köklü bir geçmiş olan Türkçe Tıp kitabı yazma alışkanlığı gibi nedenlerle bu kitapların Amasya’da yazılmış olduğunu ve nihayetinde Amasya ilinin Türk-İslam Kültürüne yapmış olduğu katkılara dikkat çekmekteyiz.

Anadolu’da bilim dilinin Arapça, edebiyat dilinin Farsça olduğu dönemde teknik bir eserin, bir tıp kitabının “Türkçe” yazılmış olması dikkat çekici bir husustur. Ve birçok açıdan da ilk olması oldukça önemli olup bu eserlerin niteliğinin Danışment İllerinin ve Amasya’nın Türk-İslam kültürüne yaptığı katkıların tam olarak ortaya çıkarılması için çok çeşitli alanlarda birçok çalışmaya ihtiyaç vardır.

Resim 1. Tuhfe-i Mübarizi Konya Nüshası'nın ilk sayfası

KAYNAKÇA:

- Bayram, Mikail. "Anadolu'da Te'lif Edilen İlk Türkçe Eser Meselesi", Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi, V. Millî Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri (25-26 Nisan 1995), Selçuk Araştırmaları Merkezi Yayınları, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya 1996, s. 95.
- Bayram, Mikail. "Selçuklular zamanında Tokat ve Malatya Yöresinin Fikri ve Kültürel Yapısı ve Siyasi Boyutları", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi Sayı:72 (Haziran 1991), 87-99.
- Cantay, Tanju. "Bir Kuzey-Batı Anadolu Gezisinden Notlar (Amasya Halifet Gazi Medresesi; Amasya Halifet Gazi Kümbeti'ndeki Roma Lahdi; Tokat Garipler Camii; Niksar Hacı Çıkrık Medresesi)", Sanat Tarihi Yıllığı S:7 (Temmuz 1977), 21-40.
- Doğuer, Binnur Erdağı. Hekim Bereket Tuhfe-i Mübarizi. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları. 2013.
- Erdağı, Binnur. "Anadolu da Yazılmış İlk Türkçe Tıp Kitabı", Türkbilig Dergisi 2/2 (2001), 46-54.
- Gözlü, Emel Kaya. "Muhyiddin Mehi'nin Mufid (Nazmu't-Teshil) Adlı Eserinin Türk Dili ve Tıp Tarihindeki Yeri ve Önemi", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi Sayı:25 (2009), 119-136.
- Gültekin, Mehmet Emir, Harzemşahlar Devleti."Abdizade Hüseyin HüsameddinYasar'ın Amasya Tarihi Adlı Kitabında Harezmi İzleri". ed. Oktay, Bozan - Ahmet, Tanyıldız Arafat, Yaz - Abdusselam, Ertekin S.211-232 Bursa, Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2024.
- Karahan, Leyla. "Oğuzcanın Anadolu'da Yazı Dili Olma Sürecine Dair Düşünceler".Âşık Paşa ve Anadolu'da Türk Yazı Dilinin Oluşumu Sempozyumu, Kırşehir, (1-2 Kasım 2013), 219-228.
- Kartal, Ahmet. "Anadolu Selçuklu Devleti Döneminde Dil ve Edebiyat", Dünya Edebiyatı Araştırmaları Dergisi S:1 (2008), 95-168.
- Kemaloğlu, Muhammed. " XI.-XIII. Yüzyıl Türkiye Selçuklu

- Devletinde Eğitim Öğretim”, Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, Cilt:2, s.5 (2015), 67.
- Kılıç, Duygu. Güler, Dursun. Babacan, Aydın. Kılıç, Murat. “Amasya’nın Ekoturizm Potansiyelinin Belirlenmesi Üzerine Bir Derleme”, Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 3 (2019), 77-106.
- Kırzioğlu Fahrettin."Milli Destanlarımızdan Dede Korkut Oğuznamelerinin Tarih Belgesi Bakımından Değerleri", Belleten, Cilt:50 Sayı:198 (1986), 915-928.
- Korkmaz, Zeynep. "Selçuklular Çağı Türkçesinin Genel Yapısı", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten 20 (1973), 17-34.
- Merhan, Aziz. “Anadolu’daki İlk Türkçe Eser Üzerine Tartışmalar”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten 59(2), (2011), 53-62.
- Önkal, Hakkı. “Selçuklular Devri Amasya Türbeleri", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Sayı:4 (Haziran 1980), 185-240
- Öztürk, Nuray Demir. “Eski Anadolu Türkçesi Tıp Metinlerinin Telif Sebepleri”, İslam Tetkikleri Dergisi, Sayı:1 (2022), 217-233.
- Solmaz, Sefer. “Türkiye Selçukluları Devrinin Ünlü Gazisi Mübarizü’-d-Din Halifet Gazi”, Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi Sayı:16 (2006), 237-248.
- Solmaz, Sefer. Halifet Gazi ve Halifet-Zadeler, Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1993.
- Şeşen, Ramazan. “Ortaçağ İslam Tıbbının Kaynakları ve XV.yüzyılda Türkçeye Tercüme Edilen Tıp Kitapları", Tıp Tarihi Araştırmaları S.5 İstanbul (1993), 11-20.
- Tekindağ, Şehabettin. “İzzet Koyunoğlu Kütüphanesinde Bulunan Türkçe Yazmalar Üzerine Çalışmalar I.”, Türkiye Mecmuası XVI (1971), 133-162.
- Witteck, Paul. Ankara Bozgunundan İstanbul’un Zaptına (1402-1455. çev: Halil İnalcık, Belleten 7/27 (1943), 557-590.
- Yasar, Hüseyin Hüsameddin, Amasya Tarihi. ed.Songül Keçeci Kurt, Recep Orhan Özel, Metin Hakverdioğlu, Samsun.

Amasya Üniversitesi, Haziran 2022.

Yinanç, Refet. “Selçuklu Medreselerinden Amasya Halifet Gazi Medresesi ve Vakıfları”, Vakıflar Dergisi Sayı:15 (1982), 5-

Yurdakök, Murat. “Tuhfe-i Mübarizi’de Çocuk Hekimliği Bilgileri”, Hacettepe Üniv. Tıp Fakültesi, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi, Sayı:47 (2004), 233-236.